

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

КОСОВЕЦЬ Василь Іванович

УДК 37.013.42:316.621:316.7-058.232.6-058.81(043.3)

**РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ
В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА СЕЛА**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук
Карпенко Олена
Георгіївна

Київ – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ СУЧАСНОГО СЕЛА....	16
1.1. Розвиток соціальної активності особистості як психолого-педагогічна проблема.....	17
1.2. Молодь як суб'єкт соціально-педагогічної роботи на селі.....	36
1.3. Інтегроване соціокультурне середовище села – педагогічний фактор розвитку соціальної активності особистості.....	61
Висновки до першого розділу	86
РОЗДІЛ 2 СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СЕЛА ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ	89
2.1. Моделювання процесу розвитку соціальної активності молоді в умовах сільського соціокультурного середовища.....	89
2.2. Педагогізація соціального середовища: принципи, технологія і методики розвитку соціальної активності особистості.....	111
2.3. Аналіз ефективності реалізації моделі розвитку соціальної активності молоді в інтегрованому соціокультурному середовищі села.....	142
Висновки до другого розділу	161
ВИСНОВКИ	164
ДОДАТКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180

ВСТУП

Подолання духовної кризи в нашому суспільстві не без підстав пов'язується з особливостями розвитку сучасного села в Україні, розгортанням широкого процесу самоактуалізації молоді, прояву її усвідомленої активності у вирішенні найбільш важливих проблем щодо розвитку й корекції економічних, політичних і соціально-виховних аспектів у селі. При цьому, слід підкреслити, що село сьогодні переживає нелегкі часи: простежується помітне скорочення соціально-побутових послуг, занепад виробництва, характерного для села, зростання безробіття, руйнація притаманних для села традицій і звичаїв, зміщення акцентів соціально-педагогічного впливу на особистість.

За умови прояву зазначених факторів, без сумніву, зростає потреба у змінах сучасного соціокультурного сільського середовища. Але при цьому необхідно не стільки руйнувати до кінця стару систему умов для життєдіяльності молоді, оскільки в ній слід зберігати кращі надбання, а, перш за все, моделювати, виявляти і налагоджувати нові умови і механізми соціального розвитку середовища, яке б стало оптимальним педагогічним полем для виховання молодого покоління. Безперечно, вкрай важливими є уточнення цілей оновлення соціокультурного середовища, визначення вектора розвитку соціальної активності молоді. При цьому не менш актуальним є відповідь на питання: „Як педагогізувати середовище, як ним управляти, які технології соціально-педагогічної роботи в ньому потрібні?”

У цих умовах саме життя висуває на повістку дня проблеми, пов'язані з соціально-педагогічними технологіями, які можуть посилити значення всіх соціальних інституцій, які функціонують на селі, щоб забезпечити гідне виховання і розвиток молоді в сучасних умовах,

сформувати їх духовну зрілість і соціальну активність: прагнення бути активним учасником продуктивного перетворення села.

Осмилення перспектив розвитку соціальної активності молоді села приводить до висновку про необхідність посилення ролі соціально-педагогічного начала у розвитку процесів взаємодії різних соціальних інституцій, здатних впливати на процеси становлення молоді і їх суб'єктивацію у соціально-виховних процесах. Це пов'язується з загальними процесами взаємодії у широкому плані – у державі, у світі, що дозволяє говорити про радикальну корекцію теоретико-філософських засад розвитку соціокультурного середовища села.

Сьогодні вже можна говорити про радикальну корекцію концепції „ризомного” (неспрямованого) розвитку соціально-педагогічних процесів на селі. Зазначені обставини, що відображають наростання труднощів у суспільстві, потребують осмилення проблем за допомогою нової соціально-виховної концепції в українському соціумі. Тому сьогодні висвітлює особливу актуальність проблеми, яка засвідчує, що в системі соціально-виховної діяльності набуває широкого впровадження у різні сфери життєдіяльності молоді оптимальних способів організації передумов оновленої, педагогічно орієнтованої взаємодії, співпраці соціально-виховних інституцій. І як наслідок, простежується витіснення соціальних фобій, пов'язаних з реальними, лише соціальними проблемами молодих людей – жителів села.

Поступові зміни соціально-економічних і культурно-побутових умов життя молоді дозволяють виявити суперечності, які досить виразно проявлялися в соціокультурному середовищі між:

- зростанням вимог рівня і якості соціального виховання в освітніх закладах різного типу і обмеженістю соціально-педагогічних умов виховання в соціокультурному середовищі села;

- необхідністю варіативності організації і розвитку соціальної активності сільської молоді на основі відродження та відтворення духовності і культури села, почуття господаря свого села, активної діяльності молоді, спрямованої на уніфікацію культурно-освітнього простору й обмеженням поля дії соціокультурного середовища, яке могло б стати структуротвірним для сільського соціуму при адекватній підтримці державних інституцій;
- потребою соціокультурного середовища в демократизації, гуманізації мікросоціумів, що сприятиме достойному життю молоді і стратегічно не вивіреною соціальною, освітньою і культурною політикою на селі.

Без сумніву, названі суперечності породжують потребу у виявленні (чи створенні) концептуальних засад і організаційних форм соціального виховання молоді в соціокультурному середовищі села, що відповідають, з одного боку, сучасним завданням відновлення і розвитку всіх складових соціокультурного середовища села, а з другого – вступають відображенням соціальної специфіки села і багатогранних традицій сільського соціуму. Ми цілком усвідомлюємо, що соціальні інституції на селі ніколи не були просто складовими в організації життєдіяльності молоді на селі, але водночас жодна із них окремо не спроможна забезпечити високий рівень соціальної активності сільської молоді, оскільки не всі вони володіють комплексом механізмів соціального виховання.

Так склалося традиційно, що кожна із інституцій сама по собі має і мала завжди достатньо високий соціальний статус, що обумовлений багатьма чинниками: економічними, політичними, соціальними, освітніми, культурними, духовними тощо. Відомо, що протягом ХХ ст., особливо в радянський період, село переживало глибокі зміни, які були досить дотичними до всіх сторін існування означеного соціального середовища. Зміни, обумовлені як закономірними зрушеннями в житті радянського

суспільства у процесі оновлення його економічної і соціальної структури (індустріалізації, урбанізації, секуляризації свідомості, емансипації жінок тощо), так і катастрофічними подіями (війнами, соціальними катаклізмами), які досить помітно деформували і без того непростий, не завжди послідовний процес деформації села. Звісно, що і його результати виявилися вкрай суперечливими. Сьогоднішні катаклізми у суспільстві посилюють несприятливі тенденції розвитку соціального середовища на селі й активізували питання про те, як допомогти молоді в сучасних умовах не лише подолати труднощі кризи, а й стати активним учасником – суб'єктом соціальних і духовних перетворень в селі, видозмінюючи власні позиції, ідеали, життєдіяльність.

Аналіз соціокультурного середовища села показує, що воно має певні свої переваги порівняно з міським соціосередовищем у плані організації соціального виховання молоді. Зокрема, це пояснюється компактністю проживання молоді, можливістю їх участі у діяльності будь-якої соціально-виховної інституції (школа, сім'я, позанавчальні освітньо-виховні заклади, виробничі структури, громада, об'єднання тощо); органічною взаємодією соціокультурних інституцій села; актуалізацією проблеми роботи саме з молоддю, оскільки лише у сільській громаді зберігається тісний зв'язок між людьми різного вікового цензу. Спираючись на збережені і наявні окремі складові соціокультурного середовища (школа, сім'я), появу нових (зокрема, громади), можна говорити про створення передумов переходу до подальшого кроку – створення умов у соціокультурному середовищі села для розвитку соціальної активності сільської молоді.

В середині 90-х років ХХ ст. в нашій країні починає формуватися оновлене соціокультурне середовище і водночас активізуються інтереси і діяльність молоді в нових умовах. Для України дана проблема лише сьогодні стає актуальною і перспективною. Вирішуючи численні проблеми

жителів села, котрі опинилися в складній життєвій ситуації (людей похилого віку, інвалідів, хворих, багатодітних сімей, кризових сімей тощо), прогресивні сили села усвідомили необхідність застосування різноманітних соціальних і соціально-педагогічних технологій, які допомагають молоді села вижити у складних ситуаціях і стати здатними самим змінювати соціум та зміст і характер соціокультурного середовища села, в якому вони поступово стають основними дійовими особами.

За останні роки помітним став певний прогрес у розвитку досліджень даної проблеми, хоча класичні ідеї становлення і сутності соціальних інститутів, які сприяли оптимізації життєдіяльності людей, були сформульовані у працях М. Вебера [57], Р. Мертовна [156], Т. Парсонса [181] та інших.

Питання закономірності соціальної взаємодії, яка детермінує роль соціального середовища у процесі соціального розвитку особистості, взаємозв'язок універсальної загальнолюдської місії соціокультурного середовища, розкрито у працях філософів В. Афанасьєва [15], І. Бестужева-Лади [27], І. Кона [131], О. Семашка [225] та ін.

Особливе значення для нашого дослідження мають праці, в яких розкриваються проблеми виховання і впливу соціального середовища на людину, зокрема, В. Бочарової [42], Л. Буєвої [46], О. Валуйського [55], І. Катерного [120], В. Семенова [228], О. Сусської [253], О. Сухомлинського [254], С. Шевченко [291].

В останні роки помітно посилився інтерес дослідників до феномена „середовище” як до соціально-виховного середовища у зв'язку з проблемами адаптації, соціалізації молоді тощо (Б. Вітаєв [32], А. Капська [122], М. Лукашевич [145], А. Мудрик [167], О. Сухомлинський [256], В. Шадриков [284]).

Сьогодні з'явилась парадоксальна ситуація, в якій простежується пряма залежність від особливостей соціокультурного середовища наявних

підходів у формуванні соціальної активності особистості з одночасною відсутністю науково розробленої концепції використання такого середовища з метою посилення впливу складових як соціально-педагогічних чинників. Тому і постало перед нами питання щодо пошуків відповідних технологій, точніше – способів організації соціокультурного середовища та оптимізації його впливу на молодь села, зокрема, що стосується розвитку соціальної активності молоді.

Розглядаючи соціокультурне середовище з позицій різних наук, ми виявили, що нова філософська концепція розглядає середовище як суспільство, в якому функціонує закон: „не люди заради суспільства, а суспільство заради людей” (В. Андрущенко [7], Б. Бітінас [31], О. Єлісеєв [89], І. Катерний [120], Е. Юдін [294]); зокрема, М. Гур’янова з педагогічних позицій розглядає соціокультурне середовище як „складний комплекс, що поєднує різні фактори: соціальні, конфесійні, національні, вікові, громадські тощо, здатні індивідуально впливати на молодь [81, с. 62]”.

Аналіз соціально-педагогічних можливостей соціокультурного середовища показує, що воно володіє значним потенціалом у вихованні молодого покоління. Зберігши і оновивши базу, досвід роботи з молоддю, соціокультурне середовище може створювати всі умови для розвитку соціально активної молоді на селі. При цьому, на нашу думку, однією із важливих педагогічних умов є створення соціальних інститутів, здатних ініціювати цю роботу, організовувати і вдосконалювати її на постійній професійній основі (сім’я, школа, Будинок творчості, Будинок культури, релігійні організації, місцеві органи самоуправління, громада, громадські організації та ін.)

Таким чином, можна передбачити, реформування соціокультурного середовища села має бути пов’язане з наданням йому активного статусу в селі, а недостатність вивчення і розкриття особливостей даної проблеми, її

актуальність у вітчизняній соціально-педагогічній науці стали основою для формулювання теми дисертаційного дослідження „**Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села**”.

Мета дослідження: розробити і теоретично обґрунтувати модель розвитку соціальної активності молоді та експериментально перевірити оптимальність соціально-педагогічних умов соціокультурного середовища у розвитку соціальної активності молоді в сучасному селі.

Відповідно до окресленої мети нами були визначені такі **завдання дослідження:**

1. Розкрити суть соціальної активності та соціокультурного середовища та обґрунтувати педагогічний потенціал і можливості його використання у соціальному вихованні сільської молоді в сучасних умовах.

2. Розробити й експериментально перевірити модель сучасного соціокультурного середовища як передумови розвитку соціальної активності молоді.

3. Розробити критерії, показники і виявити рівні розвитку в молоді соціальної активності.

4. Виявити соціально-педагогічні умови та механізми педагогізації соціокультурного середовища як важливі чинники стимулювання соціальної активності молоді.

5. Розробити науково-методичне забезпечення процесу розвитку соціальної активності молоді на селі: концепцію, методичні рекомендації, програми діяльності різних соціальних інституцій.

Об’єкт дослідження – процес соціального виховання молоді у сучасному селі.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови ефективного впливу на розвиток соціально активної молоді у процесі її життєдіяльності в соціокультурному середовищі села.

Методологічною основою дослідження є філософські положення про взаємодію основних соціальних факторів виховання; концептуальні положення про комплексний підхід до вивчення проблеми формування особистості, розвитку її соціальної активності; основні Закони України „Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004 – 2008 роки”, концепції соціального виховання та особистісно орієнтованого розвитку особистості; соціально-філософські підходи до вивчення і розкриття суті „середовище та моделі соціуму”.

Теоретичну основу дослідження становлять: психолого-педагогічні теорії соціального середовища (А.С. Макаренко, А. Маслоу, Б. Паригін, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.); психолого-педагогічні теорії соціально-ефективності особистості (Ш. Амонашвілі, Л. Божович, Я. Корчак, В. Сухомлинський); загальні теоретичні положення соціальної педагогіки (Р. Вайноли, М. Євтуха, А. Мудрика, А. Капської, В. Поліщук, В. Сластьоніна та ін.).

Для дослідження важливими є ідеї впливу соціального середовища на розвиток особистості, зокрема, праці А. Асмолова, В. Бітаєва, В. Бочарової, В. Семенова, Н. Селіванової, В. Фелипчука, С. Чернети та ін.

Вирішення окреслених завдань дослідження потребувало використання таких **методів**:

- *теоретичні* (аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної літератури та її систематизація) з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення науково-методологічних засад організації життєдіяльності молоді в соціокультурному середовищі села; розкриття суті соціокультурного середовища як інтегрованого ефективного чинника впливу на особистість;
- *емпіричні* (анкетування, спостереження, співбесіда, інтерв'ювання учасників соціально-виховного процесу) з метою виявлення

- соціально-педагогічних механізмів впливу на процес педагогізації середовища та розвитку соціальної активності молоді; визначення показників сформованості соціальної активності сільської молоді;
- *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний) з метою перевірки ефективності функціонування моделі розвитку соціальної активності, дії запропонованих механізмів та соціально-педагогічних умов у соціокультурному середовищі села та визначення рівня сформованості соціальної активності;
 - *прогностичні* (моделювання, прогнозування, метод незалежних оцінок) з метою розробки, впровадження та апробації авторських навчально-методичних матеріалів, що сприяють забезпеченню оптимізації процесу розвитку соціальної активності молоді.

Характеристика основних етапів дослідження. Дослідження проводилося протягом 2004-2008 рр. у три етапи.

На першому етапі (2004-2005) – *діагностичному* – здійснювалося вивчення, узагальнення і систематизація філософських, соціологічних, соціально-педагогічних, нормативно-правових основ дослідження, вивчення реального стану практичного досвіду з означеної проблеми, вивчення досвіду проектування соціально-педагогічної роботи на селі, пріоритетних напрямів соціально-виховної роботи з молоддю. Основний акцент робиться на виявленні соціокультурного феномена сільського середовища та його виховного потенціалу. Було здійснено аналіз реальної практики діяльності соціальних інститутів як складових соціокультурного середовища, виявились найбільш гострі проблеми, які перешкождали вирішенню питання розвитку соціальної активності молоді, а також фактори, що позитивно впливають на розгортання даного процесу. Водночас проводилося анкетування педагогів, учнів 10-11 класів, молодих жителів села, керівників установ, громадських організацій. На основі інформаційно-статистичних матеріалів були виявлені проблеми, загальні

тенденції розвитку соціальної активності молоді на селі. Все це загалом дозволило визначити гіпотезу дослідження.

На другому етапі (2006-2007рр.) – пошуково-теоретичному (моделюючому) – уточнювались теоретичні основи дослідження; розроблялась і теоретично обґрунтовувалась модель розвитку соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села; розроблялись і апробовувались окремі методики і технології соціально-педагогічного впливу на молодь, створювалась система взаємодії різних соціальних інститутів сільського соціуму чи структурних підрозділів; розроблялись конкретні методики для експериментальних груп.

На третьому етапі (2007-2008 рр.) – узагальнюючому – здійснювалась перевірка достовірності педагогічного експерименту, проводився аналіз результатів експериментальної роботи, впроваджувалась експертна оцінка дії відповідної моделі соціокультурного середовища, взаємодії соціальних інститутів та управління ними з чітко вираженою спрямованістю на розвиток соціальної активності молоді, зроблено загальні висновки за результатами дослідження, здійснювалось оформлення дисертаційного матеріалу.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота здійснювалась на базі Бориспільського району (с. Мартусівка), де функціонують соціальні інститути, що охоплюють молодь віком від 15 до 35 років. З метою отримання результатів порівняльного аналізу були залучені також окремі групи молоді с. Ревне.

Загальна кількість учасників експерименту складає 587 респондентів (із них 303 – експериментальна група, 284 – контрольна), 18 вчителів, 22 керівники різних соціальних інститутів.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано і доведено необхідність розвитку соціальної активності молоді в умовах функціонування моделі соціокультурного середовища і розкрито вплив соціальних інститутів на основі інтегрування їх принципів, функцій і технологій; розроблено критерії ефективності дії моделі розвитку соціальної активності особистості в соціокультурному середовищі села та рівні сформованості соціальної активності молоді; *розроблена* концепція розвитку соціальної активності сільської молоді, розрахована на поетапну роботу з даною категорією молоді села; *виявлено* складові педагогічних умов функціонування і розвитку соціально активної особистості у сільському соціумі на основі педагогізації та інтеграції соціокультурного середовища;

– *уточнено та подальшого розвитку* набули поняття „соціальні інститути”, „педагогізація середовища” як умова оптимізації впливу на особистість соціокультурного середовища; поняття „соціокультурне середовище” як інтегративного соціально-педагогічного феномена комплексного виховного впливу на особистість.

Практичне значення дослідження: обґрунтовано й апробовано умови інтеграції соціальних інститутів села, які формують сприятливе середовище для прояву молоддю соціальної активності (родина, школа, громада, місцеві центри, клуби різної спрямованості – художньо-естетичного плану, фізкультурно-оздоровчого, соціально-реабілітаційного, громадські організації, культурно-просвітницькі заклади, медичні, психологічні консультпункти, центри за інтересами). Створено програми „Особистість і її партнери на шляху до активної дії у суспільстві”, „Соціальне партнерство на селі та демократизація співпраці”; „Партнерство школи та громади села”; розроблено план організації роботи місцевої виконавчої влади, спрямованої на активізацію всіх соціальних інститутів села у плані здійснення виховної роботи серед молоді.

Положення, висновки й рекомендації, сформульовані на основі узагальнення дослідницьких матеріалів, **впроваджено** у соціально-педагогічний процес організації молоді с. Мартусівка та с. Ревне Бориспільського району Київської області (довідка № 207 від 11.11.2008 р.); Центральної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 121/14 від 23.01.2008 р.); відділу освіти Бориспільської районної ради Київської області (довідка № 49 від 14.11.2008 р.); Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07–10/2446 від 15.12.2008 р.).

Вірогідність отриманих результатів забезпечується обґрунтованістю вихідних положень, застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету і завданням, особистою участю автора в експериментальній роботі, репрезентативністю отриманих даних.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження знайшли відображення в окремих статтях, а також у доповідях і виступах на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародній* – „Соціальна робота в Україні: вектор розвитку в третьому тисячолітті” (Київ, 2007 р.), *всукраїнських* – „Вища школа України: поступ у майбутнє” (Черкаси, 2007 р.), „Актуальні проблеми соціальної педагогіки” (Чернігів, 2007 р.), „Виховання в сім'ї” (Чернігів, 2008 р.); *щорічних звітних науково-практичних конференціях* професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітних науково-практичних конференціях кафедри соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у 8 одноосібних наукових працях. Серед них: 7 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1 матеріал доповідей на конференції.

Загальний обсяг особистого доробку становить 4,5 друкованих аркушів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ СЕЛА

Суспільний розвиток держави засвідчує будь-які зміни в історії нації, що неодмінно породжує нові концепції, підходи до осмислення соціальних процесів, розвитку особистості, видозміни процесів в системі освіти і виховання. Водночас разом з такими змінами простежуються зміни і в шляхах та механізмах реалізації означених проблем, налагодженні нових відносин у новому форматі соціокультурного середовища. Все частіше у соціокультурному процесі, вихованні, освіті в центрі уваги стає особистість як ядро життєдіяльності, людських взаємовідносин у сучасних умовах соціуму. Тому для соціальної педагогіки сьогодні є актуальним питання виявлення усіх можливих педагогічних факторів, що можуть продукувати соціально-виховні умови для розвитку особистості.

Слід зазначити, що у багатьох дослідженнях важливим моментом виступає така істотна характеристика особистості, як усвідомлена зміна самого себе, що проявляється у соціальній активності конкретної особистості.

Саморозвиток, активність сучасної молоді, як суб'єкта життєдіяльності, пов'язані без сумніву, „з соціальною позицією молодих людей, їхньою самооцінкою, правовою і моральною самосвідомістю [281, с. 12]”. Це спонукало до пошуків і виявлення тих факторів і умов, які дозволяють обґрунтувати об'єктивність процесів розвитку соціальної активності молоді, зокрема молоді сучасного села.

У даному розділі нами зроблена спроба розглянути основні теоретичні підходи у психологічній і педагогічній науках до суті соціальної активності як до соціально-педагогічної проблеми і виявити взаємозв'язок між розвитком соціальної активності особистості молодої людини і соціокультурним середовищем, в якому розгортається її життєдіяльність. При цьому мається на увазі, що „соціокультурне середовище виступає рушійною силою будь-якого явища чи процесу,

визначає його суть, головний напрям і є значущою обставиною в будь-якому процесі, явищі [173, с. 321]”.

Підходи до визначення такого феномена, як соціальна активність особистості молоді людини, посіли своє місце у сучасній науці порівняно недавно. У нашому дослідженні ми опиралися на ті філософські, психологічні і педагогічні ідеї, принципи, концепції, які в тій чи іншій мірі можна назвати як фундаментуючі у вивченні й організації процесу розвитку соціальної активності молоді сучасного села.

1.1. Розвиток соціальної активності особистості як психолого-педагогічна проблема

Досліджуючи проблему, суть якої полягає у розв’язанні протиріччя між внутрішнім характером процесу розвитку соціальної активності молоді і зовнішнім впливом соціокультурного середовища села, яке визначає зміст, спрямованість, міру активності особистості, необхідно, перш за все, визначити, що ж таке „соціальна активність? Чи є вона предметом психолого-педагогічної науки? Які її основні характеристики?”

Вивчення науково-теоретичних основ і підходів до розкриття процесів розвитку соціальної активності має певну історію і розкривається з позиції різних наук. Виходячи із багатогранності означеної проблеми, вона привертала увагу багатьох учених, у першу чергу, філософів. Так, наприклад, Сократ стверджував, що головною потребою людини є потреба у самовдосконаленні, підкреслюючи залежність долі людини від її активності продуктивності роботи над собою. Цю ідею продовжив німецький філософ І.Кант, який особливу увагу звертав на самоцінність людини, самовдосконалення, саморозвиток [111, с. 289]. Право людини на авторство у „самостворенні” підкреслював свого часу Ф. Ніцше, котрий проголошував самоцінність людини як „особливе чудо”, вбачав у ній сили

і засіб для утвердження власної унікальності [72]. Аналізуючи з філософських позицій розвиток і становлення особистості, М.Бердяєв дійшов висновку, що внутрішні пориви людини до самоствердження є по суті її духовним зростанням [25].

Відомо, що активність людини – це своєрідна рушійна сила у досягненні визначених цілей. Водночас активність – це важлива життєва передумова. При цьому активність людини має свою якісну відмінність, що характеризує „спрямованість на пристосування умов до її потреб [33, с. 11]”.

У філософських, соціологічних і психолого-педагогічних дослідженнях, що вивчають проблеми людських факторів, доводиться незаперечність зв'язку активності людини з її інтересами, оскільки саме інтерес передбачає усвідомлення, вибір певних умов, їх корекцію, засвоєння і прийняття адекватних рішень.

Зокрема, на думку Т. Мальковської „зв'язок інтересу з дією діалектичний: людина змінює свої погляди і прагнення у процесі перетворюючих дій. Інтерес до власного перетворення, відповідного до ідеалу, впливає з реальних умов життя, а не як результат умовиводів чи декларованих ознак [149, с. 9]”.

Ідея розвитку активності особистості простежуються у працях таких відомих психологів, як І. Бех, Л. Виготський [65], Л. Божович [34], В. Зінченко [100], С. Рубінштейн [215].

У психології широкого розповсюдження набув підхід до вивчення становлення особистості в різних умовах, розвитку і саморозвитку особистості, коли молода людина виступає як суб'єкт діяльності, спілкування і власного життя (Б. Ананьєв [6], І. Бех [29], Л. Божович [34], І. Кон [131], С. Подмазін [193] та ін.). Важливим моментом у багатьох дослідженнях виступає така істотна характеристика соціальної активності, як суб'єктність. Причому активність проявляється в діях суб'єкта, в яких

він робить реальний вибір, у соціальній значущості якого він переконаний. До того ж з розвитком конкретного індивіда (як суб'єкта) його активність, як природна здібність, перетворюється у соціальну систему інтересів і потреб. Тоді цей процес включає: усвідомлення людиною суспільних явищ, розвиток соціальних потреб, що мають суспільну спрямованість (зокрема, що стосується взаємодії, співробітництва), участь у практичній діяльності, що має соціальну спрямованість, і в якій реалізуються потенційні можливості людини, розвиваються її природні задатки. А вступаючи у взаємодію, людина може реалізувати свою активність і проявити себе як суб'єкт життєдіяльності. Зокрема, В. Слободчиков [235] говорить про активність (де найголовніше проявляється саморозвиток) як про фундаментальну здатність людини ставати і бути повноцінним суб'єктом власного життя.

Виступаючи суб'єктом, особистість пізнає світ, самого себе, її активність постійно пов'язано з становленням суб'єктності і є якісним показником даного процесу. Поняття „суб'єктність особистості” відображає її здатність самостійно моделювати своє життя, реалізувати „всі види специфічної людської активності – творчої, вільної, моральної [52, с. 106]”. Можна сказати, що об'єктність як інтегроване особистісне утворення відіграє істотну роль в активному перетворенні життя людини. Але при цьому суб'єктність передбачає у людини наявність сукупності властивостей, що дозволяє їй управляти своєю діяльністю залежно від окреслених цілей [154, с. 19]. По суті дехто із психологів суб'єктність розглядає як продуктивну активність (В. Петровський [187]).

Проте, слід зазначити, що будучи творчою, активною, діяльною істотою, людина не лише відображає навколишній світ, але й перетворює його, самого себе, змінюючись як у процесі активної діяльності, так і під постійним впливом навколишнього світу, який вона перебудовує [71, с. 8]. Адже для людини, на думку Ф. Бекона, недостатньо пізнати самого себе,

необхідно знайти спосіб, за допомогою якого вона зможе розумно і вміло показати, проявити себе [52, с. 158]. У такій ситуації соціальний педагог, різні соціальні інститути, використовуючи фактори природного і соціального середовища, природної і соціальної ситуації розвитку молоді на селі, здійснюють їх цільову спрямованість, створюючи таким чином позитивне емоційно-виховне середовище. При цьому молода людина не просто адаптується до громади, але й „засвоює соціальний досвід, входячи в конкретне соціальне середовище, в систему соціальних зв'язків, а також відтворює соціальний досвід за рахунок активного входження в соціальне середовище [279, с. 21]”.

Поняття „активність”, „активний” пов'язаний з проявом життєдіяльності організму. Активність, як зазначає укладач Українського педагогічного словника С. Гончаренко, - це „здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика активності особистості – це активна життєва позиція людини, яка проявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність [75, с. 21]”. Як свідчить дане визначення, активність проявляється в енергійній, інтенсивній діяльності у різних видах діяльності: праці, навчанні, спорті, іграх тощо. Обов'язковою умовою розвитку активності може бути різнобічна діяльність особистості, оточення. На думку А.Макаренка [146], активність успішно формується, якщо є об'єктивна необхідність у її прояві. Педагоги мають не просто ставити завдання і окреслювати всі можливі шляхи їх вирішення, оскільки це призводить до зниження рівня активності молоді, появи зневіри у свої сили. А своєчасний контроль, координація діяльності молоді допомагає їй

співвідносити свої плани і цілі з результатами, ставити нові завдання для досягнення кінцевого результату.

У зв'язку з розвитком демократичних процесів в Україні, зростанням ролі особистості, як активного суб'єкта життєдіяльності, особливого значення набуває „соціальна активність особистості”, зокрема молоді на селі. На наш погляд, соціальна активність притаманна, в першу чергу тим, хто володіє достатньо широкою загальною культурою, професійною майстерністю, свідомо прагне до прояву своїх здібностей. Безперечно, реальні прояви соціальної активності досить різноманітні: це винахідництво і практичні поради та моральна підтримка, це і конструктивні пропозиції щодо позитивної зміни в складній ситуації, це і дії на зміну найближчого соціуму тощо.

У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема вироблення концептуального підходу до визначення поняття „соціальна активність”, а також проблема розвитку соціальної активності молоді.

Соціальна активність визначається як діяльність, яка передбачає соціальні, вольові зусилля особистості, спрямовані на оволодіння зовнішніми обставинами. На думку вчених [10; 17; 55; 61; 76; 106; 137; 155; 163; 238], соціальна активність тісно переплітається з поняттям свободи, вільного вибору, вільного самовизначення і самоствердження особистості, соціальної групи. Це, у свою чергу, підтверджує думку А.Маслоу, що соціальна активність як актуальна потреба реалізується в певній системі цільових установок, мотивів, що визначають інтереси особистості [154]. Інше бачення соціальної активності простежується у Т. Мальковської, яка до характеристики соціальної активності вводить поняття „потреби”, що, певною мірою, відповідає сучасним теоретичним підходам [149].

Не можна відкидати того факту, який свідчить, що за радянських часів розробка проблеми соціальної активності була досить плідною і досить широкою. Всі напрацювання можна розділити на два етапи:

а) перший – це накопичення педагогічного і суспільного досвіду виховання і розвитку соціальної активності, поява різних її форм і видів, перші спроби теоретичного осмислення;

б) другий – це початок вивчення самого процесу, його особливостей.

Тому така етапність розробок і обумовила помітний інтерес представників різних галузей наук до суті означеного поняття, її структури, видів, форм, критеріїв (В. Ануфрієв [9], Л.Буєва [46], М.Каган [108] та ін.). Причому основні напрями вивчення соціальної активності були представлені, в першу чергу, у філософській науці і пов'язувалися з громадською активністю, або з активною життєвою позицією людини, або з її активною життєдіяльністю. До того ж вважалося, що прояв особистістю соціальної (громадської) активності неможливе без наявності в неї активної життєвої позиції і відбувається в конкретних умовах життя. Хоча, слід зазначити, що структура соціальної активності довгий час залишалася невизначеною. І лише в 50-60-х роках ХХ ст. з'явилися окремі статті в соціології, в яких соціальна активність стає предметом самостійного дослідження (А. Капто [114], Л. Станкевич [251] та ін.).

Зважаючи на низку досліджень, можна стверджувати, що соціальна активність – це досить складна структура, що характеризується потребою до дії, і яка реалізується в соціально значущій діяльності, в якій простежуються соціально-ціннісні вчинки і поведінка та соціально значущі (як раціональні, так і емоційні) мотиви дій людини.

Слід підкреслити, що ряд науковців вважають, що соціальна активність, проявляючись у діяльності людини, є складовою різноманітних і її видів діяльності: трудова, політична, наукова, спортивна, художньо-творча тощо. Тому можна сказати, що скільки існує видів діяльності,

скільки ж є видів активності. Тому, виходячи із їх соціальної значущості, доцільно виокремити трудову (професійно-виробничу), громадсько-політичну, пізнавальну, художньо-естетичну, фізкультурно-оздоровчу та ін. (Т. Богданова [33], В. Мордкович [162], М. Третьяков [265]). Цікавою, на нашу, думку, є позиція М. Третьякова, який стверджує, що соціальна активна особистість в одному виді діяльності перебудовує свою внутрішню структуру до оволодіння іншими видами діяльності [265, с.13]. При цьому майже завжди підтверджується взаємозв'язок різних видів діяльності, що дозволяє особистості виявляти нові сфери і форми застосування своїх сил, особливо там, де простежується їх соціальна потреба.

Безперечно, що всі види соціальної активності не можуть проявлятися одночасно, як не можуть здійснюватися одночасно всі види діяльності. Може лише відбуватися переміщення домінанти залежно від конкретної ситуації і потреб особистості.

Окрім того, не можна відкидати і такої думки психологів, що з розвитком людини з'являються нові потреби, а отже, і нові види діяльності, які супроводжуються проявом нових видів соціальної активності. Скажімо, довготривала художньо-естетична активність не може позбавити свободи вибору молодій людині прояву активності, спрямованої на професійний розвиток чи навпаки.

Водночас не можна погодитись з твердженням деяких учених (Н. Венедиктова [58], І. Зверєва [98], А. Мудрик [166], Л. Рубашевська [214], В. Циба [277]), котрі визначають соціальну активність як діяльність, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей, що сприяють досягненню політичних, економічних та інших цілей, поставлених перед суспільством. Таким чином, автори включають у дане поняття сукупність всіх зв'язків людини з соціальним середовищем. І залежно від того, як

проявляється в діяльності соціальна сутність людини, визначається рівень соціальної активності людини.

Але, на думку В. Мордковича, поняття „активність” слід розглядати ширше, ніж діяльність [161, с. 99], хоча, у свою чергу, Г. Ареф’єва [10], О. Єлісеєв [89] ототожнюють це поняття, наголошуючи, що активність завжди проявляється в діях і по-іншому проявлятися не може, тому що сама вона є не що не інше, як сукупність актів дій – зовнішніх і внутрішніх, матеріальних і ідеальних. Говорити про активність поза дією взагалі, очевидно, немає ніякого смислу.

Дехто із дослідників розглядає активність як характеристику діяльності або як міру діяльності [55; 195; 209].

У будь-якому випадку можна простежувати три основні підходи до розуміння активності: перший – це розгляд активності ширше, ніж діяльність; другий – це рівнозначність двох понять; третій – за ним активність виступає як характеристика діяльності.

Слід звернути увагу ще на одне тлумачення активності, яке підкреслює, що активність – це і властивість, і процес. Зокрема, А. Ковальов зазначає, що „активність – це максимально діяльнісна особистісна, яка бере участь у громадсько-політичному та ідеологічному житті суспільства [126, с. 93]”.

Окрім окреслення сфер і видів структурних компонентів соціальної активності, наявні ще її рівні і форми прояву. Критерій соціальної активності, на думку О. Валуйського [55], В. Мордкович [162], Ю.Поліщука [195] та ін. має певну міру узагальності та комплексний характер. Такий критерій, що окреслений у науковій літературі, вказує на факт діяльнісного ставлення особистості до соціального середовища і відображає спрямованість особистісної активності та виявляє адекватність соціальної діяльності потребам мікро- та макросоціуму; характеризує

діяльність людини з позицій якісно-кількісних проявів, міру розвиненості діяльності та її стабільності.

Аналіз досліджень Л.Буєвої [46], Л. Канішевської [110], І. Кона [139], О.Марченка [153], С. Шевченко [290], В. Ядова [296] та ін. дозволив виявити дві основні концепції щодо розвитку соціальної активності. При цьому, як засвідчують автори, *перша концепція* (загальнофілософська) залишилась на традиційних позиціях розвитку особистості як діяльнісного суб'єкта, причому особистість виступає як активно-вибірковий суб'єкт. Мається на увазі, що у взаємодії особистості і соціуму(середовища) вона виступає в активній ролі, включаючись у діяльність і перетворюючи реальну дійсність. Слід зазначити, що за першою концепцією успіх діяльності особистості визначається її достатнім знанням соціального середовища. Соціальна активність не з'являється сама по собі, вона є результатом появи потреб людини, а накопичений соціальний досвід дозволяє лише вдосконалювати діяльність і робить її соціально-значущою [242].

Водночас А. Маслоу підкреслює, що в ієрархічній піраміді потреб соціальна активність є домінуючою, „як актуальна потреба, вона реалізується в певній системі цільових установок, мотивів, що визначають інтереси особистості. Її включення в діяльність відбувається з метою задоволення потреби [154]”.

Визначення соціальної активності як потреби характеризує її як процесуальне становлення, що відображає поетапність у формуванні, а це, у свою чергу, дозволяє говорити про певні особливості діяльності й особистісні прояви.

У другій половині ХХ ст.. почали набирати поширення теоретичні положення, які пропагували представники *другої концепції*. Автори даної концепції (Є. Ануфрієв [9], Г. Ареф'єва [10], Л. Божович [34], О. Леонт'єв [143], К. Роджерс [210], Л. Степаненко [252], В. Сухомлинський [257] та

ін.), не відкидаючи впливів на соціальну реальність будь-якої людської діяльності, що може викликати певні зміни в соціальному середовищі, доводять, що під поняттями активність мається на увазі не будь-яка діяльність, а цілеспрямована, напружена, творча. При цьому проявляється така особистісна риса, протиположною якою пасивність.

Так, Г. Ареф'єва зробила спробу розглянути недостатньо досліджені аспекти активності, чому і присвятила спеціальне дослідження „Соціальна активність” [10]. Вона підводить до думки, що соціальна активність відображає істотні, загальні властивості даного явища і проголошує, що найбільш суттєвими ознаками активності є суб'єкт і об'єкт. Лише за цих умов активність суб'єкта може перетворювати соціальні явища і процеси.

Представники другої концепції роблять акцент на розвитку соціальної активності творчого характеру. Тому роль особистості вони розглядають через призму її соціальної активності, через призму її взаємодії з середовищем. А включення особистості в соціум передбачає творчу активність особистості, її ініціативність, її здатність самостійно вибирати лінію поведінки, здійснювати самоуправління своїми діями [60, Поля, Кур, Кобз, Мар, Степан]

Ми солідарні з позицією Є. Ануфрієва, на думку якого „соціальна активність, відображаючи міру прояву соціальної діяльності людини, є головною ознакою в характеристиці особистості як суб'єкта суспільних відносин. У кінцевому результаті, соціальна активність характеризує ставлення людини до праці, суспільства і громадської діяльності [9, с. 111]”.

Різномасштабні підходи до розуміння суті поняття „соціальна активність” і як філософської, і як соціологічної, і як соціально-педагогічної категорії засвідчують факт, що низка аспектів потребує вивчення, уточнення, оскільки уточнення самого поняття сприяє

уточненню структури, видів, форм, рівнів і критеріїв соціальної активності.

Слід зазначити, що ще до цього часу (поч. ХХІ ст.) не існує визначення, даного в психологічній науці, хоча сьогодні соціальна психологія є саме такою галуззю психологічної науки, що вивчає закономірності поведінки, діяльності і спілкування людей у соціумі і яка має досліджувати дану проблему.

Звичайно, не можна відкидати теоретичні положення, висловлені свого часу С. Рубінштейном, в яких він ставить питання про співвідношення „зовнішнього” і „внутрішнього”, коли „зовнішні впливи на людину переломлюються через внутрішні психологічні умови [215, с. 243]”. Водночас відомий вчений О. Леонтьєв окреслив своє бачення активності, акцентуючи увагу на тому, що внутрішнє впливає через зовнішнє і цим самим себе змінює [143]. При цьому, розкриваючи взаємозв'язок між внутрішнім і зовнішнім, автор визначив основні складові зовнішньої і внутрішньої структур діяльності. Він довів, що діяльність є завжди соціальною не лише за змістом, але й за структурою, оскільки ця структура створювалась з самого початку в умовах взаємодії між людьми і підпорядковувалась системі соціальних відносин.

Звідси можна сказати, що у спектрі розвитку активності розвивалися психічні процеси як самостійні види дій, а психічна діяльність набула певної структури, подібно до інших видів діяльності. Такі передумови стимулювали розвиток теорії соціальної активності. Зокрема, у вітчизняній психології присвячено чимало праць, питанню саморозвитку особистості як прояву активності. Так, скажімо, В.Асєєв зазначає, що людині притаманна потреба в активності взагалі, а також особиста потреба за наявності певних соціальних відносин особистості. І, зокрема, потреби другого порядку викликають активність, яка співвідноситься з соціально

значущими цінностями, нормами, створюють оптимальні умови для розвитку особистості. [12].

Виходячи з позицій психологів різного періоду [12; 17; 58; 133; 163; 179; 251], можна говорити про активність, що спонукає особистість до розвитку, а з другого боку, розвиток підвищує рівень активності, що веде до подальшого розвитку особистості.

Отже, можна зробити певний висновок: соціальна активність, як якість особистості, яка проявляється у різних видах соціально-значущої діяльності, має складну структуру, вона включає потребу, мотиви, інтереси, установки тощо. При цьому, на думку Л. Божович, „на прояв соціальної активності мають вплив провідні мотиви, що характеризують спрямованість особистості [34, с. 84]”.

Звичайно, кожна епоха розвитку суспільства висувала свої вимоги до якостей людини. Радянська епоха бачила в особистості такі якості, як ідейність, цілеспрямованість, моральну вихованість, цілісність, оригінальність тощо. Але найбільш значущою якістю людини „вважалася трудова і громадська активність [127, с. 84]”. Поступово поряд з поняттям „соціальна активність” почали з’являтися інші поняття „громадська активність”, „політична активність”, „творча активність”, „вольова активність”, „пізнавальна активність” та ін., які по суті є видами соціальної активності і відображають окремі її аспекти, спрямованість і сфери діяльності.

Водночас психологи прагнули вивити й обґрунтувати активність, виходячи із її різноаспектних проявів. Зокрема, К. Роджерс підкреслює, що активність – це „власна динаміка особистості як джерело перетворень, підтримки її життєво значущих зв’язків з навколишнім світом. Активність спрямована на саморозвиток особистості і в її діяльність, яка виступає як сфера само прояву людини [210, с. 74]”.

Досить помітний крок у дослідженні соціальної активності зробив у кінці ХХ ст. російський вчений Р.Немов, котрий вищим проявом соціальної активності визначив зверхнормативну діяльність особистості. При цьому було представлено авторську концепцію зверхнормативної діяльності, яка тлумачиться „як діяльність, що відповідає соціальним очікуванням, які не можуть бути пред’явлені особистості як нормативні, але які відповідають цілям, ідеалам і цінностям суспільства, заради прогресивного розвитку якого ця діяльність здійснюється [171, с. 95]”.

Слід звернути увагу, на те, на яких аспектах як на певних ознаках соціальної активності акцентують увагу сучасні зарубіжні і вітчизняні психологи [58; 121; 171; 179; 196; 209; 263; 276]. Скажімо, українські вчені В.Панок і Ю. Привалов підкреслюють, що „соціальна активність є перш за все, активність людини у суспільстві і для суспільства, яка реалізується через її окремого члена, це родова діяльність суспільного індивіда [179, с. 29]”.

Звичайно, не можна відкидати твердження, що у процесі життєдіяльності, суспільної практики, цілеспрямованого виховання, людина оволодіває певними соціальними рисами, формується як особистість і відображає ці типові риси через притаманну їй індивідуальність [179]. Окрім того, важливим показником, що характеризує соціальну активність, є її конкретно-історичний зміст [179]. Безперечно, що кожне суспільство зацікавлене в соціально значущій діяльності, яка може приносити позитивні результати, адекватні нормам і потребам суспільства у відповідний період його розвитку.

Ми цілком погоджуємось з В.Панком, що „суб’єкт соціальної діяльності, особистість формується у відповідності з нормами, зразками й умовами, усталеними в даному суспільстві [179, с. 31]”. Проте людина не є пасивним витвором суспільства, вона є свідома, вільна, творча у своїй діяльності; її вчинки і дії внутрішньо детерміновані, обумовлені

світоглядом, життєвою позицією і потребами людини [18; 38; 122; 133; 138; 153; 163; 207]. При цьому, як зауважують Є. Бочарова [43] Н. Понамарчук [196], І. Цимбалюк [278], інтегрованою основою, на якій формуються і розвиваються всі соціальні якості особистості, в тому числі і соціальна активність, є соціальна діяльність. Тому кількість і якість соціальної діяльності є відображенням міри і рівня прояву соціальної активності, її видів тощо. А це дозволяє робити припущення про те, що соціальна активність є величиною нестабільною і може змінюватися залежно від зміни умов, середовища, потреб і мотивів індивіда. У нашому дослідженні ми спираємося на підходи В. Панка і Ю. Привалова щодо виявлення структури соціальної активності: перший блок – це стійке особистісне утворення, яке характеризує людину як соціальну істоту: активна взаємодія з навколишнім світом, спрямованість особистості, світогляд людини як система знань і переконань та життєва позиція. Другий блок структури соціальної активності особистості – це сам процес соціальної діяльності: інтенсивність, якість, новизна, креативність, успіх, змістовий аспект. До третього блоку вчені відносять умови і фактори ситуації, в якій діє індивід [179, с. 38-39].

На нашу думку, саме останній блок сьогодні є найменше дослідженим. Це пояснюється швидкоплинними змінами: політичними, економічними і соціальними. Особливо це гостро відчувається в сучасних умовах розвитку села, де простежується вплив трансформаційних процесів в українському суспільстві на становище сільської молоді, змінюється соціальне самопочуття та система ціннісних орієнтацій сільської молоді і де, на жаль, державна політика стосовно сільської молоді ще не окреслила дану проблему як пріоритетну [231; 232].

Під час дослідження не можна було не звернути увагу на те, що майже паралельно з науковими пошуками психологів простежувалась поява окремих праць в педагогічній науці, і, в першу чергу, можна назвати

праці А. Макаренка [143], Б. Маренка [151], В. Сухомлинського [256]. Не відкидаючи цінності наукових пошуків щодо суті поняття „активність” з позиції педагогіки, в яких на фактичному матеріалі доведено можливість вирішення завдань щодо виховання громадянської активності, нам імponує позиція В. Сухомлинського. Він вперше переконливо довів, що саме практична діяльність людини є основою розвитку соціальної активності підростаючого покоління.

Як переконаний гуманіст, В.Сухомлинський розв’язував проблеми розвитку особистості і мріяв, щоб кожен учень пройшов сходинками мужності, радості, доброти, працьовитості, самопізнання і саморозвитку. Творчо розвиваючи педагогічні ідеї А. Макаренка, він дбав про те, щоб педагогіка виконувала свої найважливіші функції: „виховувати особистість, яка б у будь-якій галузі корисної для суспільства діяльності здатна була піднятися на найвищу сходинку громадянськості [146, с. 38]”. Великий педагог все життя дбав про те, щоб будь-яка дитина і в будь-якому віці могла рухатися вперед, включатися у змодельовані педагогом визначені нею самою дії, якщо вона відчуває в цьому потребу, емоційно і усвідомлено їх сприйматиме. При цьому важливо, щоб „вихованець мав свою особисту життєву позицію. [256, с. 93]”. Тоді активність можна розуміти як факт, коли „дитина стає діяльним, зацікавленим учасником процесу оволодіння знаннями [256, с. 94]”.

Важливою й одвічно справедливою є ідея В. Сухомлинського про самовиховання, завдяки чому в людини, формується почуття відповідальності, громадянської позиції, прилучення до проблем колективу, суспільства, до творчої діяльності. Творчість кожної людини є надзвичайно важливою часткою життєдіяльності кожної людини. І „чим більше вона вкладає душі у творчість, тим багатшою стає її душі... Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших людей [255. с. 507]”.

Такі підходи визначного вітчизняного педагога дозволяють стверджувати, що будь-які види позитивно спрямованої діяльності особистості є надзвичайно важливими, оскільки вони стимулюють розвиток її активності.

Якщо аналізувати педагогічні погляди на проблему соціальної активності, то слід зазначити, що у 70-х роках ХХ ст. фундаментальні дослідження були проведені Т. Мальковською. Вона розглядає поняття „соціальна активність” як інтегроване поняття, яке може проявлятися і як збудник до діяльності, і як стійка якість особистості, її характерологічна риса [149, с. 10]”.

Звичайно, вивчаючи педагогічні аспекти соціальної активності, можна назвати її різновиди, які залежить від того, на що спрямована діяльність людини: пізнавальна активність, творча активність, громадянська активність, духовна активність, мистецька активність, музична активність, фізична активність, рухова активність, комунікативна активність, трудова активність, інноваційна активність, правова активність, навчальна активність та ін. При цьому незалежно від видів активності, які в принципі є складовими соціальної активності, окремі дослідники розглядають соціальну активність не лише як особистісну якість, а й як форму, спосіб діяльності. До того ж процес формування соціальної активності має довготривалий характер і є досить складним і суперечливим [10; 62; 67; 76; 107; 121; 124; 163; 209; 276]. Це пояснюється тим, що сама особистість, і умови її діяльності, і соціальне середовище, в якому вона діє, кожного разу є іншими, змінними, не завжди прогнозованими. А це водночас диктує присутність зацікавленості особистістю проблемами інших людей, громади тощо; уміння самостійно вибрати способи і засоби діяльності; самостійно приймати рішення; здійснювати самоконтроль і самокорекцію (якщо це доступно).

Слід звернути увагу на той факт, що проблему соціальної активності особистості в основному вчені досліджували стосовно школярів (різних вікових груп). Зокрема, це стосується їх трудової діяльності [22; 23], художньо-творчої [74; 101; 168], громадської [1; 78; 110; 209] та навчальної (І. Колоколова [129], О. Киричук [121], В. Рибалка [208]). Останнім часом (поч. ХХІ) більша увага звертається як на загальні проблеми розвитку соціально активної молоді, так і на окремі види її соціальної активності. Це стосується політичної, громадянської активності (С. Грабовська [76], О. Матвієнко [155] Л. Тимків [263] та ін.). Привертають увагу дослідження що стосуються розвитку соціальної активності студентської молоді (Л. Канішевська [110], Б. Мар'єнко [151], Ю. Поліщук [195], А. Рогоза [209], О. Суська [253] та ін.). Зокрема, вони відзначають, що людина від природи є активною істотою, її діяльність відбувається не лише в соціальному, а й у часовому просторі. І оскільки індивідуально люди є досить різними, мають різні, можливості, то цілком природно, що вони мають різну міру прояву соціальної активності, яка, у свою чергу, досить помітно залежить від мотивації дії. Поняття „мотивація” у людини, як зазначає В. Асєєв, включає в себе всі види спонукання: мотиви, потреби, інтереси, цілі, мотиваційні установки [12]. Саме мотивація є своєрідним відбиттям цілісності образу людини.

Тому перед педагогами і соціальними педагогами постійно постає проблема: які умови необхідно створити, щоб стимулювати прояв позитивно спрямованої мотивації? Який має бути соціальний контроль, щоб він корегував поведінку молоді людини? Які механізми соціально-педагогічного впливу необхідні в сучасних умовах, щоб пробудити в молоді бажання жити не лише заради власних інтересів, а й бачити життя навколо себе, втручатися в нього, перейматися інтересами і потребами соціального середовища? Як виявити психолого-педагогічний потенціал

сільського соціального середовища, щоб підняти рівень соціальної активності молодого покоління?

На нашу думку, вирішити окреслені проблемні завдання можна за умови, якщо ми будемо розглядати активність як рух вперед, притаманний для діяльності. У цьому плані ми близько підійшли до ідеї В. Петровського, який визначає активність як „сукупність обумовлених індивідом моментів руху діяльності” [187, с. 45].

Звичайно, ми не відкидаємо суті поняття „соціальна активність, даного педагогами (Л. Канішевська [110], О. Марченко [153], А. Мудрик [165], Л. Степаненко [252] та ін.), які також акцентують увагу на тому, що соціальна активність визначається основним видом соціальної діяльності, в якій проявляється готовність до соціальних дій і спрямованість на перетворення соціальних відносин. При цьому ми поділяємо таку точку зору, що соціальна активність визначається „за основним видом соціальної діяльності, яким займається людина” [251, с. 26], оскільки саме вид діяльності сприяє оволодінню соціальною роллю, визначенню престижу, успіху, розвитку самооцінки та рівню домагань, відбувається розвиток особистісних якостей та окремих властивостей.

Без сумніву, що розширення науково-обґрунтованих форм соціальної життєдіяльності особистості нерозривно пов'язане з тими складними і суперечливими процесами, які характеризують досить помітне реконструювання соціально-психологічної сфери особистості і розвиток її соціальної активності. Тому практична реалізація ідей, темпи їх втілення в життя залежать від міри соціальної активності мас, окремих соціальних груп і особистостей, зокрема сільської молоді. Саме ці проблеми потребують окремого дослідження.

Отже, підводячи підсумок висловленому вище, можна визначити *соціальну активність як складну структуру: вона характеризується потребою до дії, реалізується в соціально-значущій діяльності,*

спрямованій назовні, і якій притаманні соціально-ціннісні вчинки і поведінка; інтересами, що відображають особистісні утворення, які інтегрують раціональне й емоційне начало і які визначають спрямованість людини на предмети і явища дійсності, а також мотивами її дій.

Дослідження психологів і педагогів дозволяють стверджувати, що стійка система соціально значущих вчинків особистості репрезентує її соціальну поведінку, в якій відбивається усвідомлене ставлення до об'єкта діяльності. При цьому успіх прояву соціальної активності забезпечується спрямованою соціальною культурою особистості. Всі складові структури соціальної активності особистості взаємопов'язані взаємообумовлені, а сама вона є інтегративної якості особистості, що визначає її місце, роль і становище в соціумі.

Таким чином, ми можемо сказати, що, перш ніж ставлення молоді людини до навколишнього світу стане загальнолюдським, тобто соціальним, вона повинна пройти певний шлях і самостійно чи під впливом соціально-педагогічних факторів включитися у систему виховання, освіти, праці, соціально значущих дій. Саме з ними, як стверджують науковці-педагоги, пов'язується універсальність передумов оптимального входження молоді людини у суспільну форму взаємодії та її участі у соціальних перетворювальних процесах [252, с. 426]. Таке розуміння соціальної активності характеризує також ставлення особистості до різних сфер соціального життя, її конкретну соціально значущу діяльність, яка може мати різну спрямованість та інтенсивність.

Окрім того, вивчення багатоаспектних підходів до проблеми розвитку, формування соціальної активності молоді, пошуки механізмів соціально-виховного впливу на прояв активності молоді засвідчує сьогодні наявність досить помітного інтересу як науковців, так і практиків. Саме тому ми вважали за доцільне вивчити, дослідити і розкрити дану проблему

як таку, яка в принципі може допомогти вирішувати надзвичайно важливе питання: як допомогти сучасній молоді в умовах сільського середовища стати активним громадянином своєї громади, українського суспільства?

Розв'язання багатоаспектної проблеми розвитку соціальної активності сільської молоді потребує відповідно комплексного підходу. І психології і педагогіці вона розглядається з позиції реалізації молоддю в умовах соціокультурного сільського середовища свого потенціалу в соціально значущій діяльності. З метою вирішення поставленого завдання вважаємо за необхідне провести проєктивну та організаційно-методичну роботу за такими напрямками:

1) визначити й охарактеризувати молодь як суб'єкт соціально-педагогічної роботи на селі в сучасних умовах розвитку;

2) виявити особливості соціокультурного середовища сучасного села, як потенційної об'єктивної соціально-педагогічної умови для розвитку соціальної активності молоді.

Безперечно, реалізація завдання на етапі здійснення теоретичного дослідження цілком можлива за умови максимального врахування особливостей означеної соціальної групи (молоді), яка є об'єктом нашого дослідження і особливостей соціально-педагогічної роботи в сучасному сільському середовищі. При цьому простежується низка суперечливих питань, які потребують свого вирішення, конкретизації та поглибленого дослідження, зокрема взаємозв'язку активності особистості і соціокультурної реальності.

1.2. Молодь як соціальний суб'єкт у структурі соціокультурного середовища села

У вирішенні проблеми стабільного розвитку українського суспільства одним із актуальних завдань є соціальне становлення нового,

молодого покоління, що включає і формування світогляду, і способу світосприйняття, і розвиток системи цінностей та життєвих ідеалів, враховуючи при цьому сутність тих радикальних змін цивілізаційного рівня, які відбуваються в країні загалом і на селі зокрема.

Виокремлення молоді як соціально-демографічної групи населення та період „молодості” в Україні визначено Законом „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” [96], як період в межах 14-35 років. Нормативне визначення вікових меж молоді (особливо її верхньої межі) здійснюється суспільством, виходячи із мети її розвитку і соціально-економічних можливостей. І тут кожне суспільство має орієнтуватися в об’єктивності умов та об’єктивності оцінки вікового цензу молоді. Звуження меж призводить до того, що молода людина не встигає реалізувати процес самопізнання, формування здібностей, накопичення потенціалу, здійснити повноцінне соціальне становлення. І тоді все це він повинен буде робити уже у статусі дорослої людини, що не завжди реально, а особистість не зможе реалізувати свої можливості. Проте і розширення меж призводить, зазвичай, до інфантилізму, втрати соціальної активності, і врешті-решт, до зниження самоцінності, життєздатності особистості. В такій ситуації в молодій людині формується почуття неповноцінності, безвідповідальності за результати своїх дій.

На нашу думку, верхня межа молодіжного віку має визначатися при досягненні молодою людиною межі соціальної зрілості в кожній із соціальних сфер життєдіяльності, коли для неї відкриваються „межі” повної дієздатності в полі можливостей самостійного вибору життєвого шляху. Звичайно, такі можливості можуть бути і не використані, але це не означає, що фаза молодості буде продовжена.

Виокремлюючи соціально-демографічну групу населення, яка знаходиться у стадії соціального становлення, як об’єкт дослідження і суб’єкт діяльності, необхідно визначити зміст і обсяг поняття „молодь”.

Ще у другій половині ХХ ст. сформувалось поняття про молодь як про самостійну соціально-демографічну групу [18; 21; 71; 103; 106; 185]. А вже у подальші роки ювенологія поповнювалася новими дослідженнями становлення і розвитку молоді.

Труднощі щодо визначення поняття „молодь” пов’язані з тим, що вона є об’єктом дослідження для багатьох соціально-гуманітарних наук. Предметна сфера наукових пошуків зазначеного об’єкта пов’язана, зокрема, з освітою, економікою, вихованням, культурою, комунікацією, медициною, управлінням тощо. Проте найбільш визначальний вплив на молоде покоління має життєве середовище, яке по-різному може визначати його роль в цілому та значення кожної молодої людини зокрема. І, звичайно ж, кожна наука вивчає молодь у власному аспекті, визначивши для себе предмет дослідження. Тому зміст і обсяг поняття „молодь” у такому разі буде відповідати його визначенню в рамках кожної науки.

Так, з позиції психології, визначення періоду молодості пов’язане з фазовим підходом, де кожний період розвитку особистості визначається за характером переломних, критичних точок і стадій єдиного цілісного життєвого циклу [5; 45; 65; 91; 132; та ін.]. Межі молодіжного віку тут співвідносяться з першою кризою особистісного розвитку, що починаються в 15-16 років зі спроби життєвого самовизначення і обумовлюється вибором майбутніх соціальних ролей. Верхня межа визначається другою кризою в духовно-світоглядному аспекті, що мов би свідчить про завершення молодості. Цей період психологи відносять до 27-28 років, оскільки в цьому віці в основному уже сформовані життєві цілі, система цінностей, визначились світоглядні орієнтири і позиції, в основному завершується період професійного самовизначення і становлення, а молода людина конституюється в суспільстві як самостійна особистість, яка має певний соціально-професійний статус.

В економічній сфері молодіжний вік визначається як період професійного самовизначення, отримання спеціальності, оволодіння професійною діяльністю на певному рівні кваліфікації. Причому для різних соціально-професійних груп верхня межа даного періоду буде різною. Найнижчий він у робітничих спеціальностей. Для спеціалістів з вищою освітою вона визначається не лише отриманням диплома, але й певним періодом становлення повноцінного спеціаліста вищої кваліфікації. У сфері науки межа молодіжного віку досягає досить високого рівня, оскільки в Україні до 35 років науковий співробітник вважається молодим ученим.

Окрім того, існують і інші методологічні підходи, які використовуються різними науками. Так, наприклад, провідні вітчизняні і зарубіжні вчені у сфері соціології молоді в даний час визначають поняття „молодь” і „молодість”. До їх числа входять: психофізіологічний, соціально-психологічний, рольовий, субкультурний, інтеракціоністський і аксіологічний підходи [66; 86; 88; 245; 246]. На думку М. Головатого, лише соціологія дозволяє розглядати феномен „молодь” у комплексі [71, с. 9]. Хоча аналіз літератури з соціальної філософії дозволяє допустити, що саме з позиції останньої більш доцільним може бути інтегративний підхід до визначення суті поняття „молодь”. При цьому враховуються такі аспекти, як вікові групи і соціально-психологічні особливості молоді; специфіка соціального статусу, рольових функцій і соціокультурної поведінки; соціалізація, як єдність адаптації та індивідуалізації; специфіка самовизначення й ідентифікації молоді як соціально-демографічної групи [В. Головенько [73], М. Лукашевич [219], С. Пирожков [189], Н. Салабай [219] та ін].

Серед учених, котрі вивчали проблеми молоді, В. Лісовський є одним із перших, хто визначив поняття „молодь”: „Це покоління людей, яке проходить стадію соціалізації, засвоює або уже засвоїло освітні,

професійні, культурні та інші соціальні функції [144, с. 9]”. Автор у даному визначенні звертає увагу на наявність аспекту конкретного покоління та оволодіння молодими людьми соціальними функціями у процесі соціалізації.

У свою чергу, І. Кон, визначаючи суть поняття „молодь”, акцентує увагу на вікових характеристиках, що співвідносяться з етапом життєвого шляху особистості: „Молодь – соціально-демографічна група, виокремлена на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища й обумовлених тим і другим соціально-психологічних властивостей. Молодь, як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові межі, пов’язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного ладу, культури і притаманних даному суспільству закономірностей соціалізації [272, с. 375]”.

Вітчизняні вчені звертають увагу на те, що у багатьох попередніх характеристиках (60-80 роки ХХ ст.) поняття „молодь” не визначається основним змістовим аспектом ставлення суспільства до молоді як до особливої соціальної групи. І вже в кінці 90-х років в соціологічній літературі в характеристиці поняття „молодь” привертається увага до даного аспекту: „Молодь як соціальна група є специфічною соціальною спільнотою, яка посідає певне місце в соціальній структурі суспільства, характеризується процесом набуття стабільного соціального статусу в різних соціальних підструктурах (соціально-класовій, соціально-поселенської, професійно-трудової, соціально-політичної, сімейно-побутової), а отже, відрізняється спільними проблемами і спільними соціальними інтересами та особливостями форм життєдіяльності [243, с. 17]”.

Конституціональною ознакою для виокремлення молоді як соціального суб’єкта має бути така, яка б дозволила виявити його сутність.

У цьому плані досить цікавими є міркування Ю. Терещенка, який у людині нашого часу (а отже, і в молоді) виокремлює такі риси:

- по-перше – це людина економічно вільна, винахідлива, ініціативна, діяльна; їй притаманна самостійна творчість, пов'язана з організацією нової справи і постійним числом можливостей докласти власні сили;
- по-друге, – це людина, глибоко зацікавлена в особистій причетності до політичних свобод, вона характеризується розвиненою правовою і моральною відповідальністю, здатна захистити себе й інших;
- по-третє, – це людина з виразно оформленою світоглядно-екологічною орієнтацією;
- по-четверте, – це людина з національно орієнтованою свідомістю; любить свій народ, рідну мову і культуру, що є засобом національної само ідентифікації [261].

Згідно з такою методологічною установкою, за основну конституціальну ознаку молоді можна прийняти її здатність до соціалізації в різних сферах життєдіяльності, у процесі якої відбувається засвоєння соціальних ролей та різний рівень їх активного прояву, а також становлення соціально-професійних і громадянських якостей особистості. У даному разі процес прояву соціальної активності може виступати як базовий показник соціально сформованої особистості молодої людини, оскільки він практично охоплює всі сфери діяльності молодої людини і в тій чи іншій мірі завжди наявний при входженні молодої людини в соціальне життя суспільства. Водночас, поряд з означеною особливістю сучасного ставлення суспільства до молоді є те, що, з одного боку, молоді люди до певного віку (чи досягнення статусу) обмежені в тих чи інших правах, а з другого – їм створюються особливі (пільгові) умови для соціально-статусного й особистісного розвитку.

Таким чином, молодь в даному визначенні представляється як сукупність молодих людей, яким суспільство в межах визначеного віку, надає змогу соціального становлення як активного суб'єкта власної життєдіяльності.

Водночас, слід зазначити, що молодь не виступає як певна соціальна цілісність, самостійний суб'єкт, а є своєрідною номінальною соціально-віковою групою. Виходячи з цього, можна говорити про молодь як про внутрішньо-диференційовану сукупність молодих людей.

Якщо ж вивчати молодь як особистість, яка може бути активним учасником соціально перетворювальних процесів, то вік 14–35 – це період найбільш активного розвитку моральних та естетичних почуттів, становлення і стабілізації характеру і, що особливо важливо, – оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини, соціально-професійних, громадянських та ін. [287, с. 30]. З цим періодом пов'язаний початок „економічної” активності, під якою демографи розуміють включення людини в самостійну продуктивну діяльність, створення власної сім'ї.

Як свідчать статистичні дані [233, с. 35], станом на 1 січня 2006 року в Україні проживало 15407 тис. молодих людей у віці 15 – 35 років. Серед них, за показниками Держкомстату України, показники засвідчують наявність соціальної активності молоді. Це підтверджують результати соціологічного опитування щодо рівня задоволення молоді своєю роботою та впевненістю у збереженні робочого місця. До речі, серед працюючої молоді віком 15-35 років загрозу втратити роботу відчують 9,3%; стосовно задоволення своєю роботою, то 89% сільської молоді відповіли ствердно. При цьому серед молоді старшої вікової категорії вибір робочого місця вже усвідомлений і може відповідати власним уподобанням (таблиця 1.1) [233, с. 37-38].

Таблиця 1.1

**Розподіл молоді за статусом економічної активності в 2005 р.
(тис. осіб)**

Показники	Статус економічної активності			
	Економічно активні			Економічно неактивні
	Всього	Зайняті	Безробітні	
Всього	8527,6	7680,2	847,4	5679,5
15 – 24 роки	3011,7	2563,4	448,3	4480,0
25 – 29 років	2775,2	2563,4	211,8	634,2
30 – 34 роки	2740,7	2553,4	187,3	565,3

Звичайно відсутність економічної активності серед сільської молоді потребує ще окремого дослідження, але аналіз реальної картини у двох селах показує, що для молоді села можливостей знайти нову роботу стало значно менше, про що висловили свою думку біля 75% сільської молоді.

Водночас, розглядаючи молодь 20-35 років, можна сказати, що в цей період відбувається реформування мотивації, усієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, і простежується, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією, з іншого. Тому цей вік є центральним періодом становлення характеру й інтелекту, це час спортивних досягнень, наукових, технічних, художніх пошуків. Помітно закріплюється ті якості, яких не вистачило в повній мірі у віці 14-19 років: цілеспрямованості, рішучості, наполегливості, самостійності, ініціативності, вміння володіти собою. Посилюється інтерес не лише до економічних, а й до моральних проблем (способу життя, цілей діяльності, обов'язку, відповідальності та ін.).

Саме цей віковий період дозволяє поступово переводити молодь від спонукання до активного формування навичок виконання в суспільстві соціально значущих функцій, об'єктивованих вчинків, прояву

детермінованості поведінки, певної цілісності та самостійності у відношенні до інших соціальних груп, специфічних соціально-психологічних рис та системи цінностей [225, с. 91].

Безперечно, найбільш тривалим є процес формування соціальної активності сільської молоді. Це особливий процес морально-світоглядного „дозрівання” особистості, тому, якщо брати процес соціального розвитку в його цілісності за основними сферами (матеріально-економічна, матеріально-світоглядна, соціокультурна та освітньо-правова), то охоплення поняття молодь і буде включати всю сукупність молодих людей, починаючи від 14 років і до 35 років включно. Саме означені сфери дозволяють скоординувати соціально-виховну роботу з молоддю так, щоб створити адекватні до її цілей умови розвитку соціальної активності.

Чому ми ведемо мову про те, що молодь, яка зазнає впливу різних соціальних інститутів (агентів) як суб’єктів, виступає також суб’єктом цих процесів?

Пізнання сутності, характеру й особливостей такої соціальної групи, як молодь – це є і теоретичним, і практичним завданням, яке дозволяє, з одного боку, створити умови для саморозвитку молоді, а з другого – включити її у всі соціокультурні процеси на селі з метою прогресивного перетворення суспільного життя і життєдіяльності всієї громади.

У такій проблемі поєднання особистісного і суспільного (у процесі реалізації молодіжної політики), як уже зазначалося вище, на перший план ставиться особистість – суб’єкт всіх соціально значущих відносин. А отже, необхідно розглядати й окреслити роль і значення молоді у перетворенні соціальних змін і розвитку села; у розвитку і реалізації молодіжної політики, традицій, культури тощо.

Саме в період „молодості” на етапі найбільш продуктивного становлення особистості вирішуються дві основні групи проблем молоді. Перша із них пов’язана з проблемами особистісного розвитку, які молоді

люди ставлять і вирішують для себе, – це доросління, самопізнання, саморозвиток, самовизначення і самоствердження в соціальному світі. Причому варто підкреслити, що вирішення означених проблем залежить, перш за все, від самої особистості, від її активності, здатності до рефлексії, сили волі, психологічної стійкості, задатків і здібностей до різних видів діяльності, а загалом – від рівня життєздатності. Саме на цьому етапі відбувається внутрішня самореалізація у процесі формування здібностей і особистісних якостей, формуються життєві цілі і створюється потенціал зовнішньої самореалізації, що виступає рушійною силою досягнення соціально значущих цілей. Другу групу проблем для молоді визначає суспільство, спільнота, громада, мікросоціум. Адже для ефективної життєдіяльності і продуктивної самореалізації в соціальному середовищі необхідне засвоєння соціальних ролей, досягнення певного соціального статусу, формування громадянських якостей особистості.

І в першому, і в другому випадку у вирішенні проблем молоді найбільш активним і зацікавленим учасником відповідних процесів виступає сама молодь як суб'єкт дії, взаємодії і соціально перетворювальної діяльності. Сприймаючи молодь як суб'єкта соціальної діяльності, можна водночас говорити при цьому і про особливість соціальної активності. І, як зазначають В. Панок та Ю. Привалов, „соціальна діяльність індивіда, а точніше її змістова спрямованість, обумовлюють розвиток соціальної активності. Іншими словами – міра соціальної діяльності є системотвірним поняттям, на якому базується розуміння про сутність соціальної активності особистості [179, с. 35]”.

Відзначаючи взаємозв'язок між соціальною діяльністю і соціальною активністю, не можна відмежувати від них носія цих процесів – суб'єкта. В даному випадку таким суб'єктом виступає молодь сільського середовища. При цьому внутрішні особистісні утворення співвідносяться з адекватними якостями особистості – цілеспрямованістю, яка обумовлює її поведінку,

характер соціальної діяльності, багатогранність оцінок і позицію, як інтегровану якість людини, що проявляється в конкретній ситуації. Наші міркування перегукуються з міркуваннями вчених, які соціальну активність інтерпретують як потребу, світогляд, соціальні установки, активну життєву позицію (Л. Бурлачук [49], М. Каган [108], Л. Канішевська [110] В. Мордкович [162], Т. Титаренко [177], В. Ямщицький [207] та ін). Це переконливо підкреслює відомий психолог Б. Ананьєв, наголошуючи, що саме в молоді роки відбувається процес активного формування соціальної зрілості [6]. Тому перед соціальними інститутами села стоїть завдання – допомогти молоді оволодіти повним пакетом якостей соціально активної особистості.

Процес розвитку, формування, зрештою прояву соціальної активності у молодій людині, безперечно, ставить її у різні соціальні ситуації, що потребує постійної корекції та управління цими процесами. Якщо в 14–16 років молода людина в основному відтворює, репродукує діяльність, у 17–18 – це прояв критицизму, скептицизму, самовпевненості, то у 20–30 – це усвідомлені дії, позитивна критика, самооцінка вчинків і дій. Водночас простежується акцент на інтересах і увазі до життєвої перспективи.

Окрім того, саме у цей період відбуваються кардинальні зміни у житті молоді: одні йдуть навчатися у ПТУ, другі у 10-12 класи, треті вступають до вищих навчальних закладів, четверті влаштовуються на професійні курси чи відразу на роботу. І в даний період життєдіяльності молоді слід звернути увагу на спроможність молодих людей із сільського середовища адаптуватися в нових умовах. Соціальна адаптація включає в себе кілька її видів:

а) професійну, під якою мається на увазі пристосування до характеру, змісту, умов і організації життєдіяльності в нових умовах, вироблення навичок самостійності, ініціативності у прийнятті рішень;

б) соціально-психологічну – це пристосування індивіда до мікросоціуму, взаємовідносини з ним, вироблення власного стилю поведінки.

Причому характерною ознакою цього періоду життєдіяльності молоді є посилення усвідомлених мотивів поведінки, цілеспрямованості, рішучості, самостійності, наполегливості, ініціативності.

Проте не можна не загострити увагу і на такому питанні, як сприйняття суспільством молоді. Суспільство стало надавати молоді певний період часу для засвоєння соціальних ролей і створювати відповідні умови. Саме на вирішенні цих завдань і зорієнтовані основні зусилля соціальних інститутів, які в тій чи іншій мірі пов'язані з процесами становлення особистості.

Без сумніву, розвиток соціально активної особистості як суб'єкта соціокультурного середовища залежить від змін соціокультурної ситуації, включаючи політичні, економічні, правові, освітні зміни, навіть досить радикального характеру. А відтак кожній молодій людині нового соціокультурного середовища на селі доцільно мати адекватні цим вимогам особистісні і соціальні якості, рівень розвитку необхідних властивостей. Зокрема, можна назвати такі:

- психологічну стійкість до стресових факторів і мобільність, готовність до будь-яких можливих змін умов соціуму і природного середовища;
- світоглядну і моральну стійкість до змін соціокультурного середовища, орієнтацію на нові цінності;
- здатність до адекватної орієнтації й оптимізації своїх дій у полі невизначеності вибору і слабкої прогнозованості розвитку ситуації;
- готовність приймати рішення і нести відповідальність за їх реалізацію та за результати і наслідки;

- уміння визначати адекватні цілі, а також вибирати оптимальні стратегії і тактики для досягнення результату в конкретному соціокультурному середовищі.

В результаті об'єктивного аналізу проблеми суб'єктності молоді у соціокультурних перетвореннях і прояву соціальної активності постає питання, яким має бути даний суб'єкт. Створення ідеальної моделі суб'єкта соціально-виховних процесів у соціокультурному середовищі села є досить складною проблемою. Це пояснюється тим, що сьогодні ще й досі відсутня загальна стратегія розвитку українського суспільства, а також тим, що воно неоднорідне за своїм соціальним складом, за світоглядом, за інтересами. Водночас, на нашу думку, можна виокремити єдине ядро моделі, яка практично може бути придатною для кожної молодої людини нашої країни.

Зважаючи на це, що модель виступає системоутвірним елементом будь-якої концепції виховання, оскільки створює той ідеальний образ, до якого ми прагнемо. Тоді ми маємо враховувати не лише соціокультурні фактори, обумовлені сучасною ситуацією, але й традиції культури українського села, ментальність жителів села, національний характер українського народу. До того ж якісна своєрідність характеристик кожної молодої людини значною мірою визначається тим, що молодь має не лише засвоювати духовно-моральні цінності даного суспільства, громади, соціуму, але й свою діяльність, поведінку коректувати відповідно до зазначених цінностей.

У даних умовах однією із фундаментальних функцій соціально-педагогічної науки є розробка нової парадигми соціального виховання, яка відповідає сучасним особливостям соціокультурного середовища і завданням оновлення соціальних інститутів, які розвивають соціальну активність молоді.

Певні спроби щодо позитивного вирішення даної проблеми зробили автори наукових досліджень: Б. Бітінас [30], О. Бондаревська [37], А. Капська [112], М. Лукашевич [145], А. Мудрик [167], та ін.

Як уже зазначалося вище, у вітчизняній соціологічній і психологічній літературі досить дискусійним є питання про модель особистості, яка (особистість) здатна виступати суб'єктом самоудосконалення, діяльності й активності, а також про цілі соціального розвитку і способи їх досягнення. Зокрема, говорячи про цілі виховання і модель соціально активної особистості, В. Розін пише: „соціальна особистість – це не лише освічена людина, і не лише спеціаліст, і не лише особистість, а саме людина – культурна і підготовлена до життя [212, с. 40]”.

Без сумніву культура і моральність є важливими базовими факторами формування життєздатної особистості, але, крім цього, вона має володіти й іншими якостями, що забезпечують ресурс життєздатності в сучасних умовах. Не володіючи гуманістично орієнтованою соціальною активністю, конкурентоздатністю і цілеспрямованою мотивацією, молода людина, як суб'єкт соціально-виховного процесу, не може розраховувати на успішну самореалізацію в будь-якій сфері життєдіяльності, на досягнення високого соціального статусу.

Можна погодитись в принципі з концепціями Б. Бітінаса і В. Бочарової [30] та Д. Фельштейна [271], в яких автори висувають основною метою виховання сприяння розвитку людини як особистості, реалізації її здібностей і можливостей суспільства [126]. Проте сьогодні слід враховувати і те, що цільові установки сільської молоді мають співвідноситись з тими соціально-політичними змінами, що відбуваються в суспільстві і з подальшою орієнтацією на реалізацію демократичних принципів і побудови гуманістичного суспільства. Звичайно, це досить узагальнена мета по відношенню до проблеми розвитку молоді як суб'єкта

соціально активної діяльності. Тому її вирішення можливе лише за умови вирішення конкретних завдань: формування як загальних, так і особистісних цілей; формування прояву моралі адекватним загальнолюдським нормам; активізація процесів саморозвитку і самореалізації та ін.

Це дозволяє нам в основу моделі особистості включити три взаємопов'язані блоки, кожен із яких має свою структуру. Приймаючи модель особистості як суб'єкт соціокультурного середовища, ми акцентуємо увагу на складових моделі особистості (конкретного суб'єкта). „Перше, соціальна активність особистості тісно пов'язана з цілями і спрямованістю діяльності; друге, прояв соціальної активності найповніше реалізується в умовах, що спонукають особистість до самостійності, ініціативності, творчості та суб'єктності; третє – соціально активна орієнтована діяльність особистості несе в собі відбиток індивідуальності даної особистості. Все це у сукупності робить особистість активним перетворювачем усіх процесів соціальної діяльності [18, с. 146]”.

До речі, слід підкреслити, що соціальна активність суб'єкта соціально-виховних процесів виступає однією із основних інтегрованих характеристик конкретної особистості і визначає ефективність її діяльності в умовах соціокультурного середовища. При цьому вона сприймається як ініціативне, творче ставлення до справи, орієнтація на успіх у всіх сферах життєдіяльності суб'єкта, і перш за все стосовно самої себе, до розвитку своїх здібностей і їх самореалізації. А сама соціально активна особистість завжди має активну життєву позицію, орієнтовану на усвідомлений саморозвиток і успішну самореалізацію. І, як наслідок, соціальна активність виступає джерелом перетворення чи підтримки життєво значущих зв'язків особистості з соціокультурним середовищем.

Специфікою соціальної активності молодого людини є здатність не лише споживати матеріальні і духовні надбання суспільства, громади,

мікросоціуму, але й самій створювати соціокультурні цінності, здійснювати вольові акти, спілкуватися з іншими людьми. Активність суб'єкта дій визначає види діяльності, його мотиви, а також цілі і бажання (чи небажання) здійснювати діяльність. За такого розуміння ролі особистості, вона не впадає у повну залежність від соціальних вимог і установок, а оволодіває новими способами співвіднесення себе з іншими людьми, переконується у своїй адекватності вимогам життя соціосередовища, у своїй ідентифікації

Проектуючи соціально-виховні процеси, важливим є визнання того, що соціальна активність проявляється як досить ґрунтовна життєва установка особистості, котра усвідомлює, що все необхідне вона отримує від суспільства завдячуючи своїй соціально значущій діяльності, причому результатами цієї діяльності вона обмінюється з іншими людьми.

Повертаючись до питання суб'єктності молоді у соціально-виховних процесах і проявах соціальної активності, слід наголосити на тому, що соціальна активність особистості (з притаманними за ознаками лише кожній конкретній особистості) проявляється у різних сферах її соціального життя. Так, наприклад, у сфері професійно-трудової діяльності соціальна активність може проявлятися у високому професіоналізмі, творчій ініціативі, діловій відповідальності, постійному пошуку раціональних шляхів вирішення виробничих проблем.

У громадсько-політичній сфері соціально активна особистість володіє політичною культурою, має свою позицію, громадянську відповідальність. У сфері сімейно-побутової життєдіяльності вона проявляється у відтворенні нащадків і вихованні дітей, у відповідальності за добробут сім'ї, культурі сімейних відносин, у турботі і повазі до старшого покоління.

Але особливо помітна соціальна активність у сфері духовного життя суспільства, громади. Тут вона проявляється в оволодінні молоддю

досягненнями культури, створенні нових її зразків, утвердженні ідеалів демократичного суспільства, дотриманні загальнолюдських норм моральності і прагненні до морального самовдосконалення.

Ще одна, досить важлива особливість, на якій доцільно загострити увагу є та, що життєздатна особистість в епоху демократичних перетворень повинна бути індивідуальністю, проявляючи і розвиваючи специфічні особливості свого характеру, соціальну активність і здібності. Саме демократичне суспільство потребує від кожної молодої особи прояву своєї індивідуальності, своєї позиції до різних аспектів життя. Перед нею постає проблема вибору, проблема індивідуального вирішення свого власного життя, досягнення індивідуального успіху, прояву індивідуальних якостей і неповторності.

Безперечно, вирішення проблем життєздатності самою молоддю як суб'єктом власного ресурсу і власних дій може здійснюватись у сучасному селі завдяки підтримці державних інститутів. Сама молодь як автор власного життя добре усвідомлює, що потрібно сьогодні, щоб здійснити позитивні перетворення у молодіжному середовищі (табл. 1.2)

Таблиця 1.2

Чи вважаєте Ви, що для гармонійного становлення і розвитку молоді держава має забезпечувати...” (%)

(респонденти мали змогу вибрати кілька варіантів) [201]

Варіанти відповідей	Кількість наданих відповідей
Безкоштовну середню освіту	60
Безкоштовну вищу освіту для уразливих груп молоді	58
Гарантії першого робочого місця	57
Пільгове кредитування будівництва (реконструкції) житла для молоді	49
Пільгове кредитування для отримання вищої освіти різними групами молоді	42

Продовження табл. 1.2

Фінансову підтримку літнього оздоровлення шкільної та студентської молоді	30
Пільги на проїзд у громадському транспорті для учнівської та студентської молоді	27
Підтримку розвитку молодіжного підприємництва	26
Пільгове користування об'єктами фізкультури і спорту	17
Пільгове відвідування закладів культури	16
Важко відповісти	5

Проте молодь села досить скептично оцінює зусилля як центральних, так і місцевих органів влади щодо вирішення основних молодіжних програм (табл. 1.3)

Таблиця 1.3

Чи відчуваєте Ви підтримку влади у вирішенні проблем? (%)

Відповіді на запитання	Центральна влада			Місцева влада		
	Так	Ні	Важко відповісти	Так	Ні	Важко відповісти
Відпочинок	8	80	12	14	76	10
Зайнятість	12	74	14	13	75	12
Освіта	23	64	13	16	73	11
Професійна підготовка	17	68	15	11	75	14
Проблеми молоді сім'ї	12	74	14	7	79	14
Житло	6	84	10	4	85	11
Здоров'я	8	79	13	8	80	12
Підприємництво	7	74	19	6	76	18

Представлені відповіді у таблиці 1.3 засвідчують, що молодь, як суб'єкт соціальних процесів, має загалом найбільшу підтримку в галузі освіти. Як на державному, так і на місцевому рівнях: 23 % і відповідно

16%. Приблизно такий відсоток дають відповіді респондентів щодо вирішення проблеми професійної підготовки: 23% - 11%. Вражає показник вирішення проблем молоді сім'ї, особливо на місцевому рівні, позитивну відповідь дали лише 7% опитаних (на державному рівні – 12%) При цьому слід відзначити, що третина молодих сімей на селі найчастіше обговорює питання житла, матеріальної забезпеченості.

Не часто молоді сім'ї обговорюють світоглядні питання, які, зокрема, визначають їхнє ставлення до релігії, національних традицій. Ось чому „одним із найважливіших пріоритетних напрямів діяльності держави на селі, який має постійно здійснюватись з урахуванням її можливостей на політичному, соціальному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях, повинна стати державна молодіжна політика. Її першочергове завдання – створення сприятливих передумов життєвого самовизначення та самореалізації молодих громадян, вирішення нагальних проблем молоді, підтримки її інноваційної діяльності, громадської активності [201, с. 204]”.

Соціологи за результатами досліджень [201, с. 7] доводять, що поступальний розвиток України, наближення якості життя молодих людей села до європейських стандартів неможливий без вирішення соціальних проблем молодого покоління, широкого його залучення до соціально-економічних, соціокультурних перетворень. А це можливо лише за умови впровадження практичних механізмів підтримки молоді, спрямованих, насамперед, на формування її активної життєвої позиції. Хоча, слід зазначити, що державна молодіжна політика [93] обґрунтовує її базування на визнанні того, що кожна молода людина є активним учасником розбудови суспільства і несе відповідальність за прийняття і виконання всіх рішень стосовно життєдіяльності молоді.

З метою поліпшення стану справ і в галузі освіти, і забезпечення професійної підготовки, і створення умов для кредитування, і ведення

інформаційно-просвітницької роботи необхідно сприяти залученню молодих людей до активної діяльності в громадських молодіжних і дитячих організаціях; зміцнювати соціальне партнерство між органами державної влади і молодіжними структурами; створювати соціальне підґрунтя для ефективної діяльності кожної молодої людини сільської місцевості. При цьому всі можливі соціальні інститути села можуть спільно переломити позицію молоді щодо негативістського ставлення до життя в селі, змінити і посилити її соціальні ролі.

Значний внесок у теорію „соціальної ролі” та ролевої поведінки особи внесли Я. Немирівський [170], Т. Парсонс [182], В. Піча [190] та інші дослідники, які підкреслювали, що соціальна роль – це певна соціальна функція, нормативний зразок поведінки, очікуваний від кожного, хто займає певну соціальну позицію. Зокрема, Т. Парсонс характеризував соціальну роль за п’ятьма ознаками: емоційність, спосіб виконання, масштаб, формалізація і мотивація. Але у будь-якому випадку „основним для повноцінного виконання ролевих функцій є усвідомлення і сприйняття індивідом своєї ролі, ідентифікація себе з нею. Інакше роль буде виконуватись формально або взагалі ігноруватися [287, с 119]. При цьому класифікувати соціальні ролі можна за різними ознаками, зокрема: визначеністю приписаних дій, тривалістю, значенням [251].

Зважаючи на нашу позицію щодо визнання молоді як активного соціального суб’єкта, який здатний самостійно вибирати для себе соціальну роль, можна говорити про соціальну мобільність молодої людини, яка, у свою чергу, передбачає певні соціальні дії особи.

Соціальна дія конкретного суб’єкта – це не просто будь-який вчинок чи акт поведінки, а лише та, що усвідомлена, цілеспрямована, зорієнтована на дії інших суб’єктів і передбачає суспільну оцінку. А зважаючи на те, що в різних ситуаціях діє кілька суб’єктів, то тут дія досить виразно набуває характеру взаємодії. За таких умов процес взаємодії може проявлятися і як

співробітництво, і як конкуренція. Проте і в одному, і в другому випадку молода людина як активний суб'єкт має право на свободу вибору норм, ймовірної поведінки, життєвої стратегії.

У соціологічній літературі соціальні дії поділяються на три групи, характер яких залежить від низки соціальних особливостей суб'єкта (виконавця цих дій). По-перше, це репродуктивні дії, спрямовані в основному на збереження наявного соціального статусу. Для жителів сільської місцевості це є найбільш поширеним типом поведінки (консервативний). Здебільшого це стосується людей літнього віку, особливо жінок. По-друге, це соціальна творчість або соціальна активність, тобто дії спрямовані на покращення соціального статусу, нову професію, зміну кваліфікацій, поліпшення добробуту. До таких дій схильні в основному молодь і чоловіки у віці 20-40 років. Решта відноситься до третьої групи соціальних дій, для них характерна неспроможність адаптуватися в нових умовах, але їх не задовольняють і старі. Це твердження представлено у таблиці 1.4, в якій зафіксовані відповіді респондентів, що свідчать про адаптованість при вирішенні життєвих проблем.

Таблиця 1.4

**Розподіл відповідей респондентів при вирішенні
власних проблем (2004-2007 р.р.)**

Варіанти відповідей	Рівень адаптації		
	Високий	Середній	Низький
Змінив місце роботи, зберігши спеціальність	19	14	6
Почав навчатися	8	3	2
Відкрив свою справу	14	1	-
Почав освоювати свою спеціальність	12	11	7
Став підробляти	14	12	14

Змінив місце роботи і спеціальність	10	8	7
Зайнявся комерцією	13	6	2
Нічого не реалізував, хоча мав би щось робити	26	33	47
Не було необхідності щось змінювати	16	21	14

Як засвідчують результати, представлені в таблиці, деякі суб'єкти дій прагнуть діяти активно, ініціативно, шукати своє місце у певних умовах, навіть враховуючи їх для кращої адаптації і розширення своїх соціальних ролей. Інші з різних причин не стали спроможними діяти саме так і тому можуть втратити раніше набуті соціальні позиції.

На нашу думку, саме ігнорування власних потреб і інтересів сільської молоді, небажання бути „автором” власних соціальних ролей помітно знижує рівень соціальної активності таких суб'єктів дій. Лише активність суб'єкта дозволяє попередити вплив змін матеріального становища на зміну його ніші в соціально-професійній структурі. Це свідчить уже про досить помітний прояв індивідуальної мобільності молоді як суб'єкта соціальних дій. На такому етапі соціального становлення молоді людини можна говорити уже про адаптацію (як активне засвоєння особою чи соціальною спільнотою умов нового соціального середовища), а про інтеріоризацію (перетворення суспільних цінностей, норм і правил у внутрішню структуру поведінки особи). Сільська молодь досить швидко і легше адаптується до нових умов, інтеріоризуючи ринкові цінності та індивідуальні норми поведінки. Відбувається процес перетворення індивіда в особистість [287, с. 133].

Відзначаючи позитивні зрушення у поведінці і стабілізаційність соціальних ролей у життєдіяльності молоді як суб'єкта соціально перетворювальних процесів, не слід ідеалізувати сільське середовище і сільську молодь. Так, серед молодих людей, опитаних у с. Мартусівка (303 особи), виявлено, що від 1,5% до 3, 5% не зважають на думки ні вчителів,

ні старших людей; 31% не заздять багатим підприємцям. У декого із молоді (15-17 років) відсутнє почуття патріотизму (1, 1%); водночас для них не є цінністю влада (3, 5%), свобода (12, 6%).

Аналізуючи зазначені дані, можна сказати, що сільська молодь – це різноманітна група за віком, за соціальним статусом, за інтересами, за потребами, за їх соціальними ролями. Проте всіх їх об'єднує в основному: територія поселення, громада, школа, церква та інші агенти соціалізації. Водночас кожен суб'єкт соціальних дій виступає індивідуальністю. Прояв індивідуальності сприяє підвищенню рівня життєздатності молодої людини, забезпечує їй можливість прояву соціальної мобільності, оскільки в умовах конкуренції досягають успіху особистості, котрі мають не лише неординарні ідеї й уміння реалізувати ці ідеї, але й здійснювати корекцію соціуму, власного „Я”, смисл життєдіяльності [91].

Звернемо увагу ще на одну особливість, яка стосується молоді як суб'єкта дій, – зміна ціннісних орієнтацій, їх нестабільність та певна амбівалентність. Безумовно, говорячи про сільську молодь як про суб'єкта соціально-виховних процесів, слід зазначити, що їхні ціннісні орієнтації не з'являються самі по собі, а певною мірою залежать від сформованих стереотипів та від структури цінностей старшого покоління. Але, як зазначають О. Балакірева та Н. Дудар, визначальним у формуванні нової ціннісно-нормативної системи у нестабільному суспільстві виступають індивідуальні особливості індивідуальної свідомості молодих громадян [210, с. 36]. При цьому рейтинг життєвих орієнтацій суб'єктів соціальних перетворень і трансформаційних змін, що відбуваються в Україні, зокрема молоді, є важливим показником саме соціальної активності молоді. Сім'я, оточення, друзі, вільний час, хобі були і залишаються для молоді найважливішими складовими життя.

Проте кожна особистість ще й прогнозує своє майбутнє, своє ставлення до роботи, оцінює рівень можливостей реалізації своїх планів.

Сільська молодь поступово перестає діяти „зараз і назавжди” сформованим стандартом: так роблять усі, так маю робити я. Опитування респондентів двох сіл Бориспільського району (загальна кількість 87 осіб) дозволяє стверджувати, що рівень важливості складових життя змінюється із року в рік. До того ж кожен із суб’єктів-учасників досліджень анонімно зафіксував свої відповіді, що дозволяє нам говорити про поступову активізацію інтересу молоді до вирішення особистих проблем. Скажімо, у 2005-2006 роках у молоді з’явився більший інтерес до релігії (особливо у дівчат – 53%); для 25-35 років досить близькою є проблема роботи, політики і сексу. Проте простежується відсутність інтересу до громадських об’єднань як тимчасових і не перспективних соціальних інститутів на селі. Окрім того, як свідчать респонденти, від благодійних політичних і громадських організацій істотної допомоги не слід чекати. Вони більше покладаються на власні сили (43% і 49%).

Такі відповіді підказали нам, що доцільно внести корективи у прогнозування соціальних проектів і використати усвідомлену активну позицію суб’єктів соціальних дій на посилення їхньої ініціативи, творчості, позитивістської позиції щодо можливості самостійно вирішувати власні проблеми.

Принциповий висновок, до якого ми прийшли у процесі теоретичного емпіричного дослідження, полягає в тому, що соціально-виховна діяльність потребує застосування принципів особистісно орієнтованого підходу як ніякий інший вид соціально значущої діяльності. Підтвердженням тому є аргументація:

1) ця діяльність суб’єктивується (присвоюється) особистістю не лише з позиції саморозвитку, самовираження, але й з позиції прагматичних планів на майбутнє;

2) перші успіхи у соціально-виховному полі, де суб’єкт „засвітився” як активна, творча особистість не завжди виводять її на рівень лідера;

3) соціально значуща діяльність сильніше, ніж інші види детермінована комплексом зовнішніх соціальних впливів. Їх переплетіння дозволяє іноді суб'єкту дій відчувати себе або „ведучим”, або рядовим учасником, від якого не залежить, як розгорнеться процес дій.

Таким чином, запропонований підхід до визначення молоді як суб'єкта усіх можливих соціальних процесів на селі, на наш погляд, достатньою мірою сприяє можливості розвитку соціально активної особистості і водночас враховує потреби суспільства, громади щодо становлення молодого покоління, здатного до ефективної життєдіяльності в нових соціально-економічних умовах села.

Демократизація суспільства передбачає не лише ускладнення суспільного життя, але й прискорення динаміки його розвитку. Традиційно молодь не була орієнтована на динамічні соціальні процеси, тому ми вважаємо, що молодій людині необхідно бути готовим до будь-яких змін соціальної реальності, свого соціального статусу, розв'язанню тих проблем, які ставить перед нею життя. Оскільки сучасне суспільство практично не здійснює соціальної підтримки сільської молоді, то їй необхідно бути орієнтованою на вирішення всіх питань в основному власними зусиллями, завдяки ініціативності, наполегливості, цілеспрямованості. У зв'язку з цим, постає необхідність орієнтації особистості в її становленні на варіативний тип життєдіяльності, коли досягти поставленої мети можна різними шляхами і способами, а молода людина повинна бути готовою до оцінки варіантів своїх дій, оцінки їх результатів, до відповідальності за зроблений вибір шляхів вирішення проблеми.

Окрім того, виходячи із геополітичного статусу села, його традиційних духовних цінностей, а також з урахуванням стратегічної спрямованості соціокультурних, політичних і економічних змін, найбільш доцільним, на наш погляд, є формування нового типу особистості –

соціально активної особистості, в якій будуть поєднуватись традиційні цінності і цінності нової епохи.

Таке бачення процесу соціального виховання молоді, на нашу думку, прийнятне для всіх прошарків молоді і може виступати основою єдиного виховного процесу, створюючи тим самим передумови для інтеграції українського суспільства. При цьому необхідна цілісна, скоординована стратегія, яка забезпечить молодому поколінню повноцінне входження в оновлений соціокультурний простір, а самому суспільству – формування генерації громадян, здатних на самостійні і нестандартні рішення у зміні традиційних соціальних інституцій.

1.3. Соціокультурне середовище села як педагогічний фактор розвитку соціальної активності молоді

Особливе призначення соціально-педагогічної науки – це здійснювати пошуки нових шляхів і механізмів у соціальному становленні особистості, соціальної групи, громади, суспільства. Сучасні пошуки викликані потребами у вирішенні проблем не лише міської промислової спільноти, але й агропромислового сектора. Саме особливості життя на селі обумовлюють специфіку впливу на особистість різних факторів, які ведуть до створення відповідного типу сільського середовища. Непредметний характер середовища визначається відповідно особливостями людського існування, це „не лише місце буття, але й дії, а точніше взаємодії зі світом [120, с. 4]”. На думку Т. Дрідзе, можна сказати, що відносини людини і середовища образно символізують метелика, де середовище – це самі крила, які не можна відірвати, зберігаючи життя метелика, але й самі крила, відірвані від туловища, стають мертвими [87].

Ідея про взаємопроникнення, взаємозв'язок середовища (природи) і спільноти є постійними джерелом наукового пошуку. Зокрема, у філософії

Г. Спенсера чітко простежується спроба пізнати суспільство як живий організм, що „постійно розвивається у відповідному середовищі, де суб’єкт і об’єкт зв’язані єдиним смисловим простором [250, с. 287]”.

Без сумніву, соціокультурне середовище не є створеним штучно, але воно і не з’являється стихійно. Воно створюється зусиллями багатьох людей (управлінців різного рівня, педагогів, працівників культурно-освітньої системи, релігійних конфесій тощо).

Незважаючи на наявність фундаментальних праць [8; 32; 36; 48; 81; 139; 183; 254 та ін.], сьогодні ще недостатньо таких, в яких спеціальним предметом вивчення були б складові середовища, їх особливості та конкретний вплив на розвиток тих чи інших якостей особистості. Тому у пошуках визначення поняття «соціокультурне середовище» ми звернулися до інших галузей наук. При цьому, в першу чергу, ми звернули увагу на характеристику дефініцій «культура», яке в широкому розумінні має кілька ознак:

- культура формується у свідомості людини як система цінностей;
- вона з’являється в процесі діяльності людини і використовується в техніці і технології;
- забезпечує регуляцію діяльності людей (звичаї, закони) та їхні взаємовідносини (розуміння, спілкування);
- транслюється поколіннями людей;
- обумовлює форму чуттєвих проявів людини;
- впливає на організацію особистісних якостей людини;
- перебуває по відношенню до природи як штучне до природного;
- змінюється в часі і просторі [268, с. 54].

Отже, можна сказати, що культура в її загальному вигляді представляє собою складне системне утворення, що розвивається за своїми закономірностями, і в якому проявляється єдність соціального та індивідуального (особистісного). Якщо ж говорити про поняття

«соціокультурний», то в ньому досить виразно проявляється співвіднесеність соціальних і культурних аспектів, явищ або процесів (Л. Буєва [46], О. Грива [77], А. Давиденко [82], Ю. Окунев [174], Б. Слагін [238], та ін.). На жаль, чіткого визначення даного поняття не існує до цього часу. Нам імпонує визначення суті даного поняття підійшов П. Сорокін, який дав визначення поняттю «соціокультурний простір», як такому, що відображає інтегровану цілісність соціуму, культури й особистості. При цьому автор зазначає, що «не лише психосоціальна особистість в цілому, але й чимало із її біологічних якостей поєднуються й обумовлюються соціокультурним простором, в якому вона виростає [240, с. 185-186].

На нашу думку, більш наближеним до розкриття суті даного поняття є визначення, дане Ю. Окуневим. Він помітно наближає розуміння понять «соціокультурна ситуація» і «соціокультурне середовище», зазначаючи, що соціокультурна ситуація – це система істотних рис суспільного життя, взятих у динаміці і цілісному взаємозв'язку, які показують в якій мірі (в конкретній соціальній обстановці, в даний період часу) виявляється можливість реалізації людського в людині. Мова йде про стан соціального буття культури і наскільки воно забезпечує розкриття сутнісних сил людини [174, с. 11]».

Звичайно, окремі дослідники даної проблеми описували і раніше своє розуміння суті означеного поняття. Уже в 90-ті роки ХХ ст. Т. Артеменко виходить на новий аспект поняття «соціокультурне середовище». Вона підкреслює, що це не просто сукупність соціального і культурного середовища, а «особливий, соціально організований феномен культури, в якому соціальний і культурний процеси тісно взаємопов'язані і взємообумовлені, розвиваються в межах спільної ідеї і впливають на діяльність соціальних суб'єктів з метою створення і засвоєння ними духовних цінностей та суспільних орієнтирів [11, с. 12]».

Отже, на основі попередніх тверджень соціокультурне середовище можна охарактеризувати як складне організоване багаторівневе утворення, де складові володіють відносно функціональною автономією один від одного і від цілого. Всі складові соціокультурного середовища об'єктивно постійно змінюються, що свідчить про те, що рух у соціокультурному середовищі є необхідною умовою її розвитку. Окрім того, у характеристиці соціокультурного середовища слід враховувати фактор часу і простору, які відображають соціальне буття культури.

Але при цьому не варто відкидати думки вітчизняних і зарубіжних авторів про те, що співвідношення різних цінностей в конкретному історичному соціокультурному середовищі також не є незмінним. І в кожному історичному епоху в одному й тому ж соціокультурному середовищі домінують нові ідеї і нові цінності, нова ієрархія будови системи цінностей тощо. Так, російський вчений В. Ремизов [206] зазначає, що в кінці ХХ і на початку ХХІ ст. домінують кілька основних ідей, що реалізуються в конкретних соціокультурних середовищах:

а) ті, що відображають інтереси, потреби, установки, які орієнтують на збереження державної єдності і суверенітету, віру в унікальні можливості свого народу;

б) бажання бачити свою країну як сильну, суверену, нездоланну державу;

в) ідея громадянства, що стосується кожної людини і переживається нею як приналежність до історії і долі своєї держави;

г) ідея гуманізму, яка проявляється у прагненні установити пріоритет інтересів людини, її життя як вищої мети суспільства, морально-гуманістичних цінностей серед класових, групових, партійних.

Характерно, що близько до цих ідей стоїть П. Сорокін [240], який стверджує, що соціальні явища у своїй сукупності є не просто соціальними, а й соціокультурними явищами. Суспільство при цьому

орієнтується на систему цінностей, вершиною якої є головна цінність, що визначає смисл життєдіяльності і розвитку суспільства певної епохи. Концепція П. Сорокіна є досить суперечливою, але незаперечним позитивом у ній є положення про те, що духовне і почуттєве завжди присутнє у соціальному середовищі.

Виходячи із результатів аналізу суті дефініцій «соціокультурне середовище», можна з певністю говорити про наявність у її структурі трьох обов'язкових складових – «людина – культура – середовище». Тому вивчення змісту даної структури, її «статусу» в громаді, суспільстві, можливостей реалізації інтересів кожної людини і всього суспільства разом є надзвичайно актуальною проблемою.

Аналізуючи дану проблему, Д. Фельдштейн [271] вмотивовував її актуальність різними причинами:

- реальною новою ситуацією розвитку суспільства, самої людини, якій притаманні новий характер, умови функціонування і розвитку діяльності;
- новим історичним станом і розвитком суспільства, яке характеризується проявом загальної кризи. Функціонування і розвиток суспільства при цьому передбачає розуміння особливостей ситуацій, пошуки можливостей побудови і проектування в цій ситуації системи діяльності;
- значними змінами самої людини як суб'єкта дій при побудові нових відносин, організації відповідних сфер її життя;
- принциповими змінами рівня, структури і характеру знань за рахунок появи нових напрямів, дисциплін, засобів і методик аналізу, що відкрили нове бачення середовища;
- необхідністю пошуку нових засад організації взаємовідносин людини і середовища, враховуючи те, що деякі із них уже вичерпали себе в нових умовах.

Як бачимо із попередніх міркувань, у структурі «людина – соціокультурне середовище» центральною є людина. Але, як підкреслює Ю. Мануйлов, у взаємовідносинах організму з середовищем «два члени уже не є рівноправними, оскільки суб'єкт є первинним і вихідним, а середовище виступає як фактор, що має певне значення для організму [150, с. 41]». До того ж середовище людини включає комплекс природних (фізичних, хімічних, біологічних) і соціальних факторів, які можуть впливати безпосередньо або опосередковано на життя і діяльність людей. Проте ми повинні пам'ятати і про те, що одна людина по відношенню до іншої також виступає як складова середовища, впливаючи на неї своїм відношенням і діями. Для людини соціальна спільнота існує у її спілкуванні, взаємодії, взаємозв'язку, комунікації та інших процесах [216].

Аналіз психолого-педагогічної літератури також засвідчує, що існують різні підходи щодо визначення поняття «соціокультурне середовище». На думку Л. Когана, саме соціальний аспект відображає в дефініції об'єктивну приналежність людини до тієї чи іншої соціальної системи. Саме соціальний аспект дозволяє вказати на соціокультурну відмінність, яка проявляється в середовищі [128]. Задоволення основних потреб людини залежить від типу соціокультурного середовища, рівня культури населення, від його культурного потенціалу. І, як вважає Н. Соловійов [239], соціокультурне середовище визначається не лише техніко-економічними умовами даної території, наявним розподілом праці, складом населення, розподілом матеріальних і духовних благ, але й соціокультурними відмінностями, що проявляється у відносинах людей, способі життя, культурній діяльності. Це дозволяє нам висловити думку про те, що за своїм соціальним призначенням соціокультурне середовище має відповідати трьом основним вимогам:

- 1) формувати соціально й особистісно значущі потреби, інтереси, запити і забезпечувати умови для їх задоволення відповідно до соціальних і культурних норм;
- 2) створювати умови для самореалізації духовних сил особистості і соціальних спільнот;
- 3) забезпечити відтворення соціокультурного потенціалу.

У світлі завдань нашого дослідження особливий інтерес викликають ідеї про розгортання процесу розвитку соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі сучасного села. Зокрема, це стосується ідей: взаємозв'язку молоді і старшого покоління, спільної роботи над загальною справою, розгортання соціальних форм життєдіяльності молоді, розвитку свободи ініціативи молоді, розгортання соціально-виховної роботи серед молоді за здоровий спосіб життя, виховання молоді так, щоб їй «до всього було діло», створення умов для творчої праці, допомоги і підтримки у здобутті освіти і професії та ін.

Безперечно, необхідно зважати на те, що сільське соціокультурне середовище має свою специфіку: особливості способу життя; сезонність, циклічність сільськогосподарського виробництва; специфіку умов праці, побуту; циклічність у відтворенні соціально-демографічної і професійної структури населення, норми поведінки і форми спілкування жителів села; можливості культурних і освітніх установ села [81, с. 62]. Тому можна сказати, що сільське соціокультурне середовище – це все, що оточує молоду людину і з чим вона взаємодіє: освітнє середовище, виховне, сімейно-побутове, трудове, середовище громади, культурно-просвітницьке середовище, управлінсько-координаційне та ін.

Безперечно, означені типи соціокультурного середовища не рівноцінні, але кожен із них може бути значущим для індивіда на певному етапі його життя і відповідно стимулювати його розвиток у певному напрямку. Усе вище висловлене дозволяє говорити про те, що сільське

соціокультурне середовище – це досить складний комплекс, що поєднує в собі різні соціально значущі для виховання фактори: соціально-економічні, національні, конфесійні, майнові, вікові. Соціокультурне середовище села – це і школа, і будинок культури з його гуртками, клубами за інтересами і спортивно-оздоровчий комплекс з різними секціями, і церква, і родинно-побутові взаємини, і природа, і традиції села, це і половіковий склад населення, і тип поселення (село), це всі фактори, що впливають на соціальне виховання молоді і розвиток її соціальної активності.

Водночас слід сказати, що сучасне село зазнало помітних змін. Досить явно простежується активна міграція молоді із сіл у міста. Частина із них залишається проживати в селі, а продуктивною працею займається у місті, що призводить до того, що молода людина не стає міським жителем, але вже надірвала коріння зв'язку з рідним селом. Тому можна завдячувати вітчизняним науковцям, котрі побачили й окреслили проблеми сучасного села і прогнозують можливості соціально-виховної роботи з молоддю. При цьому А. Шатохін доводить, що важливим чинником трансформації сучасного села у період його реформування є суттєві зрушення у соціальній структурі. Її можна представити „як сукупність наступних соціальних прошарків: субеліта, середній клас, який поділяється на верхній, базовий та нижні середні шари, а також нижній прошарок [286, с. 23]”.

Разом з тим слід відзначити, що саме таке розшарування досить часто призводить до суперечностей у взаємовідносинах молодого покоління, оскільки для молоді притаманне бажання якнайшвидше самореалізуватися і задовольнити свої потреби. До того ж процес формування особистості сільської молодої людини розгортається в умовах замкнутої громади, вузького кола спілкування, обмеженого культурного й освітнього простору. За наявності таких особливостей сільського

середовища молодь досить швидко адаптується, рівняється до типу дорослих людей, котрі її оточують.

Окрім того, просторова обмеженість сільського середовища може обумовлювати одноманітність поведінкових, моральних і культурних зразків, під впливом яких формується молодь. Можна погодитися з дослідниками проблем сучасної молоді (А. Бронетко [63], Є (К). Головаха [72], С. Макеев [147], А. Шатохін [285]), що в сільському середовищі чимале значення має досить сильний соціальний контроль громади над поведінкою молоді. І, як стверджує М. Гур'янова, „відкритість мікросередовища для негативних впливів на особистість попереджується інтенсивним соціальним контролем за поведінкою підлітків і молоді, оскільки обмеженість мікросоціуму не дозволяє їм залишатися анонімними у будь-яких ситуаціях діяльності і поведінки [81, с. 78]”.

Досліджуючи соціальне середовище села як педагогічного феномена, ми повинні виходити із розуміння того, що його позитивний вплив на життєдіяльність і соціальну активність молоді можливий за умови функціонування міжособистісного простору, в якому кожна особистість відчуває себе комфортно в емоційному плані і стабільно у плані самореалізації. І тому, говорячи про соціокультурне середовище села, ми вважаємо за доцільне підкреслити, що важливим фактором у його позитивному впливі на молодь є формальність у взаємодіях, особистісна значущість, емоційна насиченість, високий рівень включення у спільні справи. Все це створює умови для позитивного розвитку особистості.

Розкриваючи особливості сільського соціокультурного середовища, ми розділяємо його на світ дітей, світ молоді і світ дорослих, які постійно взаємодіють один з одним чи всі разом. Водночас світ молоді можна розділити ще на кілька сфер:

- сфера відносин молодих людей зі своїми близькими друзями;

- сфера відносин молодих людей з дорослими (педагогами, батьками, соціальними працівниками, адміністрацією села тощо).

Розглядаючи сфери відносин молодих людей, ми зробили спробу виявити: 1) у якій сфері вони почуваються найбільш комфортно? 2) чи потрібні їм усі сфери відносин?; 3) чи допомагають їм відносини у різних сферах самоутверджуватись?

Більшість 16-18 річних старшокласників виявилися схильними дати позитивну відповідь на перше запитання, зазначаючи „сферу відносин з ровесниками”. Вони декларують свою самодостатність і готові зробити все самі, почуваються досить комфортно (59% від 226 опитаних респондентів); 64% (від 300 осіб старших за 18 років) стверджують, що для них потрібні усі сфери взаємовідносин, але домінують позитивні відповіді стосовно сфери відносин зі своїми близькими друзями. І хоча молодь 18-35 років при вирішенні своїх проблем дослухається до думок дорослих (49%), все ж таки для них важливим є те, що вони диференціюють думки представників різних соціальних груп і більш схильні до самостійності у взаємовідносинах. Це є важливим фактором для молодих людей, оскільки вони „прив’язуються” до людей різного віку у своєму соціосередовищі, що проявляється у міжособистісних стосунках. Саме формування дружніх відносин у всіх трьох сферах є залогом надійності і якості відносин у сільському середовищі, що сприяє ефективному розвитку соціального досвіду особистості.

Вивчення сфери взаємовідносин молодих людей і дорослих привернуло нашу увагу до того, хто ж є об’єктом наслідування для сільської молоді. І з’ясувалося, що останнім часом дорослі як агенти соціального виховання втратили свою значущість у житті молоді. Частково це пояснюється втратою їхнього соціального статусу, саме серед дорослих спостерігаються мінімальні показники соціальної активності, що

призводить до переорієнтації молодими людьми зі своїх батьків чи педагогів, як традиційних вихователів, на інших, більш успішних людей.

Проведене опитування показало, що більше за все молодь поважає спеціалістів великого масштабу (27%) і „крутих”, хто має індивідуальний бізнес (18,2 %), тобто тих, хто домогся певного успіху у своїй сфері діяльності. На жаль, із 587 респондентів лише 8 осіб виявили бажання бути інженерами, 11 осіб – вченими, 33 особи – політиками, 38 осіб – керівниками будь-якого рівня. Молоді люди намагаються довести дорослим свої переваги і значущість.

При цьому міра поваги молоддю залежить в основному від „успішності” дорослих, що, на нашу думку веде до пасивності і низького рівня соціальної активності.

Водночас у молоді постійно проявляється потреба у спілкуванні, участі в дискусіях, досить часто з тими, хто готовий їх слухати. Тому найчастіше молодь, за результатами нашого дослідження, іде туди, „де вона відчуває себе найбільш впевнено” – 58%. На жаль, молодь часто не може проводити свій час з друзями, ровесниками без вживання спиртних напоїв, вживання наркотиків (це приблизно 53% хлопців і дівчат).

Соціальне середовище, в якому перебуває сільська молодь висвітлює невпевненість у собі, стресову нестійкість, високий рівень роздратування, змушує молодь пристосовуватися до різних сфер взаємовідносин, де інші допомагають вирішувати згадані проблеми, засвоювати певні стереотипи поведінки, прив’язуючись до груп завдяки солідарності, розумінню і відкритості відносин.

У вітчизняній педагогічній науці простежуються витoki виховання молоді в адекватному соціокультурному середовищі. Це досить добре висвітлюється у працях Н. Селіванової [223], В. Сухомлинського [254], С. Шацького [293]. Причому соціальне виховання базується на методологічному визнанні в якості системоутворювального фактора

особистості: її інтересів, мотивів, цілей, здібностей, активності тощо. І тоді нові соціокультурні системи створюються шляхом поєднання окремих соціальних інституцій на селі, в яких розгортається життєдіяльність молоді і в яких діють свої механізми впливу на неї і технології розвитку в молоді соціальної активності.

Ми уже зазначали, що в педагогічній теорії немає єдності щодо визначення поняття „соціокультурне середовище”. При цьому одні вважають, що соціокультурне середовище є особливим, соціально організованим феноменом культури, в якому соціальні і культурні процеси тісно взаємопов’язані і мають вплив на діяльність соціальних суб’єктів по створенню і засвоєнню духовних цінностей та суспільних орієнтирів [11]. За Ф. Ніцше соціокультурне середовище трактується як конкретний, безпосередньо даний кожній людині соціальний простір, завдяки якому вона активно включається у культурні зв’язки суспільства [172]. Водночас, на думку В. Ігнатової, це і сукупність різних макро- і мікроумов життєдіяльності людини, і соціально (рольової) дії з іншими людьми, і конкретне природне та предметне оточення, і як відкрита для взаємодії частина соціуму [101, с. 175]. На нашу думку, варто звернути увагу на той факт, що „соціокультурний простір” визначається як простір для спільної життєдіяльності молодої людини та інших суб’єктів даного простору, що дозволяє забезпечити вибір цінностей, життєвих смислів, конкретного мікросередовища діяльності, способів самореалізації, які функціонують на принципах соціально-особистісної детермінації, соціально-культурної обумовленості, інформаційної забезпеченості (вибіркової) та мотиваційної спрямованості.

Зважаючи на вищесказане, слід акцентувати увагу на думці, що соціокультурне середовище – це системне явище, яке може швидко зникати, якщо ми зосередимось лише на одній сфері життєдіяльності молодої людини. Адже вплив різноаспектних сфер (освітньої, виховної,

сімейно-побутової, трудової, громади, культурно-просвітницької, управлінсько-координаційної) не можна розглядати окремо, незалежно одну від другої, оскільки в реальній ситуації вони не можуть функціонально діяти, а в контексті соціокультурного середовища села ці сфери життєдіяльності молоді набувають нового смислу. Це і спонукає нас розглядати їх у єдності.

Окрім того, слід зазначити, що вплив означених нами сфер буде достатньо вагомим, якщо молода людина буде включена в кожну(чи у більшість) із них, а це відбувається під час її діяльності і відносин. Отже, означені характеристики дозволяють ще раз підкреслити, що соціокультурне середовище є інтегрованим фактором, що впливає на розвиток соціальної активності молоді у селі (рис. 1.1), що відображено у запропонованій схемі.

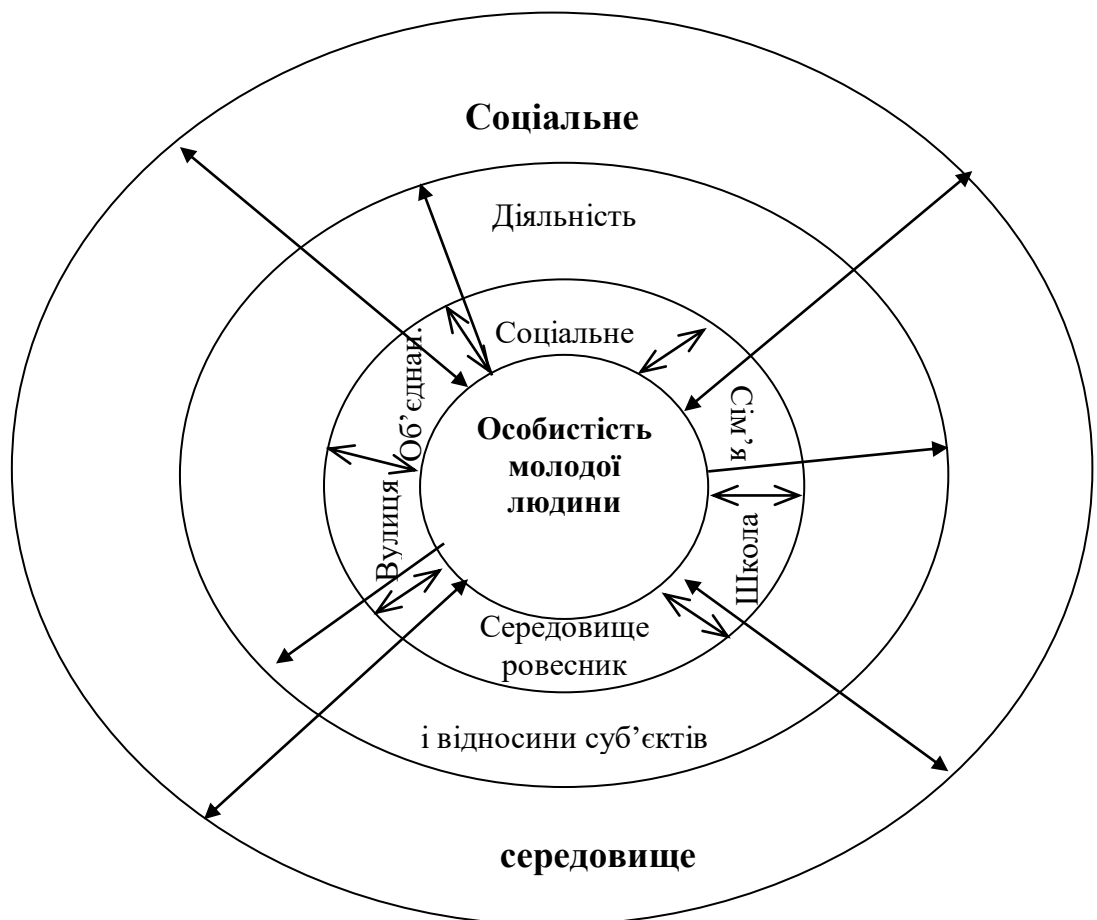

Рис. 1.1. Модель сфер розвитку соціальної активності молоді

Таким чином, зазначені сфери можуть бути включені в структуру соціокультурного середовища і розглянуті більш детально, якщо вони впливають на становлення суб'єктної позиції молоді, на активізацію прагнення особистості до саморозвитку, самовдосконалення, на усвідомлення і реалізацію життєвих орієнтацій, на активне включення у здійснення змін власного „Я” і соціосередовища. Привертає увагу той факт, що чим багатшою є соціокультурне середовище, тим легше кожній молодій людині розкрити індивідуальні можливості, спиратися на них з урахуванням виявлених інтересів, нахилів і об'єктивного досвіду, набутого в сім'ї, школі, на роботі, у процесі реальної взаємодії зі світом. При цьому соціокультурне сільське середовище визначається нами як простір спільної життєдіяльності молоді, вчителів, батьків, громади, які сукупно впливають на вибір цінностей, засвоєння життєвих смислів, розкриття індивідуальних ресурсів особистості, освітньої, культурної і професійної самореалізації.

Емпіричні дослідження дозволяють виявити вплив середовища на особистість як у плані позитиву, так і в плані негативу. Тому можна говорити, що середовище може: 1) тормозити розвиток особистості і її соціальну активність; 2) бути нейтральним по відношенню до особистості; 3) стимулювати особистісний розвиток і соціальну активність особистості (воно може мати достатній потенціал для створення оптимальних умов щодо стимулювання соціальної активності). Причому об'єктивні спостереження підтверджують наші припущення: взаємодія особистості і соціокультурного середовища відбувається найбільш повноцінно у діяльності, спілкуванні, у створенні специфічної комфортної атмосфери для реалізації спільних інтересів.

Як показує практика, одне і те ж соціокультурне середовище села може по-різному впливати на розвиток соціальної активності молодих людей. Від чого це залежить?

Перше, на що варто звернути увагу, - це наскільки взаємодіють особистість і середовище і якого характеру ця взаємодія. Як доводять науковці [8; 24; 32; 118; 129; 196; 219; 264], соціокультурне середовище впливає на людину, її особистісне становлення, соціальну активність за умови їх взаємодії. Причому, як зазначає Л. Виготський, „ставлення людини до середовища завжди носить характер активності, а не простої залежності. Тому пристосованість до середовища може означати досить жорстку боротьбу з окремими елементами середовища, але завжди при цьому наявні активні взаємовідносини з нею. Отже, в одному й тому ж соціальному середовищі можливі „абсолютно різні соціальні установки індивіда, і вся справа в тому, в якому напрямку буде вихована дана активність [65, с. 41]”. Саме соціокультурне середовище багато в чому визначає спосіб життя, під впливом якого формуються установки, цінності і стереотипи поведінки особистості. Але у процесі розвитку і саморозвитку особистості з'являється й обернений вплив особистості молодої людини на цінності й культуру соціосередовища, що, безперечно, веде до їх взаємного збагачення.

Якщо ж вести мову про ставлення молоді щодо соціокультурного середовища села, то вони можуть займати різні позиції:

а) перебування молоді в селі може бути лише формальним (zareєстрованим у сільраді), зв'язки з мікрогрупами і сферами середовища – мінімальними, суть зводиться лише до місця проживання (іноді нічного, іноді у вихідні дні), ставлення молодої людини часто байдуже;

- б) ставлення молодого людини до соціокультурного середовища відображає споживацький характер, причому воно використовується в основному як сфера послуг;
- в) взаємодія молодого людини з соціокультурним середовищем як з полем діяльності: воно продукує нові засоби і форми діяльності, бере участь в організаційних заходах, підтримує традиційні види діяльності тощо;
- г) молода людина вважає себе суб'єктом розвитку соціокультурного середовища, а його (середовище), у свою чергу, умовою для особистісного розвитку і соціального становлення.

Аналіз означених позицій за результатами опитування молоді двох сіл Київської області (с. Мартусівка і с. Ревне) дозволив виявити, що останні три позиції є в принципі найбільш перспективними щодо особистісного становлення молоді в соціокультурному середовищі села. Особливо позитивною, на нашу думку, є остання позиція, яка, відображаючи суб'єкт-суб'єктний характер взаємовідносин, є оптимальною з точки зору активізації соціального становлення особистості в соціокультурному середовищі села. У даному випадку середовище і молодь виступають у ролі партнерів, тому їх розвиток є двостороннім і взаємообумовленим. При такій позиції молода людина не лише може перетворювати власне буття у середовищі, але й породжувати новоутворення, інноваційні соціально-педагогічні механізми, види діяльності, які здатні впливати на змістове наповнення життєдіяльності молоді в селі загалом.

Без сумніву, позиція молодого людини в соціокультурному середовищі обумовлена суб'єктивністю її сприйняття. Це *другий* важливий момент, на який слід звернути увагу. Скажімо те, що для однієї молодого людини чи мікрогрупи є цінним і важливим, має чітке окреслення і смисл, то для інших воно може бути незрозумілим, не відповідати їхнім запитам,

інтересам і може не стати їхнім позитивно спрямованим середовищем. Від такого суб'єктивізму у сприйнятті соціокультурного середовища села молодою людиною залежить роль і міра його впливу на особистість. Проте наявність зазначених позицій дає право на припущення, що їх різнорівневість і різноаспектність дозволяють прогнозувати можливий перехід суб'єкта від однієї позиції до другої, більш продуктивної, більш змістовної і більш переконливої.

Один із дослідників проблем соціального середовища С. Тарасов [259] акцентує увагу на окремих характеристиках освітнього середовища, які сприяють розвитку активності особистості в системі „середовище – особистість”. Означені ним характеристики можна екстраполювати і в соціокультурне середовище села. Це *третій* важливий момент, при цьому молода людина буде виступати в якості суб'єкта взаємодії з сільським середовищем за умови, якщо це середовище зможе сприяти прояву суб'єктності і до того ж йому притаманні ознаки:

а) *цілісність*, що означає включення всіх необхідних і значущих для молодої людини компонентів взаємодії в системі „людина – навколишній світ”, створення інтегрованого соціального і культурного простору;

б) *варіативність*, яка обумовлює наповнення смислового поля соціокультурного середовища різноманітністю смислів і значень, можливістю вибору змісту і видів діяльності; варіативність стає умовою самовизначення молоді в соціокультурному середовищі, допомагає особистості виявити адекватні шляхи взаємодії не лише безпосередньо в одному середовищі, але й в інших сферах життєдіяльності.

Нам імпонує твердження М. Гур'янової, котра пропонує внести до характеристик середовища таку характеристику, „як інноваційність, що означає наявність творчо-перетворювальної взаємодії особистості та середовища [81, с. 51]”. Без сумніву, при наявності такої взаємодії молода людина має різноманітні зв'язки і відношення з іншими людьми та

соціальними інститутами, з природним світом, і прагне при цьому видозмінювати їх.

У ході дослідження і в період збору емпіричного матеріалу було виявлено, що міра впливу середовища на процес соціального становлення особистості і прояв її соціальної активності залежить від віку і рівня зрілості особистості, наскільки у неї сформована потреба у саморозвитку, самовдосконаленні, самореалізації. Ми не відкидаємо думки, що механізми процесів саморозвитку запускаються в дитинстві, оскільки саме в цей період людина найбільш повно піддається педагогічному впливу. Але, як свідчить практика, не варто дотримуватись думки, яка побутує, що молодь у віці 18-35 років „слабо піддається соціально-виховному впливу, особливо впливу середовища, хоча чимало механізмів середовища щодо формування усвідомленого саморозвитку з віком втрачає безпосереднє детермінуюче значення [140, с. 5]”.

Проте саме ця соціальна група (мається на увазі молодь – авт.) у своїй більшості усвідомлено орієнтується на самовдосконалення, на продуктивну самобудову. При цьому середовище відіграє досить активну роль, оскільки різноманітні впливи середовища, на думку І. Кона, в цілому долучають індивіда до участі у громадському житті, учать його розумінню культури, поведінки в колективах, утвердженню себе і виконання різних соціальних ролей [131, с. 138]”.

І, нарешті, *четвертий момент*, на який варто звернути увагу, це відповіді на питання: наскільки соціокультурне середовище села відповідає потребам та інтересам сучасної особистості молодої людини?

Незаперечним є факт, який ми довели в теоретичному аспекті: соціокультурне середовище села є простором для самореалізації молодої людини, оскільки основні завдання соціального виховання полягають у створенні різних соціосередовищ, в яких відбувається формування соціальної активності молоді, самореалізації її творчих сил. Враховуючи

те, що інтереси і потреби сільської молоді є досить різноманітними і динамічними, соціокультурне середовище села має бути достатньо багатограним. Молодь в основному зайнята роботою чи освітою і, що є незаперечним, обмежені у коштах, тому доцільно створити у селі такі умови, щоб максимально наблизити до молоді поле задоволення їх інтересів, щоб молоді люди мали змогу вибрати таку нішу їх діяльності, яка б не лише приносила задоволення, але й давала змогу бачити перспективу свого розвитку. І, як стверджує у своєму дослідженні Н. Щуркова [292], чим ширшим є середовище, яке відкриває людині доступ до загальнолюдських і культурних цінностей, чим воно багатогранніше і чим воно більше надає можливостей для саморозвитку молодій людині, тим більше воно відповідає вимогам і умовам, необхідним для соціального становлення особистості.

Визнаючи фактор особистості як системоутворювальний, доцільно зупинитися на тих соціально-педагогічних факторах соціокультурного середовища, що впливають на особистісне становлення сільської молоді. При цьому будемо мати на увазі, що фактор – це „рушійна сила будь-якого явища чи процесу, що визначає його сутність, головний напрям; істотна обставина у будь-якому процесі, явищі [173, с. 321]”. Фактори, що діють у соціокультурному середовищі є у переважній більшості зовнішніми по відношенню до особистості.

У педагогічній науці є теоретичні підходи щодо опису різного рівня факторів як особистісного становлення, так і розвитку соціальної активності особистості. Так, А. Мудрик, котрий серйозну увагу приділяє факторам соціалізації, називає такі групи: акрофактори (космос, планета, світ); мегафактори (країна, етнос, суспільство, держава); мегафактори (регіон, село, місто, селище, СМТ, субкультура); мікрофактори (сім'я, сусіди, референтні групи, виховні організації, мікросоціум) [165]. Вивчення низки факторів і особливостей їх впливу на молодь села в

соціокультурному середовищі дозволяє стверджувати, що всі вони в тій чи іншій мірі впливають на молоду людину і посилюють окремі аспекти її соціальної активності.

Дослідниками робилася спроба щодо вирішення даної проблеми стосовно освітнього, виховного, трудового і соціального (чи культурного) середовища. Звичайно, у педагогічній науці є достатньо праць, що розкривають особливості окремих середовищ.

Проте, не дивлячись на те, що різні сфери, можливо, і є найбільш продуктивними у вирішенні окресленої нами проблеми, завдання створення умов для багатоаспектного розвитку соціальної активності особистості не може бути вирішеною повною мірою лише в межах освітнього процесу чи освітнього середовища в цілому.

На користь соціокультурного середовища у вирішенні проблем особистісного становлення і соціальної активності молоді свідчать докази різних вчених [10; 56; 74; 119; 142; 253]. По-перше, розвиток соціальної активності особистості в середовищі відбувається природним шляхом, оскільки організація середовища в цілому завжди є ефективнішою, ніж організація окремих заходів. По-друге, досвід, набутий у соціокультурному середовищі, є результатом діяльності індивіда, оскільки він сам проходить етап ініціації дій. По-третє, джерелом активності у середовищі виступає сама молода людина, її життєві інтереси, а також об'єктивні компоненти інституціонального характеру.

Чому важливо розглядати саме соціокультурне середовище як багатогранний фактор розвитку соціальної активності сільської молоді?

Справа в тому, що соціокультурне середовище є найбільш загальним серед усіх середовищ. Воно багатofункціональне, багатofакторне, спільне поле охоплює не лише професійний чи побутовий, інформаційний чи освітній простір, але й пронизує всю життєдіяльність особистості, формує певний спосіб життя. Разом з тим соціокультурне середовище не є простим

поєднанням двох середовищ – культурного і соціального, але вже сам термін „соціокультурне середовище” передбачає два аспекти, в контексті яких ми розглядаємо розвиток соціальної активності молоді: соціальний і культурний, які мають вплив на всі сфери життєдіяльності.

Сьогодні склалася тенденція, що найбільш ефективними у соціальному становленні молоді є фактори освітнього середовища (навчання, виховання, просвітництва, дослідницької діяльності), особливо це стосується учнів старших класів, студентів навчальних закладів різного типу. Освітнє середовище, безперечно, стає важливим засобом особистісного становлення молоді не лише в руках педагога, але й у руках громадських організацій, академгруп, класів, органів місцевого самоуправління села. При цьому молода людина, котра попадає під вплив педагогічних факторів у різних соціальних інститутах, допомагає їй зрозуміти, що „знання потрібні людині не самі по собі, а для оволодіння наявними умовами даного соціокультурного середовища, громадського життя і діяльності, успішного виконання своїх соціальних ролей, реалізації життєвих цілей [138, с. 38]”.

Це дозволяє нам стверджувати, що багатогранність факторів освітнього середовища сприяє формуванню у молоді таких якостей, як інтелектуальна мобільність, готовність засвоювати нову інформацію, рівень освіченості, культури і почуттів, об’єктивне і наукове пізнання світу. На нашу думку, фактори освітньої сфери, як правило, допомагають молодій людині продуктивно взаємодіяти з іншими сферами життєдіяльності і з іншими соціальними інституціями. У розвиненому соціокультурному середовищі координатор соціально-виховної роботи на селі завжди продуктивно використовує творчий та інтелектуальний потенціал освіченої молоді з метою розширення зони духовного і морального впливу на інші категорії жителів села.

Такий підхід дозволяє перенести акцент з діяльності педагогів на діяльність керівників і організаторів інших сфер. За такої умови організації взаємозв'язку різних сфер діяльності активізуються механізми внутрішньої установки на взаємодію з середовищем. Так, скажімо, наявність у молодій людини професійно розвинені у вищому навчальному закладі уміння організатора художньо-творчої діяльності можуть бути продуктивно використані в роботі гуртка в школі чи в Будинку творчості. Молода людина вперше може відчувати своє місце у громаді і свою соціальну роль як вихователя, помічника, радника для інших. Включення у предметний зміст діяльності ставить його у позицію творця, що, без сумніву, назавжди залишає емоційний слід у житті людини. Окрім того, молода людина у такій ситуації вперше свідомо оцінює функціонал як особистості, свій освітній, інтелектуальний, художній рівень, що спонукає її до проектування свого „Я” в майбутньому.

Помітним фактором впливу соціокультурного середовища на формування соціальної активності молоді села є також її інформаційне оточення. Молода людина потребує постійного розширення інформаційної сфери, оскільки вона повинна орієнтуватися у широкому інформаційному полі. На нашу думку, формування інформаційної культури молоді села є обов'язковою умовою розвитку особистості загалом. Поінформованість сільської молоді – це не „нав'язування” певних передач, фільмів, преси, літератури, політичних поглядів, це ще й підтримка народних традицій, це формування світоглядної цілісності, це збереження мовної культури, сприйняття державної атрибутики, позитивне ставлення до громадянства, прояв етнічної толерантності, терпимості до релігійних конфесій. Загалом у молодіжному середовищі села домінують інформаційні поля і проблеми, які є найбільш дотичними до проблем, як самої молоді, так і жителів села загалом.

Визначаючи різні фактори впливу на формування соціальної активності молоді, ми спираємося на конкретні соціальні сфери, які у своїй сукупності і становлять соціокультурне середовище. Безперечно, в кожній із означених нами сфер життєдіяльності сільської молоді домінують ті чи інші фактори. Так, скажімо, у культурно-просвітницькій чи фізкультурно-оздоровчій сферах особливо значущим є фактор спілкування, який допомагає формуванню у молоді навичок мовленнєвої взаємодії, прояву ставлення до інших людей. Завдяки сформованому спілкуванню молода людина вибудовує відносини зі своїми ровесниками чи з референтними групами. А відтак, завдяки пізнанню інших людей, вона пізнає і саму себе, сприймає впливи інших учасників того чи іншого соціального проекту як можливість проявити власне „Я” у взаємодії з ними, здійснити корекцію власної позиції чи намірів тощо.

Ми не ідеалізуємо силу соціокультурного середовища у становленні соціально активної особистості, але водночас органічне й адекватне конкретній сфері використання соціально-педагогічних факторів – все це створює духовно-моральну атмосферу в молодіжному мікросоціумі.

Звичайно, такий фактор, як спілкування у сільському середовищі діє по-різному. Адже спілкування у соціально-побутовій сфері й у сфері професійної діяльності відрізняється не лише своїм стилем, культурою мовлення, а й емоційним забарвленням, оскільки відбувається не лише обмін певною інформацією, а й емоційна взаємодія, що сприяє формуванню у молоді комфортних відносин з соціумом і взаємопорозуміння. Ми вважаємо, що спілкування, будучи складною динамічною структурою, в якій переплітаються як соціально організовані психолого-педагогічні умови, так і процеси, і явища, що з'являються спонтанно, вони розвиваються на основі певних закономірностей. Складна взаємодія створює неповторне комунікативне середовище для людей різного віку, різних професій і соціального статусу [109; 218; 270].

Як засвідчує практика, найбільш невимушено й органічно формується і проявляється соціальна активність молоді у культурно-просвітницькій сфері. З одного боку, молодь має змогу провести вільний час, відпочити, включатися в діяльність за інтересами, а з другого – організатори соціального виховання в сільському середовищі мають змогу змоделювати таку культурно-просвітницьку сферу, в якій кожна молода людина матиме змогу не лише задовольняти свої інтереси і потреби, але й бути активним учасником у створенні і реалізації соціальних проєктів, які є важливим фактором формування соціальної активності. Так у селах Мартусівка і Ревне було реалізовано низку соціальних проєктів, ініціаторами яких стали молоді люди: „Пізнаємо рідний край”, „Навчився сам – допоможи іншому”, „Закон захищає, а не карає”, „Відрадимо село силами молоді”, „Книга у кожний дім”, „Фестиваль аматорського мистецтва”, „Мистецтво одного села” та ін.

Таке розуміння і використання факторів впливу на особистість робить дозвілля специфічною формою самовираження, коли вільний час перетворюється у засіб активного розвитку молоді. Адже культурно-просвітницька діяльність – „це усвідомлена і цілеспрямована активність людини, яка дає їй змогу задовольнити власні потреби, особистісні інтереси, здійснювати вільний вибір занять, в яких може самоутвердитися, самореалізуватися, самовдосконалюватись. Окрім того, це дає змогу кожному повніше і більш різноманітно випробувати себе у різних видах соціокультурної діяльності [69, с. 6]”.

А з другого боку, чітка система культурно-просвітницької діяльності на селі – це міцна соціально-педагогічна платформа для розгортання просвітницької діяльності: клуби за інтересами, клуб молоді сім’ї, клуб любителів природи, мистецька вітальня, клуб любителів народної пісні. Завдяки таким формам роботи в мікроколективах живе стійкий клімат доброзичливості, толерантності, поваги, зникають стресові напруги, а

творча діяльність піднімає людину на нову сходинку від споживача духовно-культурних цінностей до творця. Саме завдяки організації культурно-просвітницької діяльності забезпечується реалізація внутрішніх, суб'єктивних умов для особистісного становлення молоді (здоров'я, настроїв, бажання займатися різними видами соціально значущої діяльності тощо) та для формування її соціальної активності.

Важливими факторами у сільському середовищі є не лише ті, що знаходяться у соціально-побутовій сфері. Звичайно, на початку XXI ст. не лише можна говорити про те, що у сільському середовищі повністю збереглися одвічні традиції, побут, звичаї, хоча і не слід відкидати певні закономірності життя старшого покоління, норм у взаємовідносинах з молодими, родинних зв'язках. Певний злам негативних тенденцій життєвого рівня і деяке його підвищення за останні 2-3 роки, на жаль, майже не торкнулося незаможних і малозабезпечених сімей, яких у сільській місцевості значна більшість [232]. Тому у кожній сім'ї на певному етапі простежується відмежування молоді від родинних зв'язків, посилюються сподівання на власні сили у пошуках роботи, здобутті освіти. Це водночас є і позитивною тенденцією, оскільки психологічна стресова ситуація є сворідним «стимулом» у розвитку соціальної активності молоді: самостійний аналіз, взаємозв'язок з виробничими структурами на селі і в найближчих центрах, консультування у соціальних службах, центрах зайнятості, використання джерел інформування (теле-, радіореклами, пресс-релізи, буклети тощо). Більш детальний аналіз даної проблеми ми зробимо у другому розділі дисертаційного дослідження.

Безумовно, «соціальне становлення сучасної сільської молоді, як і молодого покоління в цілому, не потребує патерналізму, надмірної опіки з боку дорослих, держави. Їй, передовсім, необхідно лише створити належні умови для плідної праці, навчання і відпочинку, допомогти відчувати власну гідність, віру у свої сили, реалізувати бажання власною працею досягти

кращого життя, а не пасивно очікувати його [238, с. 193]». Тому у цьому плані суттєву роль відіграє управління і координація життєдіяльності молоді на селі. Ця сфера має свої важливі змістові складові, які дозволяють оперативно, гуманно і на демократичних засадах втручатися у життя сільської молоді (концепція соціально-виховної роботи серед молоді, концепція розвитку матеріальної бази для працевлаштування молодих, план розвитку соціокультурного середовища села, форми організації і надання освіти сільській молоді, розгортання діяльності творчих груп, ініціативних молодіжних груп «патріоти рідного села», створення структури самоуправління та залучення до участі молоді в управлінських структурах села та ін.).

У даному випадку значну роль відіграє створена при місцевих органах самоуправління села комісія у справах молоді і яка допомагає молоді вийти на проектування соціокультурного середовища села, оптимізувати цей процес, змодельовавши структуру соціокультурного простору з врахуванням його відкритості для жителів села, у тому числі як для шкільної молоді, так і для молоді, котра залишилася жити у селі після закінчення навчання.

Особистісне становлення молоді як соціально активної особистості не може бути вирішене лише завдяки дії одного якогось фактора, зокрема, фактори освітньої, соціально-виховної, трудової, фізкультурно-оздоровчої, соціально-побутової, управлінсько-координаційної сфер соціокультурного середовища села. Це обумовлено тим, що соціокультурне середовище села є інтегрованим соціальним простором, в якому всі притаманні для села сфери взаємодіють у вихованні молоді і взаємодоповнюють одна одну. А у своїй сукупності вони є водночас і комплексним фактором саморозвитку особистості. При цьому сила впливу усіх факторів залежить як від суб'єктивного сприйняття, так і від ставлення сільської молоді до соціокультурного середовища в цілому.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз літератури, присвяченої досліджуваній проблемі, засвідчив, що вивчення соціальної активності почалось задовго до появи самого терміна „активність”, який у вітчизняній психолого-педагогічній науці набув значного поширення з середини ХХ століття. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних авторів дає підстави класифікувати все розмаїття наукового матеріалу за трьома основними напрямками: соціально-філософський, соціально-психологічний і соціально-педагогічний.

2. Під соціальною активністю ми розуміємо складну структуру, яка характеризується потребою до дії, реалізується в соціально-значущій діяльності, спрямованій назовні, і якій притаманні соціально-ціннісні вчинки і поведінка; інтересами, що відображають особистісні утворення, які інтегрують раціональне й емоційне начало і які визначають спрямованість людини на предмети і явища дійсності, а також мотивами її дій.

У вирішенні проблеми стабільного розвитку українського суспільства є соціальне становлення молодого покоління, що включає формування світогляду, способу світосприйняття, розвиток системи цінностей та життєвих ідеалів. При цьому нами доведено, що за основну ознаку молоді прийнято її здатність до соціалізації в різних сферах життєдіяльності, у процесі якої відбувається засвоєння соціальних ролей та різний рівень їх активного прояву, а також становлення соціально-професійних і громадянських якостей особистості. Таким чином, *молодь* представляється як сукупність молодих людей, яким суспільство в межах визначеного віку, надає змогу соціального становлення як активного суб'єкта власної життєдіяльності.

3. Встановлено, що поняття «соціокультурний простір» це системне явище, яке може швидко зникати, якщо ми зосередимось лише на

одній сфері життєдіяльності молоді людини. Адже вплив різноаспектних сфер (освітньої, виховної, сімейно-побутової, трудової, громади, культурно-просвітницької, управлінсько-координаційної) не можна розглядати окремо, незалежно одну від другої, оскільки в реальній ситуації вони не можуть функціонально діяти, а в контексті соціокультурного середовища села ці сфери життєдіяльності молоді набувають нового смислу. При цьому особливості соціокультурного середовища села (рис. 1.1) сприяють взаємозв'язку молоді і старшого покоління, спільної роботи над загальною справою, розгортання соціальних форм життєдіяльності молоді, розвитку свободи ініціативи молоді, розгортання соціально-виховної роботи серед молоді за здоровий спосіб життя, виховання молоді так, щоб їй «до всього було діло», створення умов для творчої праці, допомоги і підтримки у здобутті освіти і професії та ін.

4. Доведено, що фактори впливу соціокультурного середовища на процес формування соціальної активності молоді поєднують внутрішні процеси розвитку особистості і зовнішні фактори, які є типовими як для кожного сільського середовища, так і для кожної вікової групи села, і водночас є специфічними для молоді сільських місцевостей.

5. Для підвищення соціальної активності сільської молоді потребується створення таких умов, механізмів і засобів, які сприяють розвитку особистості, всіх її позитивних властивостей і якостей – фізичних, інтелектуальних, духовних.

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СЕЛА ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ

2.1. Моделювання процесу розвитку соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села

Пошуки нових шляхів і способів формування соціальної активності сільської молоді пов'язані, перш за все, з адекватними перетвореннями соціокультурних інфраструктур, координацією діяльності всіх соціальних інститутів села, а також громадських утворень в галузі соціально-педагогічної роботи. Серед усіх можливих і найбільш ефективних шляхів організації взаємодії соціальних інститутів у плані сприяння розвитку соціальної активності молоді та її особистісного становлення є організація її активної діяльності і спілкування.

Аналізуючи можливості застосування методології й теорії педагогічних пошуків з означеної проблеми, необхідно було вирішувати питання стосовно вибору інструментальної основи для аналізу і проектування соціально-педагогічної діяльності у плані розвитку соціальної активності молоді.

У даному випадку ми звертаємося до методу моделювання цього процесу як до «багатопланового методу дослідження, одного із шляхів пізнання [221, с. 42]». Зважаючи на те, що моделювання передбачає дослідження реально існуючих предметів, явищ, соціальних процесів, органічних і неорганічних систем, то модель повинна бути подібною до оригіналу, але не дублювати його. В іншому разі моделювання буде недоречним, воно не виконає своїх завдань, оскільки «вивчення моделі дозволяє отримати нову інформацію про той предмет, процес чи явище,

яке вивчається. При цьому моделювання будується на синтетичному підході: виокремлює цілісні системи й вивчає їх функціонування [105, с. 89]».

Побудувати модель – це здійснити матеріально і уявно імітацію реально діючої системи шляхом створення спеціальних аналогів, в яких відтворюється принципи її організації і функціонування.

На основі аналізу наявних варіантів побудови типології моделей ми дійшли висновку, що в їх основі лежить ідея А. Розенблюта і Н. Вінера, що і «дозволяє їх усі поділити на матеріальні і формальні (або ідеальні) [211, с. 171]».

Отже, необхідні для проектування діяльності і є різні моделі, функціями яких є:

- поглиблення пізнання наявних систем, об'єктів, процесів;
- визначення основних параметрів і шляхів подальшого їх вдосконалення;
- здійснення порівняльного аналізу «оригіналу» і моделі, виявлення їх якісних характеристик.

Водночас моделювання допомагає висвітлити як негативні тенденції, так і визначити шляхи позитивного вирішення проблем, а також пропонує їх альтернативні варіанти. Тобто, можна сказати, що моделювання виступає у єдності з прогнозуванням. Умовно дослідники визначають кілька видів (типів) моделей: пізнавальні, евристичні; прогностичні; бажані [22; 221].

Враховуючи гостроту і складність соціальних процесів, моделювання окреслює кілька цілей: з одного боку, відобразити стан проблеми в даний час; виявити найбільш болючі «вузли», і суперечності, а з другого – визначити тенденції розвитку і ті фактори, вплив яких може скоректувати небажаний розвиток; активізувати діяльність різних

державних і громадських організацій, окремих осіб до пошуків оптимальних шляхів вирішення соціальних завдань.

Одним із методологічних принципів побудови моделі є системний підхід, суть якого полягає в тому, що відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, взаємодії з іншими. Це дозволяє розглядати соціально-педагогічну систему як сукупність таких взаємопов'язаних компонентів: цілі соціально-виховної роботи, суб'єкти соціально-педагогічного процесу і засоби [15; 107; 181].

Безперечно, побудова моделі враховує різні концептуальні підходи, при цьому добирається змістове її наповнення та базові теоретичні обґрунтування із різних галузей знань: соціології, психології, педагогіки тощо [192].

Головними завданнями, які ми ставили перед собою під час моделювання соціокультурного середовища села, як соціально-педагогічної умови були:

- 1) систематизація , осмислення, формування консолідуючих ідей, що відображають зміст простору, який моделюється, а також змісту і необхідних та достатніх напрямів діяльності в ньому;
- 2) створення й оптимізація інфраструктури сільського середовища;
- 3) проектування, розробка технологічного забезпечення становлення молоді в соціокультурному середовищі села, за умови врахування як потреб самого села, так і потреб кожної молодої людини, відображення особливостей кожного соціального інституту і мікросередовища при розвитку соціальної активності молоді.

Враховуючи причиново-наслідковий елемент змісту моделей, доцільно, на нашу думку, розкрити передумови появи нової системи – соціокультурного середовища села – і обґрунтувати необхідність її побудови.

Сьогодні досить виразно окреслилась тенденція, яка засвідчує, що розвиток українського суспільства як техногенної цивілізації характеризується кризою сформованості соціальної особистості на селі. На це вказується у багатьох соціологічних дослідженнях [21; 36; 55; 63; 84; 164; 229], а також у щорічних постановах Кабінету Міністрів України та Державних доповідях Президентові, Верховній Раді та Кабінету міністрів України [200; 201; 230; 237].

Зокрема, у названих документах стверджується, що на селі за останні п'ять років знизився загальний освітній рівень, а 46 % опитаної молоді вважає, що сама система освіти у країні значно погіршилась [231, с. 69-72]; рівень бідності молодіжних домогосподарств у 2005 р. становив 32, 8% ; більше 60% молоді не може задовольнити свої культурні потреби на достатньому рівні; біля 83% молоді проводить свій вільний час вдома, 46% - на природі і 42% в гостях. Окрім того, результати дослідження засвідчують, що в молодіжному середовищі наявний помітний рівень взаємної відчуженості, а ставлення до громадянства є досить стриманим [201]. У даній ситуації є абсолютно очевидним, що сільське середовище як своєрідна соціальна система, через яку проходить все молоде покоління села, повинне більш ефективно вирішувати завдання формування соціально активної особистості.

Проте на практиці сільське середовище, впливаючи на молоду людину з новим типом інформаційного багажу, уже не має можливостей для виконання такої важливої місії, як формування соціальної особистості. І тому безумовно, пошуки шляхів і умов поєднання роботи і взаємодії різних соціальних інститутів сільського середовища може сприяти вирішенню соціально-педагогічних завдань щодо роботи з молоддю та усунути протиріччя між функцією культурних і освітніх інституцій на реалізацію соціокультурної парадигми і відсутністю цих інтересів у інших соціальних інституціях (спортивні клуби, громада, релігійні конфесії, деякі

громадські організації тощо). Зважаючи на сучасну соціальну політику українського уряду стосовно молоді [198–200], можна говорити про позитивні тенденції, які сприяють процесам становлення соціально-активної особистості в умовах села.

У побудові моделі соціокультурного середовища села ми виходили із таких методологічних передумов:

1) соціокультурне середовище села – це *системне утворення*, яке включає низку структурно-функціональних компонентів, має свою організаційну структуру і взаємодіє з зовнішнім середовищем. Сфери соціокультурного середовища села мають синкретичний характер, оскільки функціонування середовища як системи залежить від сплетіння всіх його складових;

2) соціокультурне середовище села – це система, *яка розвивається самостійно, є динамічною*, в її структурних елементах відбувається внутрішній розвиток, і водночас відбувається процес накопичення соціокультурного досвіду;

3) соціокультурна система – це *відкрита система*;

4) *якісна характеристика* сільського соціосередовища залежить від віку села, кожному етапу його розвитку притаманні свої домінанти;

5) соціокультурне середовище села – це *явище складне, яке постійно розвивається*, видозмінюється як за структурою, так і за своєю сутністю.

Якщо говорити про теоретичні засади, що слугували нам під час моделювання соціокультурного середовища як педагогічної умови розвитку соціальної активності молоді, то для цього ми використали різні концептуальні ідеї.

Зокрема, ми спираємось на теорію і практику моделювання виховних і соціально-педагогічних систем та соціально-виховних просторів (І. Бех [29], А. Капська [113], О. Кузьменко [139], С. Мукомел [168], Д. Пашенко [184], Ю. Плотинський [192], Н. Селіванова [223]). Відповідно до

висловлених авторами положень можна сказати, що виховний простір – це особлива територія, на якій розгортається процес виховання, він має динамічну структуру і володіє різними параметрами. Безперечно, під виховним простором мається на увазі середовище, механізмом організації якого є цілі, що мають бути в ньому реалізовані. Використання даної теорії дозволяє вести мову про особливе середовище, що має свій простір, свої цілі та свої механізми їх реалізації. Це таке соціально-виховне середовище, в якому і відбувається соціальне становлення молоді, розвиток її соціальної активності.

Окрім того, вибудовуючи модель, ми використали авторські підходи В. Бітаєва [32], Т. Бондар [36], І. Зверєвої [98], І. Ластовченко [142], В. Ясвина [299] та ін., що дозволило нам розглянути соціально-виховну організацію соціокультурного середовища як простору для особистісного становлення молоді людини, для якого притаманна організація системи зв'язків між усіма складовими середовища такого плану, «які б забезпечували комплекс можливостей для особистісного саморозвитку всіх суб'єктів даного простору [299, с. 222]». Можна сказати, що простір, який ми проектуємо, це, перш за все, простір оптимальних умов і можливостей для самовизначення, саморозвитку і самореалізації особистості.

У процесі дослідження нами використано ще одну ідею, яка пов'язана з становищем особистості молоді людини у просторі, для якої і заради якої він створюється, чиї інтереси і проблеми має вирішувати. До того ж слід зазначити, що створене середовище (простір) повинне сприйматися кожною молоді людиною як її власне, в якому їй можна реалізувати свій потенціал і взаємодіяти з іншими людьми даного середовища. Для цього в моделі мають бути закладені всі умови, необхідні для оволодіння різними видами діяльності, що в сукупності дасть змогу молодій людині мати широку орієнтацію в такій системі відносин, де вона виступає як активний її творець. Звичайно, реалізація такої ідеї потребує

іншого бачення процесу соціального виховання сільської молоді, визначення і моделювання різних видів діяльності, завдяки яким створюються умови для прояву активного ставлення молоді до світу. При цьому і види діяльності, і конкретні форми (клубна робота, змагання, дискусії, творчі конкурси тощо), і їх система в цілому використовуються як засоби організації, пізнання і перетворення себе та соціального середовища, а не як кінцева мета. Особливо доречно враховувати, що йдеться про молоду людину, яка в основному уже сформована і, певною мірою, визначилась як особистість, тому під час впровадження організаційних форм різного типу необхідно передбачати стимулюючі прийоми. А чим багатша і багатогранніша діяльність молоді, в яку вона включається, тим більший соціальний досвід вона матиме, тим активніше відбуватиметься саморегуляція і буде визначатися система внутрішніх регуляторів: потреб, переконань, ідеалів, позицій.

Враховуючи вищевикладене, ми ще раз акцентуємо увагу на суті поняття *«соціокультурне середовище»*, яке у нашому дослідженні розуміється як *спеціально побудоване середовище, здатне забезпечити комплекс можливостей для вибору молодими людьми села власної траєкторії особистісного розвитку, які можуть активно діяти, реалізовуватись і вдосконалюватись у різних видах діяльності і у взаємодії*. Таке соціокультурне середовище не лише відкриває нові можливості для особистісного становлення молодої людини, даючи їй змогу усвідомлювати, сприймати, орієнтуватись у загальній системі і ситуаціях, але й висуває підвищені вимоги до самої особистості, її готовності до самоорганізації, самоосвіти, саморозвитку. Причому ми сприймаємо соціокультурне середовище як простір, в якому кожна молода людина здійснює власний вибір і прогнозує власний розвиток, а відповідно й особистісне становлення відбувається за власним темпом, за індивідуальними етапами життєдіяльності.

Одним із принципових елементів моделювання соціокультурного середовища села (як простору життєдіяльності молоді) є визначення цілей його функціонування. *Стратегічними цілями* створення соціокультурного середовища в даному випадку можна назвати такі:

- 1) гуманізація соціокультурного середовища;
- 2) педагогізація соціокультурного середовища;
- 3) сприяння розвитку соціальної активності молоді, громадянина гуманістичного суспільства, носія загальнолюдської моралі і норм життя;
- 4) підвищення рівня соціальної активності молоді з наявного на більш високий.

Окреслені цілі можуть бути реалізовані лише завдяки такій складовій процесу моделювання, як *принципи функціонування моделі*. Звичайно, окремі принципи, на яких базується наша модель, розроблені і перевірені багатьма вченими як вітчизняними, так і зарубіжними (Ю Бабаян [17], І. Бестужев-Лада [27], О. Карпухін [119], М. Лукашевич [145], Н. Онуфрієва [175], С. Подмазін [193], В. Сухомлинський [256], М. Фірсов [274], А. Шатохін [286]). Це, зокрема:

- принцип духовності і народності;
- громадянська і гуманістична спрямованість соціального виховання;
- інтегрованість соціальних інституцій села;
- принцип відповідності змісту соціально-педагогічної роботи основним вимогам спільноти (громади);
- принцип єдності змістової і процесуальної сторін соціального виховання молоді (передбачається розгортання максимальної кількості видів діяльності у їх взаємозв'язку в усіх можливих соціальних інститутах);

- орієнтація на особистісні інтереси, потреби, здібності молодшої людини;
- принципи дії свободи самовизначення і самореалізації молоді;
- єдність соціального виховання і розвитку соціальної активності молоді;
- практично-діяльнісна основа соціально-педагогічного процесу.

Зазначені принципи соціально-виховної роботи на селі становлять концептуальну основу нашої моделі і відповідають головним принципам гуманістичної соціальної педагогіки і педагогіки загалом:

- а) визначення унікальності і самоцінності людини, її права на самореалізацію;
- б) особистісно рівноправна позиція молодшої людини і соціального суб'єкта впливу;
- в) орієнтація у виборі форм, змісту і видів діяльності на інтереси молодшої людини; сприйняття її як особистість і партнера у взаємодії.

Розглядаючи суть і особливості соціокультурного середовища (§ 1.3) і окреслюючи складові майбутньої моделі, ми спроектували структуру моделі соціокультурного середовища. Звичайно, радіус його може бути як у межах конкретної соціокультурної інфраструктури школи, клубу, позашкільного навчально-виховного закладу, так і в межах власного села, району, регіону. І чим більшим буде цей радіус тим, безумовно, складнішою буде робота по створенню простору, але й водночас буде більше можливостей для самореалізації особистості. Адже соціокультурне середовище спроможне інтенсивно спонукати молодь до самовдосконалення, самовиховання, а саме воно з метою успішного вирішення конкретних завдань щодо активної взаємодії потребуватиме від молоді актуалізації досить широкого спектру власних можливостей. І, як засвідчує практика, чим більше забезпечена свобода вибору видів діяльності, цілей, засобів, можливостей індивідуального саморозвитку, тим

інтенсивніше і більш цілеспрямовано відбуватиметься особистісне становлення молодого людини.

Виходячи із даного положення, можна стверджувати, що структурний компонент моделі може бути представлений соціокультурною структурою села, яка включає школу, позашкільний освітньо-виховний заклад, будинок культури, спортивно-оздоровчі структури, художньо-творчі клуби, бібліотеку, релігійні конфесії, громаду, органи місцевого самоврядування тощо. Оскільки соціокультурне середовище села є відносно відкритою системою, то елементами даної моделі стають зовнішні по відношенню до села співтовариства, об'єднання, установи, які також впливають на розвиток соціальної активності сільської молоді.

Тому створення соціокультурного середовища села, що сприяє розвитку соціальної активності молоді, може відбуватися завдяки поетапному вирішенню завдань, що сприяють формуванню у сільської молоді:

- 1) інтересу до соціально значущої діяльності, спрямованої на розвиток потреб у саморозвитку;
- 2) мотивів участі у соціально значущій діяльності;
- 3) розвиток ініціативності при вирішенні як особистісних, так і соціально значущих проблем прояву дії.

Саме система ціннісних орієнтацій як відображення у свідомості людини цінностей, які вона визнає як життєві стратегічні цілі і соціально значущі орієнтири, на думку В. Алексеєва [3], М. Боришевський [38], А. Вроненко [63], В. Ковальов [127], С. Мукомел [168], А. Шатохін [285], є своєрідним орієнтиром у життєдіяльності людини і відображає свідоме її ставлення до соціальної дійсності, визначає мотивацію її поведінки та має вплив на різні сторони дійсності у конкретному соціосередовищі.

Аналіз дослідження проблеми середовища показав, що число складових у її структурі може бути різним: в межах від двох (П. Бабочкін [18], С. Мукомел [168]) до чотирьох (С. Фірсов [274]).

Структура нашої моделі, окрім названих складових, – цілей, завдань – включає змістово-операційний блок, до якого входять такі компоненти, як зміст, форми, методи й соціально-педагогічні умови, які допомагають досягти означених цілей і вирішити поставлені завдання (рис. 2.1.). Змістовий компонент середовища може змінюватись. Це залежить як від конкретних завдань, що вирішуються, так і від потреб та інтересів молоді, а також від соціально-педагогічних завдань та умов у конкретному соціокультурному середовищі. Якщо організація соціально-виховної роботи характеризується переконливістю, інноваційними й альтернативними технологіями, побудованими на рефлексивній основі, включенням особистісної мотивації молодих людей, тоді можна говорити про сприятливі умови для розвитку соціальної активності молоді.

Структурними складовими моделі соціокультурного середовища села, що позитивно впливають на розвиток соціальної активності, є такі:

- суб'єкти взаємодії (молодь, соціальні інститути, органи виконавчої влади, органи самоуправління, батьки);
- змістове наповнення соціально-виховного процесу, включення молоді у різні види діяльності усіх соціальних інститутів, які функціонують у радіусі досягнення конкретного середовища;
- структурні одиниці середовища: соціально-розвивальні програми, конструктивне співробітництво, продуктивна діяльність, індивідуально орієнтовані мікросоціуми;
- соціально-педагогічний комплекс умов розвитку соціальної активності молоді;
- критерії і показники сформованості соціальної активності у суб'єктів;

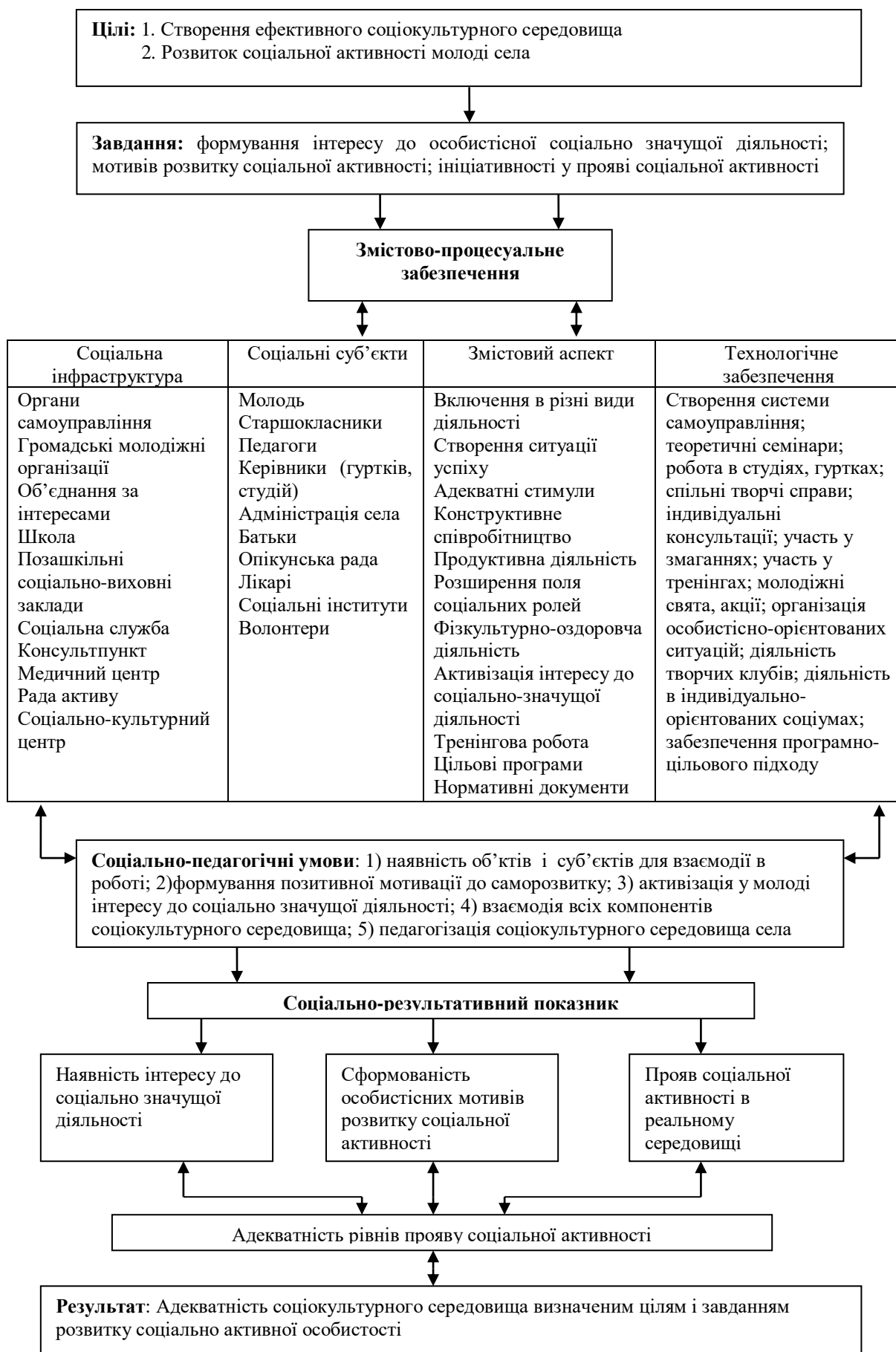

Рис. 2.1. Модель, що сприяє розвитку соціальної активності

– динаміка рівнів сформованості соціальної активності молоді села.

Розглядаючи *складові інфраструктури* соціокультурного середовища у плані їх впливу на розвиток соціальної активності молоді, слід зазначити, що „вони є багатоаспектними за своїми функціями і залежно від ситуації та потреб можуть зменшуватись чи розширюватись. Це в основному залежить від соціокультурної реальності, до обсягу якої входять всі аспекти соціального і культурного життя конкретного соціуму [18, с. 80]”.

Один із відомих дослідників соціокультурних явищ Питірим Сорокін особливо наголошує на взаємозв'язках окремих структур і суб'єктів у соціокультурній реальності, оскільки «різні категорії – культурний і соціальний – невіддільні один від одного в емпіричному соціокультурному світі людини [241, с. 39]. За таких умов соціокультурне середовище як особливу реальність зі своєю структурою необхідно співвідносити з рівнем соціального суб'єкта – індивідуальної чи певної соціальної спільноти. При цьому, на думку Н.Яблокової, „соціокультурне середовище завжди співвідноситься з соціальними суб'єктами і по відношенню до них виступає як фактор, як соціальний простір їх життєдіяльності [295, с. 204]”. Водночас у соціокультурне середовище входять всі наявні *соціальні суб'єкти*, оскільки вони „не лише є носіями соціокультури, а й активними учасниками її збагачення [295, с. 204]”. Це проявляється у вигляді створення соціальними суб'єктами нових об'єктів матеріальної і духовної культури, а також перетворенням самих суб'єктів. Що стосується особистості як соціального суб'єкта, то можна сказати, що її становлення також відбувається в соціокультурному середовищі.

Соціальне становлення молоді і розвиток її соціальної активності пов'язані з актуальною діяльністю соціального суб'єкта, воно реалізується через соціальну активність суб'єкта, спрямовану на створення нових цінностей і форм соціально значущих дій особистості. При цьому ми

повинні враховувати той факт, що розвиток соціальної активності молоді людини відбувається в соціальній сучасності, але цей процес обумовлюється соціальним минулим і орієнтацією в майбутнє. Тому в процесі становлення соціально активної молоді в соціокультурному середовищі доцільно враховувати також динаміку соціального часу, і формувати у кожної молоді людини готовність до активної соціально значущої діяльності у перемінному часі, в ускладненій реальності і просторі.

Змістовий аспект (як змістове забезпечення) у спроектованій автором моделі відображає сукупність цілепокладаючих ідей і пріоритетних цінностей, вимог, що визначають світоглядні основи, ідеологію, позицію, норми і поведінку, тобто сукупність тих загальних характеристик, які відображають результати змістового наповнення життєдіяльності молоді. Як правило, вони знаходять своє відображення у різних видах діяльності, які мають відповідні цільові програми і змістове наповнення, спрямовані у своїй основі на розвиток соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села.

В результаті об'єктивного аналізу особливостей змістового аспекту розвитку соціальної активності сільської молоді можна вести мову про необхідність врахування не лише моделі соціуму, але й моделі особистості молоді людини та її інтересів. Зазвичай, на мікрорівні змістовий аспект простежується, зокрема, у самій моделі особистості і в її системі цінностей, на мезорівні – у змісті і характері відносин та ставленні і в діяльності; на макрорівні змістовий компонент в основному відображено у нормативних документах: закони України [93; 96], постанови Кабінету Міністрів України [200; 201] та адміністративні інструкції. Ціннісними орієнтирами для організаторів дії змістового аспекту забезпечення ефективного функціонування соціокультурного середовища є досягнення зміни мотивів і рівнів у прояві молоддю сформованої соціальної

активності у практичній діяльності та сформованості інтересу до соціально значущої діяльності, а також досягнення цілісності інфраструктури як простору для життєдіяльності молоді села.

В цілому змістовий аспект соціокультурного середовища, передбачаючи набір певних ціннісних орієнтирів, моральних, правових, етичних, політичних, інтелектуальних регуляторів, є по суті контекстом особистісного становлення молоді людини, визначає характер і зміст процесу розвитку її соціальної активності. І, повертаючись до змістового наповнення формування соціальної активної особистості (як суб'єкта соціально-виховної роботи), можна вести мову про необхідність врахування соціального спрямування змістового аспекту з орієнтацією на соціальну перспективу всього виховного процесу.

Тому *соціально-педагогічну мету змістового аспекту можна визначити як розвиток особистості*, котра самоактуалізується і прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, а також є відкритою для сприйняття нового соціального досвіду і здатною до відповідального вибору в різних життєвих ситуаціях, до зміни соціальних ролей залежно від потреб і внутрішніх мотивів.

Технологічне забезпечення є по суті процесуальним компонентом моделі соціокультурного середовища і відповідає за розвиток конкретного середовища як комплексного соціально-педагогічного фактора впливу на розвиток соціальної активності сільської молоді. Даний компонент представлено в основному технологічним інструментарієм (формами, технологіями, методиками) роботи з молоддю.

Технологізації в повному розумінні піддаються різні види соціально-педагогічної роботи, але, звичайно, не всі. Тому ми цілком усвідомлюємо, що не все, що ми описуємо, є технологією в ідеальному варіанті.

У зв'язку з цим в нашому дослідженні використовуються поняття «технологія» з позицій практико-орієнтованого підходу, що обумовлює її

розуміння, на думку Л. Мардахаєва, «як найбільш оптимальної послідовності соціально-педагогічної діяльності, яка дозволяє отримати раціональний результат у конкретній ситуації [152, с. 37]». Йдеться, звичайно, про певну логіку соціально-педагогічних дій в конкретному середовищі і при суб'єкт-суб'єктній взаємодії як молоді, так і соціальних інститутів. Тому в основі нашого технологічного забезпечення (що є компонентом моделі соціокультурного середовища села) лежить ідея впровадження педагогіки співробітництва, а також корекції на цій основі системи відносин усіх суб'єктів у соціокультурному середовищі села, розробка програмно-цільового управління даним середовищем.

Слід зазначити, що застосування соціально-педагогічних технологій здійснюється за принципом інтеграції, що дозволяє оперативно їх включати в суб'єкт-суб'єктну взаємодію молоді і в різні сфери соціокультурного середовища. При цьому запропоновані нами технології дозволяють, з одного боку стимулювати і підтримувати соціальну активність особистості в умовах соціокультурного середовища села, а з другого, – функціонувати і розвиватися самому соціокультурному середовищу села адекватно до умов розвитку соціальної активності молоді.

У процесі пошуків і вибору соціально-педагогічних технологій, які б забезпечували ефективність впливу соціокультурного середовища села на розвиток соціальної активності молодої людини, ми спираємося на класифікації соціально-педагогічних технологій різних вчених (Р. Вайноли [54], М. Євтуха [90], А. Капської [113], С. Харченко [116], Л. Мардахаєва [152], С. Чернетки [279]), що дозволило нам розробити варіативний блок технологій, які найбільше відповідають логіці нашого дослідження і які можна віднести до трьох основних блоків:

- суб'єктні технології (індивідуальна соціально-педагогічна підтримка, психолого-педагогічне консультування, робота з окремими категоріями населення);

- діяльнісні технології (групової діяльності, включення молоді у різні види діяльності, організація діяльності, спілкування, підтримка ініціатив);
- технології розширення середовища і управління ним (інформування про середовище і його можливості, управління і самоуправління, моніторинг ефективності соціокультурного середовища, інноваційне перетворення середовища, підтримки і розвитку, оздоровлення середовища [152, с. 33-34].

Наявність і дія різноаспектних технологій сприяють розширенню можливостей соціально-педагогічних умов розвитку соціальної активності молоді, стимулюванню її до саморозвитку, самореалізації, включенню молоді села у соціально значущу діяльність і взаємодію; водночас дозволяє актуалізувати й персоналізувати потенціал соціосередовища села для вирішення основної мети – соціального розвитку і становлення соціально активної молоді людини.

Означені блоки соціально-педагогічних технологій будуть розглянуті нижче, у структурі і змісті формуального експерименту.

Одним із важливих компонентів моделі соціокультурного середовища села є *соціально-педагогічні умови*, які дозволяють розгортати і здійснювати корекцію дій інших компонентів моделі, водночас забезпечуючи успіх реалізації завдань, які мають вирішуватися в даному середовищі. Основними умовами успішного функціонування соціокультурного середовища села, спроможного змінювати динаміку соціальної активності молоді, можна назвати:

- 1) наявність суб'єктів для організації соціально-педагогічної діяльності;
- 2) активізація інтересу молоді до особистісно та соціально значущої діяльності;
- 3) формування позитивної мотивації до саморозвитку;

- 4) взаємодія і взаємозв'язок усіх складових соціокультурного середовища села;
- 5) педагогізація соціокультурного середовища.

Продуктивна дія означених соціально-педагогічних умов, безперечно, потребує прояву деяких важливих факторів, що забезпечують інтегративність конкретного соціокультурного середовища. Зокрема, це підтверджується наявністю таких із них, як: довіра і повага при взаємодії; психолого-педагогічна підтримка особистості; рівень культури й освіченості окремих складових даного середовища, емпатійність середовища; прояв взаємовідносин на рівні «особистість – особистість»; наявність корпоративного партнерства ; емоційно позитивна діяльність тощо.

Саме в сукупності означених складових моделі соціокультурне середовище села спроможне виконувати свої функції і сприяти розвитку соціальної активності молоді. Серед *основних функцій середовища* , які можуть допомогти молодим людям змінити свій спосіб життя, можна назвати такі:

- а) *ціннісно-орієнтаційна*, спрямована на оволодіння молодого людиною соціальними, культурними, загальнолюдськими цінностями;
- б) *соціально-адаптаційна*, вона допомагає молоді комфортно входити в соціосередовище;
- в) *комунікативна*, що дозволяє розширити коло спілкування, засвоїти правила і норми співпраці, партнерства, життєдіяльності;
- г) *компенсаторна*, яка дозволяє створити соціально і психологічно комфортні відносини як в окремих соціальних інститутах, так і в середовищі загалом, де молода людина переживає ситуацію успіху і де вона може змінити ситуацію невдачі;
- д) *культурно-просвітницька*, яка сприяє не лише розширенню світогляду молоді, оволодіти продуктивною творчою діяльністю, але й

забезпечує умови для оволодіння навичками просвітницької діяльності серед населення з метою поширення ідеї здорового способу життя, захисту природи, гуманного ставлення до людей, котрі попали у скрутну ситуацію тощо;

е) *соціально-виховна*, яка є інтеграційною за своєю суттю, її основною домінантою є актуалізація як виховного потенціалу самого соціокультурного середовища, так і потенційних ресурсів особистості молоді людини, здатної під впливом педагогічних факторів саморозвиватися і самовдосконалюватись;

є) *освітньо-практична* функція, яка свідчить про включення в дію всіх освітньо-інтелектуальних факторів, з метою актуалізації у молоді усвідомлення своєї особистісної і соціальної значущості, інтересу, спрямованого на розвиток потреби у самовихованні; мотивів самостійної соціально значущої діяльності. Дана функція сприяє розвитку предметно-практичного результату діяльності молоді, що включає не лише отримання освіти, професії, творчих навичок, але й створення предметних ресурсів у гуртках, клубах, секціях тощо.

Таким чином, визначені функції соціокультурного середовища села обумовлюють характер мотивації дії і вчинків особистості і „забезпечують стійкість особистості, наслідування певного типу поведінки і діяльності, що відображається у спрямованості потреб та інтересів [99, с. 202]”.

Безумовно, реалізація описаних функцій соціокультурного середовища у процесі розвитку соціальної активності молоді села залежить від вихідного рівня стану конкретного суб'єкта середовища. А отже, *рівень соціальної активності* молодих людей пов'язаний з аналізом їх діяльності: *їхньої поведінки* в різних соціально-значущих ситуаціях, *їхнього ставлення* до соціально-значущої діяльності і *їхнього прояву* соціальної активності у соціально-ціннісній діяльності.

Введення даної складової у модель соціокультурного середовища села дозволяє мати вихідні дані щодо соціальної активності кожного респондента і, використовуючи адекватні фактори, умови і технології, сприяти розвитку позитивної динаміки показників рівня соціальної активності, вносити відповідні корективи у систему соціального виховання молоді з метою посилення цілеспрямованості особистості, яка є однією із найбільш істотних її характеристик, що визначають соціальну і моральну цінність особистості. Спрямованість особистості є домінуючим елементом структури особистості, що характеризує рівень її соціального становлення; цілеспрямованість поведінки, система відносин, що підпорядковуються досягненню конкретної мети.

А зміст спрямованої діяльності – це, перш за все, соціально обумовлене ставлення молодої людини до того середовища, в якому вона діє, живе, емоційно сприймає світ, перетворює його. Тому саме через спрямованість особистості її соціальні й особистісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в її активній діяльності.

Отже, оптимальний рівень прояву соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі може бути за умови впливу розробленої нами моделі, де комплекс соціально-педагогічних умов, факторів зможе стимулювати всі аспекти всього процесу соціально-виховної роботи, що по суті має бути результатом нашої роботи. *Досягнення прогнозованого в моделі результату* стає можливим, якщо будуть враховані і використані різноманітні технології, які підтвердять чи відкинуть твердження про адекватність суті соціокультурного середовища села визначеним цілям і завданням та рівням прояву молоддю соціальної активності. Тому ефективність досягнення результату і його якості багато в чому залежить від вибору суб'єктами найбільш оптимального варіанту досягнення мети, ефективних технологій із багатьох форм і видів діяльності.

Все це у сукупності дозволяє сказати, що результат функціонування моделі водночас залежить і від цілей, які поставлені як самим суб'єктом, так і конкретним соціумом. Маючи можливість вибирати свої життєві і ситуативні цілі, молода людина усвідомлено прагне вибирати оптимальні й адекватні цілі діяльності, які відображаються у її установках, пріоритетах. Це, у свою чергу, дозволяє визначити стратегічні установки на саморозвиток не підсвідомо, а на основі самопізнання молодою людиною власного „Я”: своїх задатків, здібностей, особистісного потенціалу.

У зв'язку з цим можна окреслити тип соціокультурної реальності як допустимий (можливий), що і відображено в моделі соціально активної особистості. А вже її характерологічні ознаки і визначають форму і зміст розвитку молоді у всіх сферах соціокультурного середовища, оскільки кожна соціальна особистість у сучасній ситуації вибирає той чи інший варіант із спектру можливих з метою найбільш повногранного саморозвитку і самореалізації. Даючи молоді змогу вибирати певний варіант своєї поведінки (діяльності, відносин), доцільно оцінити можливість ефективності досягнення молодою людиною прогнозованого результату.

Безперечно, проектуючи модель соціокультурного середовища села як інтегративного комплексу, ми орієнтуємось на її адресата – молодь (вік 14-35 років). Тому весь соціально-педагогічний комплекс середовища спрямований на формування саме особистості молодої людини. Створюючи умови для становлення молодої людини, ми по суті створюємо гіпотетично бажану модель особистості, яка володіє не лише національною ідентичністю і загальною культурою, а й розвиненими соціальними якостями, і здатна завдяки прояву соціальної активності сприяти перетворенню соціуму, соціокультурного середовища, суспільства (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Модель соціально активної особистості

У представленій моделі соціально активної особистості ми прагнули відобразити ті грані особистості, які дозволяють мати уявлення про сучасну молодь як про особливу соціальну групу індивідів, котрі максимально адаптовані до сучасних соціальних умов, орієнтовані на активну діяльність і на досягнення успіху в різних сферах життєдіяльності.

Таким чином, моделюючи соціокультурне середовище як своєрідне соціально-виховне поле, ми передбачили, що різноманітність його складових, і зокрема технологій, розширюють можливості активізації прагнення сільської молоді до саморозвитку і самовдосконалення, сприяють включенню суб'єктів у значущу для них діяльність і партнерські взаємовідносини, дозволяють актуалізувати і персоніфікувати потенціал для розв'язання означених для них завдань соціального становлення суб'єктів.

Немає сумніву в тому, що одним із принципових питань є визначення функціональної ролі тієї системи, яка моделюється. А оскільки соціокультурне середовище села є відкритою системою, що має

різноманітні зв'язки з іншими системами, її функціонування не може бути визначене лише виходячи із аналізу її внутрішніх елементів і внутрішніх зв'язків. Емпіричне дослідження показує, що соціокультурне середовище – це відкрита система, тому до неї постійно можуть входити і виходити з неї різні соціальні інститути чи їх підструктури, окремі особи, які у сукупності розширюють чи звужують простір для саморозвитку і самореалізації.

Водночас слід пам'ятати, що однією із характеристик соціокультурного середовища є його автономність. А органічне поєднання автономності і відкритості якраз і забезпечують продуктивний розвиток соціокультурного середовища села, розширюючи взаємодію з іншими системами на мегарівні.

Отже, запропонована модель соціокультурного середовища села як соціально-педагогічного простору особистісного становлення молодої людини дозволяє проектувати шляхи вирішення основних цілей і завдань соціально-педагогічної діяльності. Причому реалізація елементів, зв'язків у пропонованій моделі і критеріїв ефективності її функціонування у процесі внутрішньої і зовнішньої діяльності молодої людини дозволяє знаходити нові, більш ефективні методи, технології соціального виховання сільської молоді.

2.2. Педагогізація соціокультурного середовища: принципи, технологія і методики розвитку соціальної активності сільської молоді

Соціальна активність молоді цілеспрямовано може розвиватися в системі взаємодії соціальних інститутів суспільства. Процес становлення соціально активної особистості, згідно з запропонованою нами моделлю (рис.2.1), виступає основою розвитку всієї сільської молоді в сучасній громаді, тому доцільно його організовувати в єдиному соціокультурному просторі.

У даному дослідженні висувається положення про те, що в сучасній Україні одним із найбільш дієвих інтеграційних факторів впливу на особистість соціокультурного середовища села може стати *педагогізація* даного середовища, що відповідає цілям і завданням даного етапу розвитку молоді. Водночас слід зазначити, що здійснення перетворень у сучасному селі України і відтворення його як суб'єкта цивілізованого суспільства можливе за умови формування нового покоління молоді на основі системи соціального виховання особистості, яка здатна поєднувати не лише особистісні і громадянські цінності в нестабільних умовах розвитку села, а й дбати про єдність національних та загальнолюдських цінностей і яка буде формуватися в новій системі відносин.

Формування свідомої, соціально активної молоді села у розвинених країнах, як правило, здійснюється через систему соціальних інститутів, але обов'язково в єдиному соціокультурному виховному просторі, незалежно від політичних позицій, етнічного складу населення, релігійних уподобань. Такий підхід потребував переосмислення ролі соціальних інститутів, що діють нині у сучасному селі і окреслити їх функціонал як у виховній роботі з молоддю, так і при взаємодії між собою, оскільки кожен із них безпосередньо чи опосередковано виконує функції соціалізації і виховання сільської молоді.

У процесі формування соціальної активності молоді передбачається постановка і реалізація довготривалих цілей і ситуативних завдань, що відповідають водночас вимогам і умовам кризового (чи перехідного) періоду українського села. Тому на основі розробленої моделі формування соціокультурного середовища села (рис. 2.1) і моделі соціально активної особистості (рис. 2.2) стало можливим створення системи педагогізації інституціональної діяльності та соціального виховання молоді села.

Моделюючи соціокультурний простір села, ми виходили із того, що особистість за своєю природою є цілісною, вона формується і реалізує себе

в життєдіяльності, а отже, педагогізація соціосередовища повинна мати для сільської молоді певний життєвий смисл, враховувати всі аспекти її життєдіяльності, відповідати її життєвим потребам і запитам. При цьому молода людина має постійно відчувати збагачення життя, задоволення власних і досить різноманітних пізнавальних, духовних, соціальних потреб. Соціокультурне середовище в селі лише тоді набуває для молоді смислу, коли воно коректується і управляється нею самою, коли внутрішні потреби реалізуються у розвитку, самостійності, самоствердженні. Тобто, має простежуватися активне включення молоді в діяльність, оскільки, як зазначає Л.Буєва, ”діяльність – це принципово новий, притаманний лише людині спосіб взаємодії з середовищем, ... специфічний вид і форма її життєвої активності [46]”.

Водночас можна вважати, що активність і активна діяльність є по суті єдиною субстанцією людських сутнісних сил, індивідуального людського існування і суспільного життя.

Ця думка виразно перегукується з твердженням Д. Узнадзе, який свого часу стверджував, що при класифікації діяльності істотне значення має джерело активності. Будь-яка активність означає ставлення суб’єкта до дійсності, що оточує суб’єкта, до середовища [267].

Можна сказати, що в даному випадку не проводиться чітке розмежування між активністю і діяльністю. Водночас можна цілком погодитись з думкою Юдіна, що ”категорії діяльності й активності мають безпосереднє значення у поєднанні науки і дій, що дозволяє говорити про обов’язковий супровід діяльності активністю [294, с. 266]”. Загалом за таких умов ми по суті виявляємо ставлення людини до світу, спосіб пізнання себе у світі. І до того ж активність, активізована у соціальному бутті людини, - це активність досягнення. Тому, шукаючи механізми розвитку активності молодій людині, необхідно не оглядатися назад, а дивитися вперед: на мотиви, ідеали, цінності, на реальне буття.

Звичайно, готуючись до проведення формувального експерименту, ми з'ясували, наскільки особистість і соціальність відтворюються у сферах культури і цивілізації. І дійшли висновку, що вони є єдиним цілим і підпорядковуються соціальним змінам у конкретному середовищі.

Слід зазначити, що соціокультурне середовище села ми розглядаємо досить детально, проте навіть при його багатогранності ми не можемо уникнути одного аспекту, який по суті здатний об'єднати усі грані середовища й особистості в єдиний і, певною мірою, досконалий соціальний витвір, – це *педагогізація*.

Вона передбачає оптимальне застосування соціально-педагогічних форм і методів впливу, які посилюють дію різних складових соціокультурного середовища села на молоду людину, яка потребує підтримки; визначення стратегічних завдань соціально-виховного процесу і його змісту; спеціально спроектованого методичного і технологічного забезпечення організації різноаспектної діяльності та створення соціального простору, що має забезпечувати розвиток соціально активної молоді.

Як зазначалося нами вище (§1.3), створення соціокультурного середовища передбачає посилення цілісності, єдності впливу різних педагогічних факторів на особистість чи групу різних соціальних інституцій.

Звичайно, кожне соціокультурне середовище села не є однозначним чи універсальним, оскільки його особливість залежить від демографічних показників, трансформаційних процесів в українському суспільстві, соціально-економічного розвитку, системи ціннісних орієнтацій сільської молоді та від державної політики стосовно сільської молоді. Можна сказати, що соціокультурне середовище виступає контекстом життя молоді людини і включає не лише процес виховання, а й деталі щоденного життя, спілкування, діяльності, а також окремі події.

Виходячи із результатів аналізу наукової літератури з проблеми дослідження, а також на основі вивчення й узагальнення роботи інших соціальних громад щодо створення соціокультурного середовища, яке сприяє розвитку соціальної активності сільської молоді, визначено такі *соціально-педагогічні* характеристики соціокультурного середовища села:

- 1) соціально-виховний потенціал (норми співжиття, ціннісні орієнтації, традиції, стереотипи спілкування тощо);
- 2) шляхи, способи, ресурси і характер реалізації соціально-виховного потенціалу соціокультурного середовища села з метою створення умов для розвитку соціальної активності молоді шляхом включення у продуктивну соціально значущу діяльність;
- 3) органічна комфортність соціокультурного середовища села (задоволення способами життєдіяльності, міра відкритості середовища, позитив мікросоціумів села, потенційні можливості середовища тощо).

Основною цінністю педагогізації соціокультурного середовища є оптимізація соціально-педагогічних умов (окреслених у §2.1), які дозволяють комплексно долати традиційні підходи у вирішенні проблем соціального становлення на селі завдяки переведення у площину особистісної соціальної активності.

Реалізуючи запропоновану нами модель соціокультурного середовища, що впливає на досягнення цілей – розвиток соціальної активності молоді, ми передбачили основні підходи, що посилюють процес педагогізації:

- соціальна спрямованість саморозвитку особистості та соціально значущої активності молоді в діяльності;
- позитивне ставлення молоді до соціокультурного середовища села, до інших соціальних груп та інститутів; визначення „власної” ніші у конкретному середовищі

- реальне включення молоді не лише у процес осмислення свого місця у житті, але й у соціокультурне оточення та його перетворення;
- можливість вирішення молоддю проблем і власних ініціатив та реалізація ідей як особистісно, так і соціально значущих;
- оволодіння технологією особистісного проектування власної діяльності, спілкування, роботи, вирішення життєво важливих питань;
- вільне творче самовираження молоді, не обмежене рамками спільного місця проживання.

Аналізуючи практичний досвід конструювання соціокультурного середовища села, враховуючи закономірності розвитку соціально активної особистості, співвідносячи все це з цілями і завданнями нашого дослідження, ми окреслили провідні принципи, на основі яких продуктивно функціонує соціокультурне середовище села. До таких принципів можна віднести:

1. *Принцип гуманізму*, який передбачає відносини між людьми, старшими поколіннями і молоддю, ставлення до молоді як до самоцінного суб'єкта, ставлення до тих, хто потребує підтримки, допомоги.
2. *Принцип культуровідповідності* передбачає, що соціальне виховання повинне базуватись на загальнолюдських цінностях і будуватися з врахуванням особливостей регіональних культур, традицій соціуму, різновіковий аспект молоді, рівень освіти тощо.
3. *Принцип суб'єктності* передбачає створення умов для вільного вибору молодою людиною свого виду діяльності, роду занять відповідно до власних інтересів і здібностей. Акцент робиться на саморозвитку молоді, самостійності планування власного життя, рівноправності і зацікавленості.

4. *Принцип об'єктивності* дозволяє здійснювати перевірку фактів, шляхів і механізмів у плані позитивного впливу на об'єктів виховання.
5. *Принцип адаптації* потребує врахування особистісних особливостей і соціально значущих якостей молоді.
6. *Принцип цілісності* передбачає реалізацію ідеї посилення розвитку соціальної активності молоді в єдності освітньо - дозвілєвого, творчо-діяльнісного і соціально-виховного процесу у всіх сферах діяльності соціокультурного середовища села. При цьому така єдність буде обумовлюється, зокрема, акцентуванням уваги на розвитку якостей соціально активної особистості.
7. *Принцип варіативності організації* соціокультурного середовища села. В такому середовищі має відбуватися об'єднання ресурсів різного плану, спрямованих на створення соціально-педагогічних умов розвитку соціальної активності, які забезпечать динаміку розвитку різним об'єктам соціально-виховного процесу (вибір видів діяльності, цілей, засобів, можливостей самовизначення тощо).
8. *Принцип ефективності* соціальної взаємодії, що сприяє взаємодії молоді в колективах різного типу, розширенню сфери спілкування, забезпечує конструктивність процесів самовизначення, посилює саморозвиток, самореалізацію.

Вирішення проблеми розвитку соціальної активності сільської молоді полягає, на нашу думку, у створенні таких соціально-педагогічних умов, коли кожен зможе перейти від власних потреб та інтересів до реальної діяльності, яка сприятиме їх досягненню. При цьому необхідно враховувати соціальну спрямованість діяльності молоді людини і особистісну значущість для неї. Адже процес розвитку соціально активної особистості „ передбачає систему цілеспрямованих, спеціально організованих впливів, що допомагають

особистості цілком пізнати, розкрити і реалізувати себе в широкому спектрі індивідуально і соціально значущих функцій [222, с. 33]”.

Виходячи із означених вище принципів, ми визначили ті соціально-педагогічні умови, які найбільш ефективно можуть сприяти педагогізації середовища та розв’язанню окреслених у дослідженні завдань: розвитку соціальної активності молоді в соціокультурному середовищі села. Окрім того, педагогізація соціокультурного середовища „змушує” означені нами соціально-педагогічні умови виконувати конкретні функції:

- забезпечення життєдіяльності і реалізації інтересів молоді відповідно до особистісних потреб;
- здійснення комплексного підходу до оптимізації розвитку соціальної активності особистості у різних сферах діяльності в селі;
- формування активної особистісної і соціальної позиції;
- прогнозування саморозвитку і самореалізації молоді завдяки її включенню в різні види соціально значущої діяльності;

Базою для формування експерименту визначено два села Київської області – с. Мартусівка і с. Ревне. Всього в експерименті брало участь 587 осіб, із них 303 особи – це експериментальна група і 284 особи – контрольна група.

Експеримент проводився у два етапи у природних умовах життєдіяльності сільської молоді. *Перший етап* – констатувальний, який передбачав виявлення соціально-виховного ресурсу двох сіл, розробка моделі організації соціокультурного середовища і моделі соціально активної особистості та прогнозування пакету педагогічних умов для її функціонування. *Другий етап* – формувальний – дозволив здійснювати апробацію розроблених моделей та дії соціально-педагогічних умов

соціокультурного середовища з однозначним впровадженням напрацьованих методик в реальних умовах життєдіяльності молоді.

На першому етапі використовувався метод анкетування (опитувальник) з метою отримання первинної інформації. За допомогою анкети змішаного типу (додаток А) виявлялося ставлення молоді до творчості, самоосвіти, саморозвитку, політики, релігії, сім'ї. Показники за останні три роки (2005-2007 рр.) відчутно не змінюються, що свідчить про необхідність втручання у соціально-виховний процес. Тобто, поведінкові стандарти молоді потребують певної корекції. При цьому важливим показником трансформаційних змін, які відбуваються в українському селі, є рейтинг життєвих орієнтацій сучасної молоді. Для неї велике значення ще має сім'я, друзі, робота, релігія (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка структури загальнолюдських цінностей
для молоді села віком 14-35 р. (у %)**

Цінності	2005	2006	2007
Сім'я	95	92	96
Друзі, знайомі	93	96	92
Робота	90	95	93
Освіта	89	90	75
Вільний час	87	90	83
Хобі	76	71	77
Мати власну справу	77	70	68
Відвідування вечірок, кафе, дискотек	51	60	61
Релігія	56	54	58
Політика	15	24	28

Додатково до анкетування ми використали метод спостереження, що дозволяє виявляти зміну поведінки та інтересів сільської молоді, а також прояв активної позиції протягом трьох років. Спостереження було відкрите, довготривале, зовнішнє: включене і невключене.

Зважаючи на визначені критерії сформованості соціальної активності сільської молоді (наявність *інтересу до соціально значущої діяльності, сформованість мотивів соціально значущої діяльності і прояв соціальної активності* в реальному середовищі), було відповідно виявлено соціально-педагогічні умови і обґрунтовано механізми розвитку соціальної активності, які в сукупності дозволяють представити показники рівнів сформованості соціальної активності молоді в соціокультурному середовищі села.

Таблиця 2.2

**Характеристика показників і рівнів сформованості
соціальної активності сільської молоді**

Рівні соц. активно сті	Змістова характеристика показників за трьома критеріями
Низький рівень	Відсутність бажання й інтересу до соціально значущої діяльності; негативне ставлення до будь-якої форми соціально – педагогічного впливу; слабкий прояв соціально значущих ціннісних орієнтацій; невиконання соціально значущої роботи; небажання працювати самостійно; участь у тих видах діяльності, де не потребується творчості, умовиводів, ініціативності ; негативне ставлення до додаткової інформації; допускається включення у взаємодію, але в своїх інтересах; індиферентне ставлення до соціальної адаптації; відсутність мотивів власного розвитку і формування соціально значущих орієнтацій.

Продовження табл. 2.2

Високий рівень	<p>Висока якість виконання соціально значущої діяльності і прояв інтересу до участі в ній; завжди використовує джерела додаткової інформації при вирішенні соціальних і духовних проблем; прояв позитивного ставлення до саморозвитку і самореалізації; позитивне ставлення до формування соціально значущих ціннісних орієнтацій; постійно прагне до самостійності у виконанні соціально спрямованої діяльності, проявляє ініціативність, оперативність у вирішенні соціально значущих проблем; постійно проявляє позитивне ставлення до додаткових завдань соціально значущої спрямованості; завжди наявні мотиви соціальної адаптації; прояв активної діяльності в різних соціально-педагогічних умовах; наявність мотивів формування особистісних соціально значущих цінностей (пізнавальних, духовних, моральних)</p>
----------------	--

З респондентами контрольної групи (с. Ревне) вся соціально-виховна робота проводилась за усталеною традиційною системою.

На вихідному етапі експерименту було зроблено зріз на предмет виявлення рівня соціальної активності молоді за трьома основними критеріями: 1) наявність інтересу до особистісної і соціально значущої діяльності; 2) прояв мотивів розвитку соціальної активності 3) прояв у розвитку соціальної активності. Результати першого зрізу представлено на рис. 2.3.

Під час проведення першого вихідного зрізу ми не орієнтували респондентів на виконання певних дій, не створювали умови для докладання своїх знань і прояву умінь, не давали концепції їхнього майбутнього розвитку, оскільки необхідно було з'ясувати об'єктивну

картину і реальну ситуацію щодо соціально-педагогічних умов розвитку соціальної активності молоді.

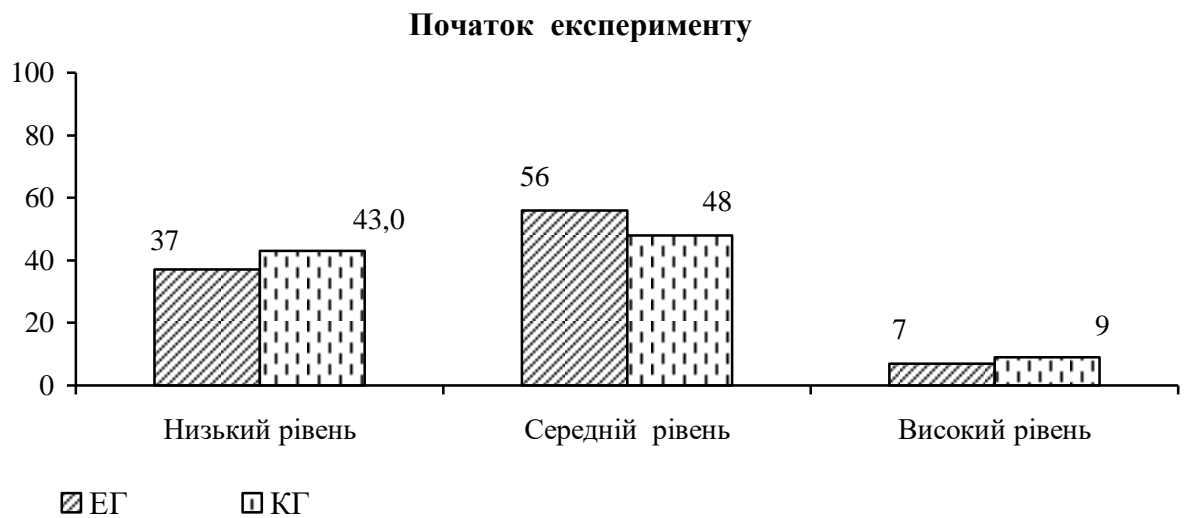

Рис. 2.3. Рівень соціальної активності молоді

Тому і результати на даному етапі в експериментальній і контрольній групах були приблизно однакові. На високому рівні прояву інтересу до соціальної активності в експериментальній групі знаходилось 7% молодих людей, у контрольній – 9%; на середньому рівні в експериментальній групі виявилось 56%, у контрольній – 48%; на низькому рівні в експериментальній групі – 37%, в контрольній – 43%.

Окрім того, використання методу включеного, безпосереднього й опосередкованого спостереження дозволяє перевірити об'єктивність результатів першого зрізу, особливо, що стосується прояву мотивів участі в діяльності, розширення інформації, прояв інтересу до соціально значущої діяльності, особистісної позиції. Результати були в основному близькі до тих, що ми отримали після анкетування. Лише дещо відрізняються показники за середнім рівнем в експериментальній групі, що становило 9% і за низьким рівнем як в експериментальній – 31%, так і в контрольній – 42%.

Водночас особливо нас цікавив рейтинг мотивів розвитку соціальної активності молоді, які представлено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Вибір мотивів, що спонукають до соціально активного життя

№	Мотиви	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
1.	Отримати хорошу постійну роботу	87	86	87	88
2.	Підняття рівня життя	86	84	85	86
3.	Поліпшення соціального статусу	86	85	84	83
4.	Отримати вищу освіту	84	84	82	84
5.	Відстоювати реальні гарантії для молоді	79	79	80	81
6.	Збереження сім'ї і добробуту дітей	80	79	79	78
7.	Покращити житлові умови	79	78	78	80
8.	Мати в селі місце для відпочинку	75	72	73	73
9.	Зберегти традиції села	74	72	70	70
10.	Допомогти тим, хто потребує	70	72	71	70
11.	Створити молодіжні громадські організації	69	69	68	69
12.	Мати умови для фізкультурно-оздоровчої діяльності	65	66	66	64
13.	Створити центр за інтересами молоді	64	62	60	61
14.	Сприяти залученню молоді до самоуправління	60	61	62	61

За результатами рейтингу сільська молодь ставить на перші місця бажання „отримати постійну роботу” (в межах 87-89%), „підняття рівня

життя” (83-85%). Молоді люди в основному на перші шість позицій висувають мотиви соціального характеру: поліпшення соціального статусу, отримання вищої освіти, забезпечення гарантій для молоді тощо. Мотиви духовності, культури, громадської діяльності посідають 9-14 місця. Домінують інтереси соціального становлення у плані поліпшення добробуту. Без сумніву, таке зміщення мотивів молоді у 2004-2005 рр. у бік соціального забезпечення дещо тривожить. І навіть, якщо молоді люди вибирають певні мотиви громадського чи духовного плану, то вони поступаються перед попередніми і до них проявляється значно менший інтерес.

Аналіз отриманих даних констатувального зрізу засвідчили невисокий рівень розвитку у сільській молоді соціальної активності. Це по суті і спонукало до реалізації розробленої нами моделі розвитку соціально активної молоді в умовах соціокультурного середовища села та оновлених соціально-педагогічних умов, які в сукупності виконують чимало функцій, що спонукають молодь до включення в активну діяльність (ціннісно-орієнтаційна, соціально-адаптаційна, комунікативна, компенсаторна, культурно-просвітницька, освітньо-практична, соціально-виховна).

Перевірка соціально-педагогічних умов, що вибудовані нами у певній логіці, дозволила рухатись від визначення суб'єктів соціокультурного середовища, до яких ми відносимо молодь, соціальні інститути, виконавчу владу, органи самоуправління, етнос, субкультуру, інформаційне оточення, громаду, освітні установи, виховні організації, молодіжні громадські об'єднання, художньо-творчі об'єднання і гуртки, референтні групи, сусідів, сім'ї та ін. Кожен із названих суб'єктів діє в певній соціальній сфері, які наявні в сільському середовищі, хоча функціонують з різною мірою ефективності (освітня, виховна, трудова, оздоровча, культурно-просвітницька, сімейно-побутова, релігійна,

управлінсько-кординаційна). При цьому кожна із сфер має свої домінуючі соціально-виховні чинники впливу на особистість, що необхідно враховувати у процесі педагогізації соціокультурного середовища.

Виходячи із визначених складових моделі, основною метою стало розгортання експериментальної роботи по формуванню соціальної активності молоді. З цією метою нами були розроблені спеціальні соціально-педагогічні програми включення сільської молоді у різні види діяльності у різних сферах соціокультурного середовища, де має розгортатися реалізація соціально-розвивальних програм, конструктивне співробітництво, продуктивна громадська діяльність та індивідуально-орієнтована дія мікросоціумів.

Формуючи посилену мотивацію до особистісної соціальної активності, ми спиралися на методіку особистісного виховання певних педагогічних парадигм (І.Бех [29], В. Бітаєв [32], А. Вроненко [63], М. Гур'янова [81], І.Подмазін [193]). У нашому дослідженні ми взяли за основу науково-практичне і розвивальне виховання. Тому добиралися методи соціального виховання як обумовлені способи педагогічно доцільної взаємодії між суб'єктами виховання, що сприяли організації життєдіяльності, спілкування, стимулювали їх активність і регулювали поведінку. Безперечно, вибір методів, на думку І. Підласого [188] залежить від мети, яку ми окреслюємо у своєму дослідженні: формування соціальної активності сільської молоді. А отже, диктується домінуючий вид діяльності, зміст і закономірності, врахування вікової категорії молоді, мотивації поведінки та особистісні якості молодих людей.

У даному експериментальному дослідженні використовувались такі *методи*: педагогічне спостереження, опитування, бесіди, метод організації діяльності і закріплення прогнозованої мотивації (шляхом використання конкретних дій, створення соціально-виховних ситуацій, реалізація самостійно розроблених соціальних проєктів); метод самовиховання

(самопостереження, самоаналіз, самокорекція, самореалізація); метод стимулювання соціально активної діяльності (розвиток у молоді позитивної мотивації соціально значущої поведінки).

Як бачимо, означені методи мають діяльнісний характер, оскільки суб'єкт соціально-виховної роботи (водночас і як об'єкт) не просто діє, а управляє тими процесами, що розгортаються в соціокультурному педагогізованому середовищі. При цьому для нас було важливим не просто спонукати молодь до дії, а створити такі соціально-педагогічні умови в середовищі, щоб у неї формувався спочатку *особистий інтерес* до соціально значущої дії, потім *усвідомлення необхідності даної дії* (мотивації), а потім *виконання цієї дії* (чи дій).

Першим кроком, зробленим у формувальному експерименті, було органічне поєднання адекватних соціально-педагогічних умов і реалізація названих трьох складових – інтересу, особистісного мотиву і реального прояву соціальної активності. У даному випадку готовність молоді людини до соціально активної дії безпосередньо залежить від самооцінки (задоволення), яка є своєрідним механізмом саморозвитку й активності. Така підготовка молоді передбачає: роботу соціального педагога, психолога, керівників освітньо-виховних центрів, керівників художньо-творчих об'єднань, молодіжних організацій, соціальної служби, органів місцевого самоврядування.

На основі результатів попереднього анкетування ми підвели респондентів до можливості визначитись щодо ціннісної орієнтації у щоденному житті. Було запропоновано із 14 позицій вибрати лише три як показники хорошого життя: 1) мати хорошу творчу роботу; 2) мати машину, дачу, красиві речі; 3) досягнути високого службового становища; 4) мати можливість весело проводити вільний час і в бажаних місцях; 5) мати повний достаток, але за чесно зароблені гроші; 6) мати сім'ю, дітей; 7) мати хороших друзів; 8) жити чесно, користуватися повагою оточення;

9) мати змогу відвідувати інші країни, цікаві виставки, театри; 10) не працювати, не навчатись, але мати все; 11) ні від кого і ні в чому не залежати; 12) сприймати інших людей і їхні проблеми; 13) прагнути змінити те в житті, що не задовольняє; 14) мати можливість творити власне життя самостійно.

В обох групах – в ЕГ і КГ – (у кількості 163 хлопців і 140 дівчат) домінують показники цінностей сім'ї і добробуту; цікава робота більш вагома для хлопців; хороші друзі є цінними для обох груп. Чесне життя, повага людей є більш важливим для представників жіноцтва; незалежність і можливість побачити світ у кількісних показниках і в дівчат, і в хлопців є досить близькими.

Загалом можна стверджувати, що в категоріях негативної мотивації „мати можливість весело проводити час і в бажаних місцях” та „не працювати, не навчатись, але мати все” – ці позиції набрали 14 і 18 відсотків відповідей респондентів.

На основі контент-аналізу ми дійшли висновку про те, що актуалізація тих чи інших цінностей і мотивів перебуває під впливом матеріального достатку особистості, її ставлення до реальних умов життєдіяльності, соціально - економічної сфери конкретного середовища.

Враховуючи отримані дані, ми спроектували процес формування соціальної активності молоді, де кожен учасник завдяки розгортанню соціально-педагогічного процесу має можливість виконувати різні соціальні ролі: організатора, управлінця, виконавця, вихователя, соціального консультанта, волонтера, учасника обрядових дій, учасника благодійної діяльності тощо. Головним для отримання оптимального результату було включення кожного учасника у таку сферу діяльності соціокультурного середовища, в якій би він відчував себе комфортно в особистісному плані: мав змогу відчувати повагу з боку інших людей, проявити свої запити, можливості, ініціативи; взяти участь у вирішенні

актуальних питань конкретного мікро соціуму (сім'ї, організації, гуртка, громадського об'єднання, конфесій тощо.) Саме через систему соціально спрямованих форм роботи і видів діяльності ми прагнули забезпечити рівні можливості для всіх індивідів та реалізації їхніх потреб, здібностей інтересів (акція „Допоможи слабшому”, тематичний вечір „ Не забудь – ти творець власної долі”, тренінг „Жити здоровим!”, фестиваль „Кожна людина – талант” тощо).

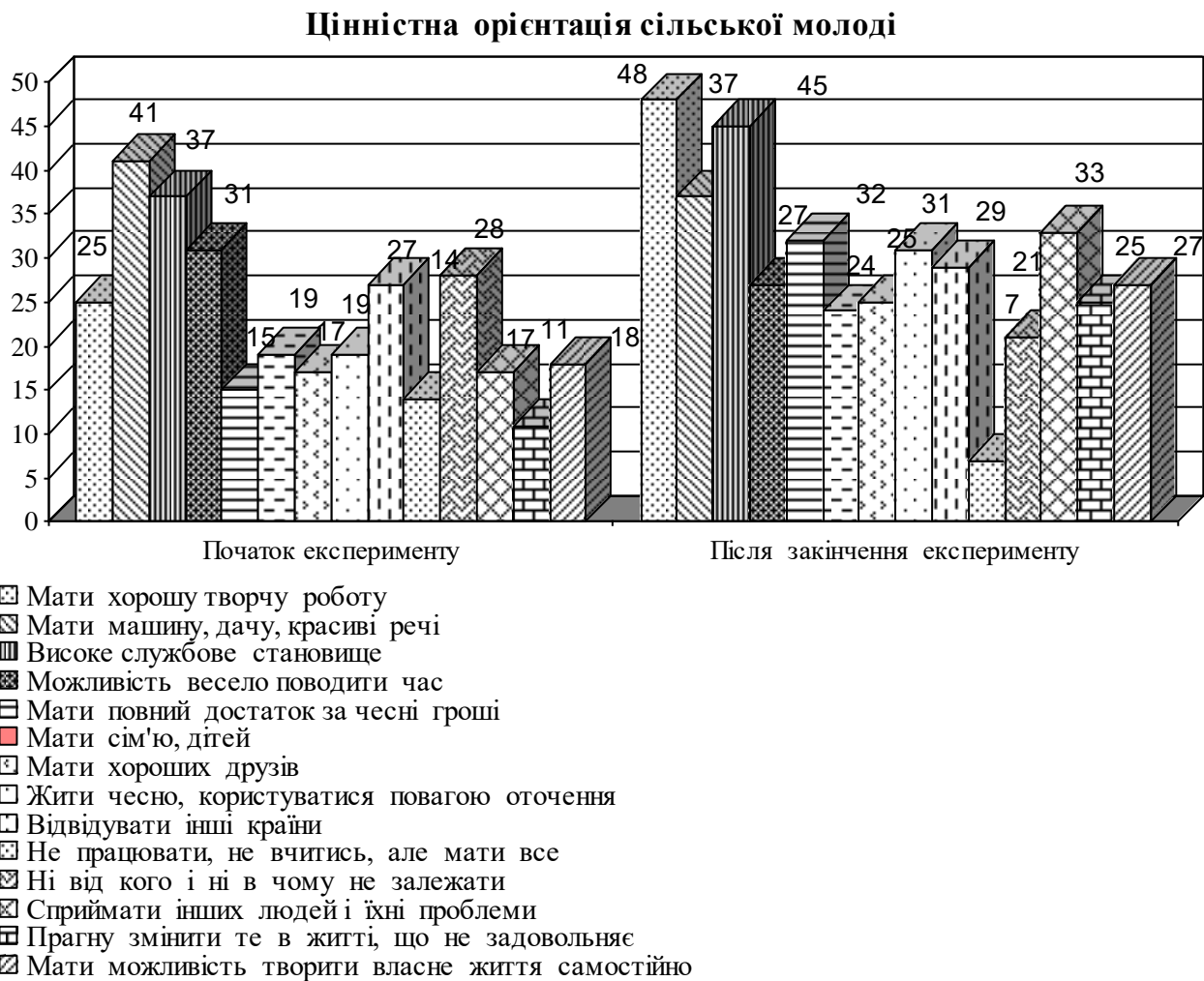

Рис 2.3. Показники цінностей і мотивів хорошого життя, вибраних молоддю

Проте вплив соціального середовища може бути позитивним у тому випадку, коли цілі розвитку середовища співпадають з інтересами особистості, відповідають її самореалізації і досягненню життєвих цілей. Звісно, що в нинішній час соціокультурне середовище села не завжди

відповідає тим нормам, які б у повній мірі дозволили реалізувати цілі молоді.

Практично не простежується цілеспрямованість впливу соціальних інститутів у їх взаємодії. Саме тому ми вважали за необхідне посилювати роль особистості у своєму становленні, в саморозвитку, самореалізації, оскільки „потреба самореалізації і є в принципі потребою реалізації людиною смислу своєї життєдіяльності. При цьому не менш важливим моментом саморозвитку і розвитку соціальної активності молоді є формування того ідеального образу, до якого має прагнути молода людина у процесі організованої життєдіяльності на селі.

Формування позитивної мотивації, безперечно, є важливою передумовою розвитку соціальної активності сільської молоді. У даному випадку було запропоновано ідею відновлення позитивно-комфортних відносин у громаді, що передбачає взаємну допомогу і підтримку, захист інтересів кожної дитини і дорослої людини, які цього потребують, кожної сім'ї в межах громади, оскільки такі відносини не з'являються самі по собі, а формуються в конкретному соціокультурному середовищі у процесі соціально значущої діяльності як усіх членів громади, так і молоді зокрема.

З метою реалізації даної соціально-педагогічної умови було розроблено і запропоновано громаді план роботи і дій усіх соціальних інститутів с. Мартусівка (додаток Б), що дозволило:

- перше – створити при виконавчій владі постійно діючу комісію з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства, соціального захисту населення, освіти, культури і спорту та національного відродження;
- друге – розробити і запропонувати громаді концепцію соціокультурного розвитку села, в якій закладено кілька перспективних програм, в реалізації яких передбачається активна участь молоді села

(економічна програма, земельна, екологічна, соціальна і молодіжна програма);

- третє – розробити перспективний план соціально-виховної роботи на селі, який має різні напрями, форми і тематику організаційних заходів (День знань, Свято врожаю, спортивні змагання з різних видів спорту, День Матері, туристичні походи, традиційні народні свята (Різдво, Великдень, Івана Купала), свято села, День незалежності України та ін.);

- четверте – розширити програму взаємодії села з випускниками загальноосвітньої школи, з релігійними конфесіями, з проблемними сім'ями, з інвалідами села, з радою ветеранів війни і праці;

- п'яте – створити програму дії блоку „школа – будинок культури – органи самоуправління” ;

- шосте – запропонувати програму функціонування у взаємодії молодіжних об'єднань, соціально-виховного центру, громадських організацій, соціально виховної колонії.

Кожна із зазначених позицій передбачає більш детальний опис організаційних форм роботи і шляхів включення в них молоді села.

Наприклад, „Молодіжна програма” із загальної концепції соціокультурного розвитку села допомагає вирішувати як соціально-економічні питання (забезпечення молоді земельними ділянками, отримання молодіжного кредиту, створення робочих місць для молоді тощо), що в основному вирішують органи виконавчої влади разом з органами самоуправління, так і безпосередньо соціально-педагогічні проблеми (створення фізкультурно-оздоровчого центру, просвітницька робота по попередженню алкоголізму і наркоманії, створення освітньо-розважального комплексу та ін.)

У даному випадку для реалізації концепції створюються ради вулиць, рада старійшин, відроджуються сільські сходи, ініціативні групи

старшокласників і молоді (віком 25-35 років), активізується робота по створенню громадських організацій, волонтерських груп, діяльність яких спрямовується на соціальну допомогу людям і соціокультурне реформування села. Такі об'єднання і групи (в школі, в будинку культури, за місцем проживання, за інтересами тощо) створюють цілеспрямовані соціально-виховні мікрогрупи, наприклад, „Молодь проти наркотиків”, корпус волонтерів, клуб „Здоров'я” , клуб – музей, клуб ерудитів, клуб Молодої сім'ї, театр мод та ін.

Важливим аспектом у розвитку соціальної активності молоді стало *розширення ближньої і віддаленої зони розвитку освітнього потенціалу соціокультурного середовища*. Сільська громада і сільська рада спрогнозувала майбутні освітні ресурси села з тим, щоб усі діти могли всебічно розвиватися і щоб рівень їх розвитку залежав не лише від школи. А щоб молодь могла продовжувати поповнювати свій освітній багаж, сільська рада, соціально-виховний центр координують і спрямовують розвиток різних форм і видів освіти дорослих та дітей. Розгорнувши експериментальну роботу, ми завдяки кооперації різних інституцій та інтеграції сприяли відкриттю курсів для авторемонтників, молоді швей, вишивальниць, з народних ремесел, школи соціальної роботи юних соціальних педагогів, волонтерів-добровольців. При цьому до реалізації освітніх програм залучені кадри різних соціальних інститутів: системи освіти, культури, медицини, соціального захисту, спеціалісти-виробничники, батьківська громадськість, старші школярі, майстри художньо-прикладного мистецтва.

Проведені освітні акції („Розумник села”, „Село пишається своїми учнями”, Свято ерудитів), тематичні вечори („Дзвони Чорнобиля”, „Ти знаєш, що ти Людина!?!...”), змагання з комп'ютерних боїв та ін.), підготовлені молоддю села, привернули увагу всіх жителів, оскільки кожна сім'я хотіла бачити результати праці і діяльності своїх дітей,

незалежно від їхнього віку. При підведенні підсумків відзначалися не лише самі переможці, а й студії, гуртки, курси, родини, організації, які створили відповідні соціально-педагогічні умови для освітнього розвитку молоді.

Слід відзначити, що одним із чинників у розвитку соціальної активності молоді в умовах педагогізації соціокультурного середовища є *освітньо-дозвілєва діяльність* молоді разом із старшим поколінням. Цей вид діяльності ми розглядаємо як важливий засіб стимулювання більш тісних взаємовідносин у соціумі, подолання п'янства, нецензурщини, відчуженості між молоддю і дорослими. Сьогодні освітньо-дозвілєва діяльність як соціально-педагогічний фактор впливу на молодь тримається не лише за рахунок різних соціальних інститутів (клуб, бібліотека, школа, соціальна служба), а й за рахунок молодіжних ініціатив, ініціатив сільської громади й органів самоуправління, а також за рахунок перерозподілу матеріальної, кадрової, сімейної, індивідуальної ресурсної бази між державно-громадськими та індивідуально-організаційними формами дозвілля.

Без сумніву, що всі форми освітньо-дозвілєвої діяльності, зазвичай, спрямовані на певну вікову групу. Проте, зважаючи на специфіку форм роботи на селі, в освітньо-дозвілєву діяльність одночасно включаються різні категорії населення (молодь, ветерани, люди похилого віку, багатодітні і молоді сім'ї, солдатські матері, інваліди, школярі та ін.) пріоритетними у цьому напрямі соціально-педагогічної роботи є: сімейні свята ("Я і моя сім'я", „Сімейна творчість", „Сімейні реліквії", „Історія фотографії", конкурс сімейної майстерності, свято молодої сім'ї та ін.); свята вулиці (виставки, кращий двір, краща вулиця, свято батьків і синів, свято пирога вулиці, сільський ярмарок тощо); презентація художньо-творчих колективів (конкурс танцю і пісень, „Гумористи Мартусівки", змагання „Веселі і винахідливі", „Зірки сільського театру" тощо). Протягом останніх двох років (2006-2007рр.) було апробовано різними

соціальними інститутами більше 85 форм освітньо-дозвіллевої діяльності. Як засвідчують результати дослідження, вплив соціально-педагогічного мікросоціуму за допомогою освітньо-дозвіллевої роботи досить помітно простежується у зміні мікроклімату сім'ї, вулиці, взаємодії організацій та взаємовідносин жителів села.

Одним із соціально-педагогічних факторів у соціокультурному середовищі села є організація соціальної і добродійної роботи у громаді. На сьогоднішній день у с. Мартусівка здійснюється *надання різних видів адресної допомоги населенню*: психолого-педагогічної, інформаційно-довідкової, юридичної, освітньої, соціально-економічної, соціально-медичної, соціально-побутової, що цілком відповідає нормам Закону України „Про соціальні послуги” [95].

Постійно діюча комісія при сільській раді виступає координатором даного напрямку роботи і спільно з іншими соціальними інститутами розробила і реалізувала різні соціальні програми: „Разом заради здоров'я” (профілактика вживання алкоголю і наркотиків); „Ми проти насильства у сім'ї” (захист дітей і жінок), „Доля людини” (підтримка людей з обмеженими функціональними можливостями), „Адресна турбота” (допомога і захист вдів, одиноких матерів, одиноких людей похилого віку).

У 2006 році вперше в с. Мартусівка до організації благодійної роботи були залучені волонтери (учні 10-11 класів), церква, торгівельні структури. З ініціативи педагогів школи в селі було створено Фонд соціальної допомоги і підтримки, невідкладної допомоги людям, котрі потрапили у складну ситуацію. Окремо слід сказати про Корпус волонтерів, який був створений у селі студентами Інституту соціальної роботи та управління НПУ ім. М.П. Драгоманова. Волонтери (18 осіб) пройшли 72 годинне навчання і змогли організувати добродійні концерти, виставки, збір коштів, речей, гуманітарну допомогу, спортивні змагання на користь інвалідів, фестиваль пісні людей старших 50 років, тренінги для школярів з

метою активізації інтересу до здорового способу життя, організації допомоги людям похилого віку тощо.

Одним із аспектів педагогізації соціокультурного середовища стало створення умов для *трудової зайнятості* молоді і підлітків. Питання постало так, що доцільно було не просто створити робочі місця, а створити постійний банк даних для інформації про можливі наявні місця в селі, в районі. Позитивну роль у плані активізації молодіжних ініціатив відіграло госпрозрахункове об'єднання на базі шкільної майстерні, кооперативу, школи народних ремесел, тимчасових об'єднань по виконанню замовлень населення. Така діяльність має особливе значення для молодих людей, котрі ще не визначилися з професією, не вступили до ВНЗ, не бажають продовжувати навчання на денній формі чи, можливо, їх не задовольняє матеріальний статок сім'ї.

У такій ситуації для нас стало важливим те, щоб кожен із них не залишався на роздоріжжі наодинці і може поступово (а можливо, й відразу) знайти своє місце у житті. При цьому, як засвідчує практика, така взаємодія з молоддю, з одного боку, мов би „прив'язує” її до села, а з другого – дає змогу відчувати власну спроможність „моделювати” своє життя.

У ході експериментального дослідження було виявлено, що у селах функціонують різні релігійні інститути, які не просто проводять у певні дні служби, але останнім часом прагнуть залучати до своїх служб якомога більше молоді села. Ми цілком усвідомлюємо, що обійти такий соціальний інститут з його потужним культурним і духовним ресурсом неможливо. Тому на початку 2007 року було розроблено і укладено угоду про наміри щодо спільного проведення деяких акцій; соціальних заходів. Зокрема, проведення добродійних акцій (програма „Доля людини”, „Не залишаймо нікого без турботи”), проведення релігійних і національних свят (Різдвяні

свята, Великдень, Івана Купала та ін.), організація недільної школи при церкві тощо.

Головним завданням релігійних громад має стати бажання допомогти людині разом з іншими соціальними інститутами у перетворенні середовища (висадка дерев, виховання дітей, соціально-духовна турбота про ближнього).

Як зазначалося вище (§1.2, 1.3.), усі позитивно спрямовані ідеї на створення соціокультурного середовища і посилення стимулювання особистісної мотивації до соціальної активності не можна було б реалізувати, якби в селі не існував координуючий центр соціального виховання молоді. Чому його створення і функціонування стало на порядку денному?

Відомо, що до останніх років існування радянської влади таким координуючим центром виховання молоді була школа, яка разом з будинком культури, бібліотекою брала на себе відповідальність за розвиток молоді (освітній, духовний, культурний суспільний). Сьогодні сільська рада, усвідомлюючи кардинальні зміни в суспільстві (економічні, соціальні, духовні, культурні), взяла на себе функцію координатора діяльності різних соціальних інститутів села, оскільки, з одного боку, вона несе відповідальність за виконання всіх соціально-економічних і правових актів, що стосуються жителів села, школи, установ культури, побуту тощо, а з другого, - зміна ментальності населення і особливо пошуки справедливості і соціального захисту засвідчують, що освітній і культурний центр села вирішити ці питання уже не може.

Тому постійно діюча комісія з освітньо-гуманітарних питань при сільській раді прагне знайти механізми соціально-педагогічного впливу на соціосередовище села. Серед них: матеріальне і моральне зміцнення освіти на селі, корекція спільної діяльності школи і сім'ї, зміцнення духовно комфортних взаємин і співжиття членів громади, прийняття життєвого

досвіду старшого покоління молодшими і прийняття особливостей життя та ідей молоді старшими людьми, пропаганда культури здорового способу життя і передача соціального досвіду, відродження традицій і культури українського села, співробітництво села з містом.

Це спонукало нас до стимулювання організації діяльності сільської школи як відкритої соціально-педагогічної системи; об'єднання зусиль всіх соціокультурних структур з метою співпраці, морального виховання і фізичного розвитку молоді; організація спільної роботи сільради, сім'ї, школи, громадськості по відродженню господаря землі; організація соціального громадського центру села як необхідного фактора соціального і морального оздоровлення середовища.

Засоби досягання означеного завдання – активізація дії перерахованих педагогічних факторів, що сприяють розвитку соціальної активності молоді, можливі під час реалізації цілого їх комплексу, які можна розділити на 2 групи: *концептуальні* і *процесуальні*. До концептуальних ми відносимо: демократизацію соціального становлення особистості, надання молоді можливості свободи вибору діяльності, вирішення проблем молоді з врахуванням її особистісних потреб та інтересів.

Що стосується засобів процесуальної групи, то вони обумовлені викладеними вище принципами формування соціальної активності молоді і концептуальними положеннями (діяльнісний, особистісно-орієнтований, психологічно вмотивований підхід) про організацію і самоорганізацію життєдіяльності молоді.

На даному етапі формування експерименту використовувались методи прогнозування, моделювання, взаємодії, проектування соціально-виховних форм роботи з активними включеннями у розробку проектів залежно від їх складності молоді різних вікових груп. Спираючись на розроблену нами модель організації соціокультурного середовища, яке

сприяє розвитку соціальної активності молоді, ми розробляли соціально-педагогічні технології. У ході розробки технологій різних соціально-виховних проектів уточнювались цілі і конкретизувалися механізми та засоби досягнення результатів.

Емпіричні дані, отримані нами на початку експерименту, дозволили зробити припущення, що у роботі села всі соціальні інститути повинні мати як цілі їхніх конкретних дій, так і цілі соціальної і педагогічної дії центру соціокультурного середовища, тобто кожна соціальна структура має зважати на діяльність та організаційні форми роботи інших соціальних інститутів. Скажімо, концертна діяльність Будинку культури не може відбуватися сама по собі, якщо у цей час у церкві відбувається служба до Великодня; вуличні гуляння не можуть відбуватися у поминальний день; діяльність Корпусу волонтерів має враховувати вік, місце проживання і соціальний стан кожного клієнта. Це загалом і дозволяє дотримуватись гуманістичних засад у діяльності молоді.

У процесі організації діяльності соціальних інститутів як складових педагогізованого соціокультурного середовища використовувалась технологічна стратегія. Вона використовується, як правило, в якості взаємопов'язаних дій, в яких кожна наступна дія залежить від завершення попередньої, але не залежить від результату наступних дій [290, с.150]. Її схематично можна представити так: *моделювання об'єкта → розробка технології впровадження → визначення суб'єктів проектування → вироблення ними точок співдії → погодження з Центром соціально-виховної роботи і Комісією при сільській раді → фінансування проекту дій → організація соціосередовища дій (школа, сім'я, громада, вулиця, церква тощо) → визначення соціально-виховних компонентів впливу практична робота з молоддю результати та їх аналіз.*

Звичайно, у процесі реалізації конкретних соціальних проектів відбуваються певні адаптивні процеси (скажімо, включення сім'ї в

життєдіяльність всієї вулиці, релігійних актів у життя молоді, молодіжних акцій у процесі діяльності школи та ін.). Зазначимо, що всі ці організаційні форми роботи відносяться до масових форм роботи. Проте, як свідчить практика, є чимало соціальних проектів, в яких передбачається індивідуальна робота з різними категоріями людей. Наприклад, робота з інвалідами, людьми похилого віку, кризовими сім'ями. Такі види роботи, зароджуючись в одному соціальному проекті, можуть переходити і в більш широку акцію, де вже виступають лише окремою частиною дій молоді.

З метою удосконалення й активізації дій молоді ще на рівні розробки стратегії будь-якого соціального проекту досить чітко окреслюється місце, функціонал, соціальна роль молоді. Скажімо, у процесі підготовки проекту „Повернення до витоків” носіями ідеї його проведення були вчителі, хоча уже на етапі визначення „суб'єктів проектування” вони звернулися до молодіжної громадської організації, творчих груп Будинку культури, Корпусу волонтерів, учасників клубу народних ремесел, що дозволило чітко окреслити поле діяльності представників молоді різних вікових груп і різних інтересів, які взяли на себе обов'язки: підготовку місця дії, залучення старшого покоління до участі, науково-пошукова робота, оформлення акції і підготовка костюмів, пошуки гостей і підготовка номерів художньо-творчої діяльності, організація виставки доробок односельчан і залучення до акції школярів тощо.

Для методичного забезпечення соціально-виховного проекту були розроблені детальні міні-програми для кожного його „розділу”, адаптоване дійство до місця проведення (майдан, вулиця, Будинок культури). Окрім того, були забезпечені науково-методичний (з боку бібліотеки) і предметно-матеріальний компоненти проекту (з боку виконавчої влади, спонсорів, церкви).

Реалізація одного із проектів як соціально-педагогічного фактора впливу на розвиток у молоді соціальної активності можна представити в такому вигляді:

Рис. 2.4. Суб'єкт-суб'єктивне середовище

Представлена схема на дозволяє стверджувати, що в процесі створення суб'єкт – суб'єктного соціосередовища взаємодія переступає межі 1-2 суб'єктів і стає комплексним середовищем, в якому і розгортається взаємодія і в якому найбільш повноцінно молодь виконує свої соціальні ролі.

Таким чином, у багатомірній моделі соціокультурного середовища при взаємодії суб'єктів – організаторів і суб'єктів – виконавців соціально-виховного процесу реалізується ідея педагогізації середовища, що дозволяє здійснювати диференційований, особистісний підхід до формування соціальної активності молоді. В результаті соціальної діяльності молодь виступає уже не лише виконавцем, а й як носієм

соціально значущих ідей, особистісно і соціально значущих мотивів прояву активності.

Різноманітне спілкування молоді з представниками різних соціальних і вікових груп населення сприяє посиленню прояву соціальної активності молоді. Виконання організаційних, комунікативних, посередницьких функцій, виступи перед різною аудиторією, взаємодія з різними соціальними структурами сприяє виробленню таких особистісних якостей, як дисциплінованість, сміливість, впевненість, уважність, толерантність, емпатійність, оперативність та ін.

З метою створення умов для підвищення рівня соціальної активності сільської молоді і з метою посилення в подальшому її соціальної активності було організоване молодіжне об'єднання „Школа гідного життя”, яке працювало за напрямками, що були зафіксовані у Статуті:

- вироблення Статуту як основного документа і ознайомлення з його основними положеннями, внесення змін і доповнень, визначення перспектив функціонування Школи;
- окреслення перспектив діяльності (навчання, екскурсії, зустрічі, спільні виїзди на природу, дискусії, ярмарки, творчі конкурси), можливе досягнення цілей, відчуття успіху викликало позитивні емоції, спонукало у молоді внутрішню активність і особистісний розвиток;
- заохочення до прояву ініціативи у процесі соціально-виховної роботи, активне включення молоді не лише в діяльність, а й у мислительні процеси (моделювання, прогнозування, проектування, обговорення) сприяло розвитку у молоді критичного і творчого мислення, критичної оцінки поведінки і ситуацій, мотивів соціально значущої діяльності;
- обговорення в Школі соціальних проблем молоді села сприяло створенню програм: а) співробітництва на рівні освітніх закладів –

соціально-виховний центр – громада; б) створення соціально-психологічної служби, в) створення опікунської і патронажної ради для молоді, схильної до адиктивної поведінки, г) створення клубу молоді сім'ї, університету для батьків. Ці плани поступово перетворювалися в реальність.

Таким чином, можна сказати, що ми розглянули надзвичайно важливе питання: реалізація дії моделі соціокультурного середовища за наявності окреслених комплексних соціально-педагогічних умов, що дозволило здійснити педагогізацію соціокультурного середовища села. У своїй сукупності запропоновані технології, механізми і засоби розвитку соціальної активності сільської молоді в принципі відображають складний і багатоаспектний педагогічний процес становлення соціальної особистості. Як бачимо, розвиток соціальної активності може відбуватися в різних соціумах: сім'ї, школі, референтній групі, громаді, релігійній конфесії, молодіжних організаціях і об'єднаннях тощо.

Окрім того, участь молоді у реалізації соціально значущих проектів сприяла не лише розвитку соціально-значущої позиції і відповідної поведінки, а й формуванню пізнавальних процесів: мислення, засвоєння нової інформації, аналітичних здібностей, узагальнення, об'єктивні висновки тощо. При цьому молода людина як носій суб'єктного, особистісно значущого для неї досвіду повинна мати можливість максимально використати його, а не просто безвідмовно сприймати все, що йому нав'язує конкретний соціум, педагог, адміністрація тощо. Так, поступово формується внутрішня мотивація молоді до розвитку соціальної активності. При цьому означена складова соціально-педагогічних умов – "педагогізація" виявилась цілеспрямованою умовою для розширення сфери соціально значущої діяльності сільської молоді. Поглиблення форм соціальної діяльності і посилення її соціальної спрямованості збагачує водночас внутрішнє і зовнішнє життя молоді людини.

Залучення молоді села до самоуправління, до активної участі у розробці соціальних проектів, організації і реалізації їх за умови взаємодії різних соціальних інститутів соціокультурного середовища є тим соціально-педагогічним феноменом, що сприяє розвитку і становленню соціальної особистості. Прояв соціальної активності самої особистості, без сумніву, актуалізує зміни суспільних відносин, педагогічних процесів, соціальних факторів впливу на людину.

2.3 Ефективність дії моделі соціокультурного середовища села як педагогічного фактора розвитку соціальної активності молоді

Окреслена в нашому дослідженні мета вивчення взаємозв'язку соціокультурного середовища і розвитку соціальної активності сільської молоді дозволила сформулювати окремі завдання, які ми вирішували у ході експериментальної роботи.

На основі експериментальних даних необхідно було довести, що в результаті дії *інтегративного соціокультурного середовища* і формування у молоді *інтересу, мотивів дії і прояву цілеспрямованої* діяльності формується особистість молодої людини, здатної активно моделювати своє життя, сприймати позитивні ресурси середовища і перетворювати його, активно впливаючи на процеси життєдіяльності, одночасно саморозвиваючись, самовдосконалюючись, самореалізовуючись у новостворених соціально-педагогічних умовах при взаємодії з різними соціальними інститутами.

При цьому завдання визначалися ще на етапі розробки моделі організації соціокультурного середовища і педагогічних умов її реалізації.

Здійснюючи діагностування рівня розвитку соціальної активності молоді, ми використали методи, критерії і показники цих рівнів, описані в

параграфів 2.1 і 2.2. Діагностика якісних і кількісних змін у процесі розвитку соціальної активності сільської молоді здійснювалась регулярно у процесі виконання учасниками експерименту різних видів діяльності і включення їх у різноманітні форми роботи протягом трьох років.

У ході експерименту ми дотримувались принципів функціонування моделі: духовності, гуманістичної спрямованості, відповідності вимог і можливостей середовища й особистості, єдності змісту, цілей і дій, орієнтації на особистісні інтереси і потреби, свободи самовизначення і самореалізації молоді, діяльності як умови прояву соціальної активності.

На кожному етапі експериментальної роботи проводиться аналіз розвитку соціально значущих якостей особистості і становлення його усвідомленої позиції та досягнення усвідомленої цілі у конкретній сфері діяльності. Ця частина роботи в нашому дослідженні є цілком закономірною, оскільки названі процеси є взаємопов'язаними і до того ж вони обумовлюються особистісним сприйняттям як сфери діяльності, так і вибором відповідної соціальної ролі у ній.

Слід зазначити, що у процесі організації соціально-педагогічної діяльності і реалізації завдань експериментальної роботи доводилося неодноразово вносити корективи як у вибір форм роботи, так і в практичні дії респондентів, що пояснюється недостатньою їх неготовністю до виконання тих чи інших соціальних функцій. Окрім того, неодноразово аналізувалося соціокультурне середовище у плані його організаційної структури та її можливості при вирішенні низки соціально-педагогічних завдань за різними напрямками: психолого-педагогічного, соціально-педагогічного, соціально-оздоровчого, культурно-просвітницького, сімейно-побутового, діяльності громади, управлінсько-координаційного.

Аналіз змісту й особливостей реалізації кожного із напрямів, безперечно, враховував і відображав певні їх ознаки. Так, зокрема, *психолого-педагогічний* напрям потребував врахування обґрунтованості

особистісної орієнтованості соціокультурного середовища і конкретного соціуму, соціального інституту з урахуванням як вікових особливостей, ознак соціальних груп молоді, так і якостей одного індивідуума; спрямованості на вирішення означених цілей і соціально-виховних завдань; міру активності кожної молодої людини в особистісно орієнтованій сфері діяльності; наявність оптимальних соціально-педагогічних умов для саморозвитку, самореалізації.

Що стосується *соціально-педагогічного* напрямку, то у процесі аналізу важливо було з'ясувати, чи відбувається досягнення молодою людиною конкретних результатів при виконанні тих чи інших соціальних функцій, чи є перспектива і ресурси для подальшого її розвитку активності; чи простежуються позитивні результати для самостійної практичної діяльності, прояву ініціативності, самостійності у прийнятті рішення в межах конкретного соціосередовища села. *Соціально-оздоровчий* напрям має відображати особливості профілактичної, охоронно-оздоровчої діяльності, в якій молодь виступає як зацікавлена особа, що розвивається, формується і визначається щодо власного здоров'я і стилю життя.

Культурно-просвітницький напрям має свої позиції, які впливають на якість життєдіяльності сільської молоді. Це, зокрема, стосується особистісної орієнтації на організацію вільного часу, збагачення духовної сфери, доступ до загальнонаціональних і соціокультурних цінностей конкретного села, мікросоціуму.

Саме цей напрям у соціокультурному середовищі дозволяє об'єднувати молодь у неформальні групи за власними інтересами чи за здібностями, що диктує їх своєрідне змістове наповнення: кожен учасник діє, оскільки бажає цього і оскільки відчуває не лише задоволення від своєї соціальної дії, але й значущість своєї соціальної ролі у житті конкретного соціуму, громади.

Сімейно-побутовий напрям є відображенням особливостей сімейно-побутової сфери, в якій молода людина проявляється в різних видах діяльності через соціальні ролі члена родини, молодих батьків, сусідів, жителів вулиці, члена громади, члена релігійної конфесії тощо. Цей напрям характеризується особливостями суб'єкт-суб'єктивної взаємодії, здатністю прояву й індивідуального ставлення, вільного вибору самореалізації в сімейному оточенні, проявом особистісних почуттів як дитину, як батьків, як громадян, здатністю здійснювати корекцію як особистої життєдіяльності, так і життя родини.

Напрямок *соціального функціонування громади* характеризується своїми позиціями: збереження норм і законів України, що сприяють забезпеченню добробуту, здоров'я праці всіх жителів села; здійснення самоуправління в межах селищної ради; забезпечення функціонування позитивно спрямованого і комфортного соціосередовища для молоді, котра опинилася у складних життєвих умовах; специфіка діяльності громади спрямована на розвиток молодого покоління як учасника соціальних перетворень на селі.

Управлінсько-координаційний напрям має специфічні позиції, що відбиваються на характері активної життєдіяльності молоді, зокрема: прояв відповідальності особистісно орієнтованого соціокультурного середовища вимогам Конституції України і державним нормам забезпечення життя молоді села; делегування молоді повноважень і прав при вирішенні молодіжних проблем (освіти, житла, працевлаштування, суспільно-корисної діяльності); організація самоуправління; створення оптимальних соціальних інститутів для виховання і розвитку соціально активної молоді села. При цьому успіх реалізації управлінсько-координаційного напрямку забезпечується для всіх вікових і соціальних мікрогруп молоді завдяки врахуванню їх індивідуальних особливостей і потреб.

Це дозволяє стверджувати, що в результаті об'єктивного аналізу можливостей виконання завдань за різними напрямками слід вести мову про ефективність функціонування моделі соціокультурного середовища. Але при цьому ми зробили висновок, що організація повноцінно функціонуючого соціокультурного середовища можлива лише за певних соціально-педагогічних умов, які були окреслені: наявність і продуктивна дія суб'єктів соціально-виховного процесу; позитивна мотивація молоді до саморозвитку; активація у молоді інтересу до соціально значущої діяльності; наявність взаємозв'язку і взаємодії всіх складових соціокультурного середовища села; здійснення педагогізації соціокультурного сільського середовища. Якраз названі умови є тим комплексом для організації та управління процесом розвитку соціальної активності молоді, оскільки в сукупності вони дозволяють організовувати різноаспектну діяльність, забезпечувати посилення інтересу до продуктивної особистісно і соціально значущої активної діяльності молодої людини.

У контексті нашого дослідження здійснювалась корекція як змістового аспекту соціально-виховної роботи у плані розвитку соціальної активності молоді, так і в плані технологічного забезпечення даного процесу. Це пояснюється тим, що у процесі формувального експерименту змінювалась роль внутрішніх соціально-педагогічних чинників: посилення рефлексії молодої людини, усвідомлення перспективи життєдіяльності в середовищі села, розвиток мотиваційних установок на самовдосконалення, подальшої самореалізації.

За результатами дослідження простежується позитивна динаміка взаємодії, взаємозв'язку інтересу до соціально значущої діяльності, сформованості особистісної мотивації розвитку соціальної активності та прояву соціальної активності у різних ситуаціях у реальному сільському середовищі.

На нашу думку, це пов'язано з підвищенням відповідальності перед собою, перед рідними, іншими людьми, розумінням властивості життєтворчої діяльності у соціокультурному середовищі, з визначенням усвідомлених об'єктивних цілей і завдань, при досягненні і розв'язанні яких вирішуються як соціальні, так і особистісні питання: успішна громадська діяльність, участь у волонтерських групах, участь у групах соціально-педагогічної чи опікунської допомоги, участь в управлінській чи організаційній діяльності; участь у семінарах, тренінгах, студіях, гуртках, акціях і святах тощо.

Науковий експериментальний матеріал дає досить вичерпну інформацію про зміни в особистісних якостях. Це стосується, перш за все, зміни мотивації щодо участі у соціально значущих процесах, акціях, діях та щодо необхідності (чи доцільності) розвитку соціальної активності, а з ними і набуття соціального досвіду. Результатом такої соціально-педагогічної роботи є становлення особистості молодої людини, збагачення її суб'єктивного досвіду, самореалізація. Під час дослідницько-експериментальної роботи ми неодноразово здійснювали діагностику особистісно орієнтованого соціокультурного середовища, зважаючи на те, що різні групи молоді які включалися у різноманітні види діяльності (див. § 2.2), потребували виявлення ефективності впливу на них тих чи інших складових даного середовища, що виступає інтегративним педагогічним феноменом щодо посилення адаптивності та інтегративності молоді в різні соціуми.

Загальний аналіз діяльності учасників експерименту дозволив умовно поділити їх на три групи, кожна із яких можна віднести до одного із трьох рівнів: високого, середнього і низького (див. § 2.2). До кожної групи ми відносимо типових представників кожного із трьох рівнів за визначеними характеристиками.

До першої групи відноситься молодь, що має закінчену середню освіту або навчається в одному із навчальних закладів (ПТУ, коледж, технікум, ВНЗ). Рівень інтересу до соціально значущої діяльності на вихідному етапі дослідження був середній, хоча респонденти мають досить широкі інтереси у плані розвитку особистісних якостей (художньо-творча діяльність, спорт, екстрим та ін). За результатами адаптивного етапу (у соціально-виховній діяльності) виразно простежується уміння включатись у самостійну роботу, здійснювати пошуки шляхів вирішення проблем. Представники даної групи достатньо принципові, вимогливі і критичні, користуються повагою серед ровесників. Зацікавленість соціально-виховним процесом проявлялась поступово, але досить динамічно і продуктивно. Часто доводилось спостерігати, як така молодь знаходила шляхи вирішення проблеми завдяки самостійним пошукам, не звертаючись за консультаціями до соціального педагога чи до керівника конкретного соціального інституту. За результатами оцінювання їх діяльність в різних сферах в основному оцінювалась в межах чотирьох – п'яти балів (за п'ятибальною шкалою). На третьому році експерименту простежується: позитивна динаміка розвитку соціальної активності, зміцнення інтересу до соціально значущої діяльності, до різних видів самостійної діяльності, успішність в навчанні і в професійній діяльності, позитивна комфортність у спілкуванні. Разом з тим у ході експерименту проявлялась підвищена вимогливість до якості власної діяльності та діяльності інших учасників соціально-педагогічного процесу. Іноді у них простежується прагнення контролювати і здійснювати корекцію дій поведінки інших учасників того чи іншого проекту. Можна вважати, що представники даної групи молоді володіють достатньою соціальною активністю, прогностичними й організаторськими уміннями. Завдяки участі в експериментальній роботі дана група підвищила рівень соціальної активності до „високого” рівня, який має перетворювальний, творчий

характер; кожен із учасників мав змогу утвердитись як особистість завдяки співпраці з іншими групами та окремими особами; зайняли чітко виражену позицію до саморозвитку, співробітництва, навчилися вступати у взаємодію з представниками різних соціальних інститутів при вирішенні необхідних питань.

Друга група включає молодь, яка навчається або планує отримати певну професію. Загальна готовність респондентів до соціально активної діяльності підтверджується у бесідах, при опитуванні. Рівень інтересу до соціально значущої діяльності, визначений на вихідному етапі дослідження, виявився низьким. Хоча молодь даної групи має досить різнопланові й інші інтереси, але не завжди спостерігається прояв рішучості у їх реалізації. За результатами аналізу цієї групи виявлена хороша адаптивність, оптимістичний настрій на життя, навчання. При цьому спостерігається нерішучість у пошуках шляхів саморозвитку, самовиховання; швидко переключається на інші справи, які є цікавими на даний момент.

У процесі експерименту молодь даної групи поступово навчилася переборювати нерішучість, труднощі у спілкуванні, охоче включалась у нові запропоновані соціальні проекти. Слід визначити позитивну динаміку у рівні розвитку соціальної активності, відповідальності, а також вмотивованості соціальної дії. За результатами оцінювання їх діяльності в різних сферах домінували бали в межах 3-4, виставлялися 2 бали, оскільки молоді люди не завжди оперативно включались у нову соціальну роль. Проте ці учасники не боялися зайвий раз проконсультуватись і самі з задоволенням ділилися власним досвідом, часто звертаються до додаткової інформації при виконанні окремих завдань. За результатами експерименту у них простежується підвищення рівня соціальної активності до „середнього”. При цьому посилився інтерес до соціально значущої діяльності, окремих видів самостійної роботи, зростає позитивне ставлення

до необхідності навчання, відбувається переосмислення власного „Я” і соціальної ролі у соціумі, громаді.

До третьої групи відноситься молодь, яка проявляє інтерес до соціально-педагогічних процесів у громаді, соціумі, проте сама не виявляє бажання добровільно включатися у соціальні проекти, соціально активну діяльність. У даному випадку можна говорити про умовну адаптивність: „Ми тут, але робити все мають інші”. Тобто рівень інтересу до процесів наявний, іноді навіть досить високий, але мотивація більше спрямована на те, щоб самій молоді було комфортно, зручно пожити для себе, розважитись, отримати позитивну емоційну інформацію тощо. На діяльнісному рівні проявляють себе недостатньо самостійними, включаються лише у такі види діяльності, які не потребують напруги, ініціативності, обов’язковості. Хоча періодично в деяких ситуаціях ця група молоді проявляє епізодичний інтерес до подій чи окремих форм роботи.

За результатами експерименту наявна негативна динаміка, зокрема, що стосується активної, свідомої участі під час реалізації соціальних проектів, тому оцінки їх діяльності були в межах 3-2. При цьому слід звернути увагу на достатньо стійке небажання вступати в активну взаємодію з різними соціальними інститутами саме у плані виконання тих чи інших соціальних ролей, хоча загалом простежуються доброзичливі відносини в групі і в соціумі.

Аналіз „бажання” чи „небажання ” включатися у соціально значущу діяльність допускається лише за умови вирішення особистісно значущих питань. І, незважаючи на досить позитивний індивідуальний потенціал, більшість представників даної групи залишилася на рівні „низькому” чи „близько до низького”.

Здійснення поетапного контролю дозволило на основі експертної оцінки показників „прояву соціальної активності” представити результати

за такою шкалою: „1” – якість проявляється досить рідко, „2” – якість проявляється іноді, „3” – якість проявляється середньо, „4” – якість проявляється часто, „5” – якість проявляється завжди.

У процесі дослідницько-експериментальної роботи виявлено, що із 168 учасників експериментальної групи, які на вихідному етапі відносилися до середнього рівня, після дії трьохрічної експериментальної програми 96 осіб (62%) перемістилися до високого рівня.

Аналіз проведеного нами дослідження, яке передбачало зміну умов, технологій організації соціально значущої діяльності та вивчення особливостей її впливу на формування особистісного інтересу молоді і посилення її мотивації до соціальнозначущої діяльності, засвідчив що при створенні соціокультурного середовища на селі, в центрі уваги якого знаходиться як пріоритет молодь і її життєдіяльність, простежується позитивна динаміка прояву сформованості соціальної активності такої соціальної групи, як молодь. Результати в абсолютних числах і відсотках представлено в таблиці 2.4.

Безперечно, виявлена позитивна динаміка прояву соціальної активності у різних ситуаціях і соціально-педагогічних умовах характеризується відповідним позитивним зміщенням показників прояву інтересу до соціально значущої діяльності, позитивного ставлення до саморозвитку, до формування адекватних ціннісних орієнтацій, прагнення до самостійності, ініціативності та оперативності особистості молодої людини.

Отримані дані дозволяють стверджувати, що створення спроектованих оптимальних соціально-педагогічних умов у конкретному соціокультурному середовищі села є незаперечним доказом прояву інтересу до розвитку соціальної активності сучасної сільської молоді.

Динаміка розвитку складових соціальної активності молоді в соціокультурному середовищі села

(ЕГ – 303 особи, КГ – 184 особи)

Ознаки Групи	Рівні											
	Високий абс. ч. – %				Середній абс. ч. – %				Низький абс. ч. – %			
	До експ. 2005 р		Після екс. 2007 р.		До експ. 2005 р		Після екс. 2007 р.		До експ. 2005 р		Після екс. 2007 р.	
	Е.гр.	К.гр.	Е.гр.	К.гр.	Е.гр.	К.гр.	Е.гр.	К.гр.	Е.гр.	К.гр.	Е.гр.	К.гр.
1. Прояв інтересу до соціально значущої діяльності	21/6,9	18/6,3	117/38,6	67/23,6	168/55,4	142/50,0	168/61,4	140/49,3	114/37,6	124/43,6	-/-	77/27,1
2. Прояв позитивного ставлення до саморозвитку, самореалізації	54/178	47/16,5	98/32,4	59/20,8	169/55,8	166/58,4	205/67,6	176/62,0	70/23,1	73/25,7	-/-	49/17,2
3. Позитивне ставлення до формування соціально значущих і ціннісних мотивацій.	18/5,9	20/7,0	103/33,9	83/29,2	92/30,4	94/33,1	196/64,7	146/51,4	193/63,7	170/60,0	4/1,3	55/19,4
4. Прагнення до самостійності у соціально значущій діяльності	26/8,8	29/10,2	96/31,6	63/22,2	109/36,0	101/35,6	198/65,3	156/54,9	168/55,4	154/54,2	9/2,9	65/22,9
5. Ініціативність, оперативність у вирішенні проблем	17/5,6	19/6,7	78/25,7	48/16,9	98/32,3	98/34,5	175/57,8	130/45,8	188/62,0	167/58,8	50/16,5	106/37,3
6. Прояв соціальної активності у різних сферах діяльності	24/7,9	22/7,7	134/44,2	88/31,0	143/47,2	159/56,0	163/53,8	139/48,9	136/44,9	103/36,3	6/1,9	57/20,1

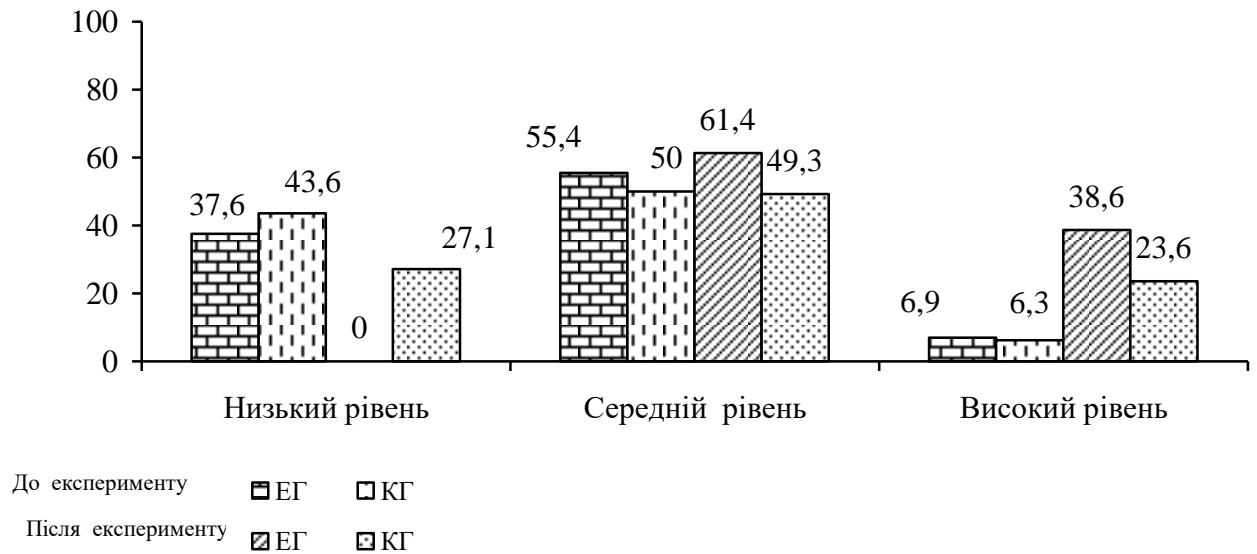

Рис. 2.4. Динаміка прояву інтересу до соціально значущої діяльності

При цьому мають у комплексі спрацьовувати всі складові змістово-процесуального забезпечення: соціальна інфраструктура, соціальні суб'єкти, змістове наповнення, технологічне забезпечення (див. рис. 2.1).

Розглядаючи кожен із шести показників, що свідчать про розвиток окремих аспектів соціальної активності сільської молоді, ми вважали за доцільне звернути увагу на окремі аспекти, що забезпечують позитивну динаміку цих показників. Так, наприклад, другий показник, засвідчує в нашому дослідженні як прояв позитивного ставлення молодої людини до саморозвитку, самореалізації характеризується усвідомленням необхідності соціальної діяльності, можливості реалізації власних творчих інтересів, використання оптимальних умов для особистісної самореалізації у діях, управлінні, спілкуванні тощо. Сприйняття себе як індивіда, спроможного досягти найбільш продуктивного рівня у власній життєдіяльності стимулює молодь до виключення у різні форми роботи і види діяльності (див. §2.2).

Динаміка зміни даного показника засвідчує, що після участі молоді в експериментальній програмі (2005-2007 роки) на низькому рівні не залишилося жодного учасника. Це можна відзначити як результат достатньо вмотивованої, цілеспрямованої роботи: ознайомлення з комплексними

соціальними проектами, розрахованими на кілька років, творчими блоками, програмами соціально-правового захисту молоді, підтримки тих, хто потребує допомоги та ін.

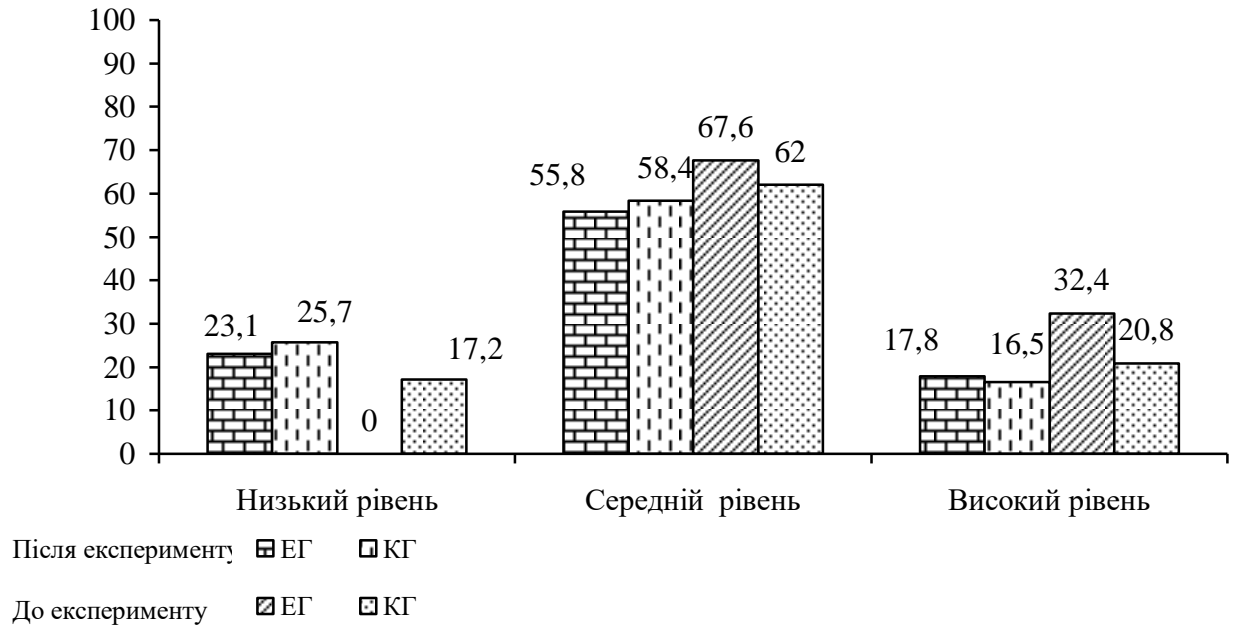

Рис. 2.5. Динаміка прояву позитивного ставлення до саморозвитку і самореалізації

Без сумніву, на етапі формувального експерименту у процесі включення молоді у контекст різних сфер значущої діяльності, коли реалізуються соціально виховні програми і особистісні інтереси, помітно проявляється така ознака, як „позитивне ставлення молоді до формування соціально значущих ціннісних мотивацій”, особливо це помітно в абсолютному вираженні на високому рівні: 18 осіб до експерименту і 103 особи після експерименту. З метою посилення позитивної динаміки використовувалися різні методи і форми роботи, зокрема, метод бесіди, дискусії, круглого стола, а також форми роботи – клуб за інтересом, клуб молоді сім’ї, акції „Допоможи слабшому”, свято „День матері” та ін. Саме на етапі експерименту молодь поступово переходить від „новизни” організаційних форм до систематичної діяльності за вибраним нею напрямом. Зміни, що відбувалися в життєдіяльності молоді села Мартусівка,

представлено у графічному відображенні на рис. 2.6 вони свідчать про оптимальний вибір.

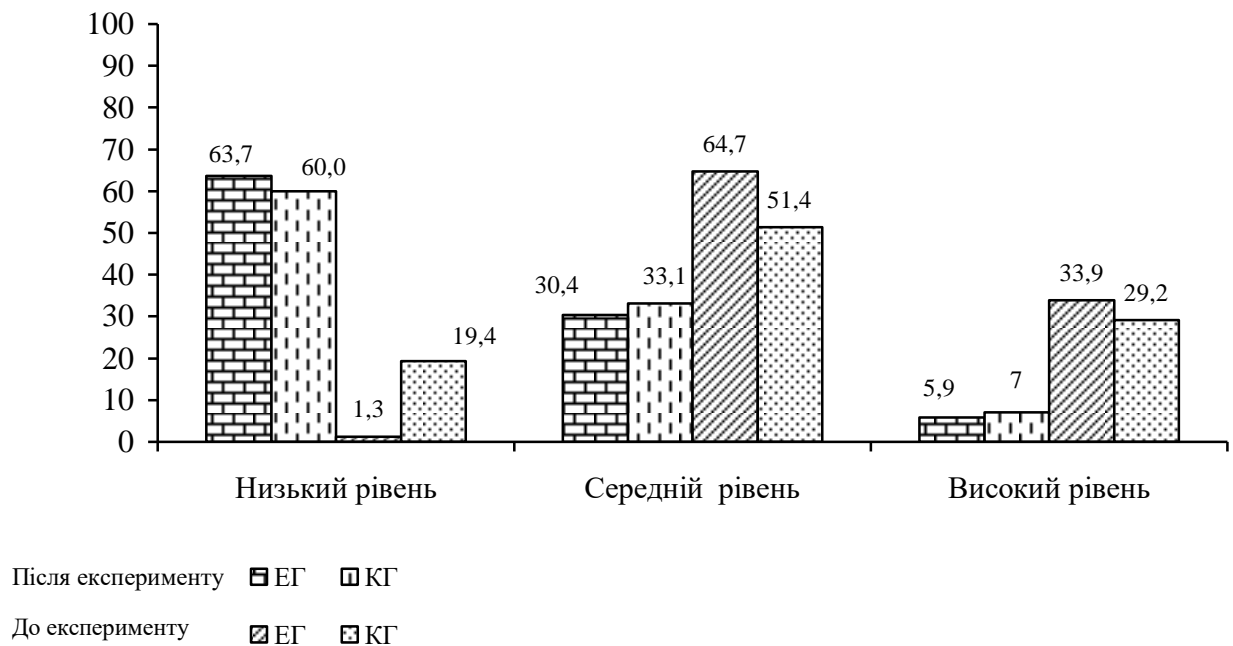

Рис. 2.6. Динаміка ставлення до соціально значущих і ціннісних мотивацій організаційно-технологічного забезпечення соціально-педагогічного процесу, що проводився у соціокультурному середовищі

Хід експериментального дослідження дозволив виявити ще один аспект соціально-виховної роботи: формування у молоді бажання більш „самостійно здійснювати соціально значущу діяльність” відповідно до завдань конкретного проекту чи програми. Міра прояву самостійності характеризується, перш за все, наявністю бажання самостійно проектувати, розробляти зміст, організувати й узгоджувати процедурні питання з різними соціальними інститутами. Наприклад, участь молоді у „Школі гідного життя” сприяє розвитку критичного і творчого мислення, критичної оцінки прийнятого рішення і шляхів його реалізації. Це яскраво підтверджує реалізація соціального проекту, в якому учасники „Школи” взяли участь у створенні курсів для вишивальниць, прихильників народних ремесел, куди залучені учні старших класів, і люди старшого покоління. За умови сформованості самостійності на високому рівні як навичок у роботі

простежується активність у пошуках шляхів вирішення тієї чи іншої проблеми, самостійність у пошуках партнерів для реалізації проекту, самоконтроль і самореалізація, забезпечення відповідною інформацією, визначеними цілями та задоволенням особистісних інтересів. На рис. 2.7 представлена динаміка розвитку самостійності у соціально значущій діяльності.

Незаперечним є факт, що динаміка такої ознаки як „прояв самостійності”, яка хоч і є супровідною, але водночас є обов’язковою при розвитку соціальної активності молоді. Дана ознака певною мірою підтверджує позицію особистості під час організації чи реалізації соціального проекту, виконання тих чи інших дій. Це підтверджують, зокрема, як показники високого рівня (8,6%-31,6%), так і показники низького рівня (9%-2,9%), що засвідчує наявність оптимальних педагогічних умов розвитку молоді у соціокультурному середовищі села.

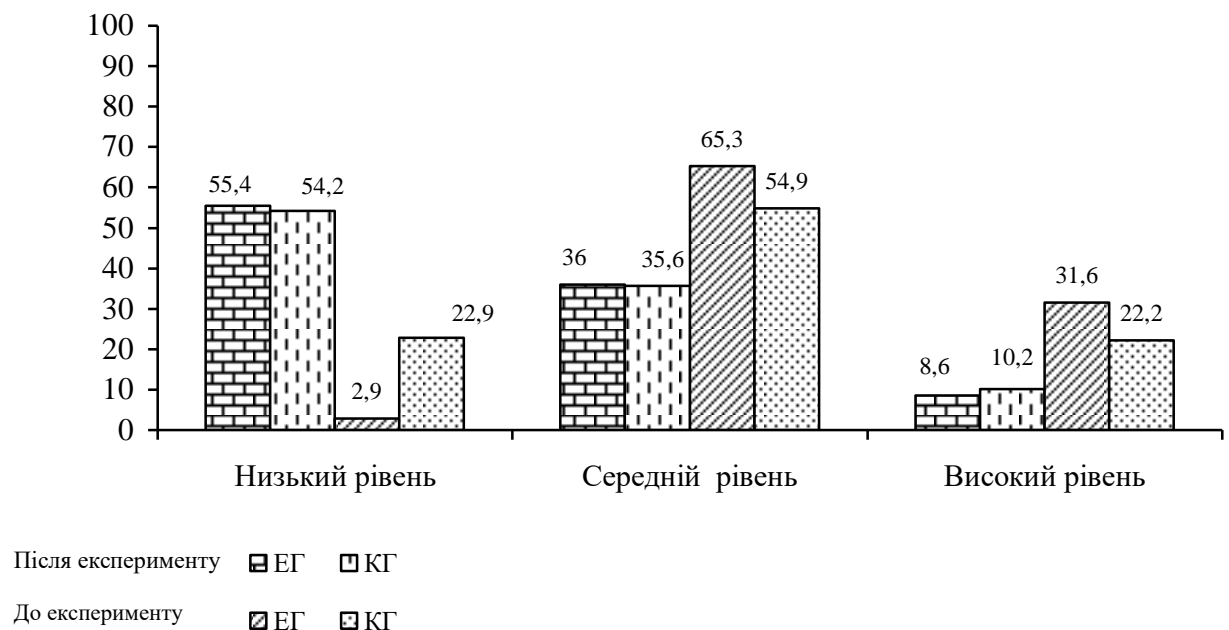

Рис. 2.7. Показники прагнення до самостійності у соціально значущій діяльності

Однією із складових соціальної активності є сформованість у молоді такої ознаки, як „ініціативність та оперативність” при вирішенні тих чи інших проблем. Дана ознака не існує сама по собі поза особистісною

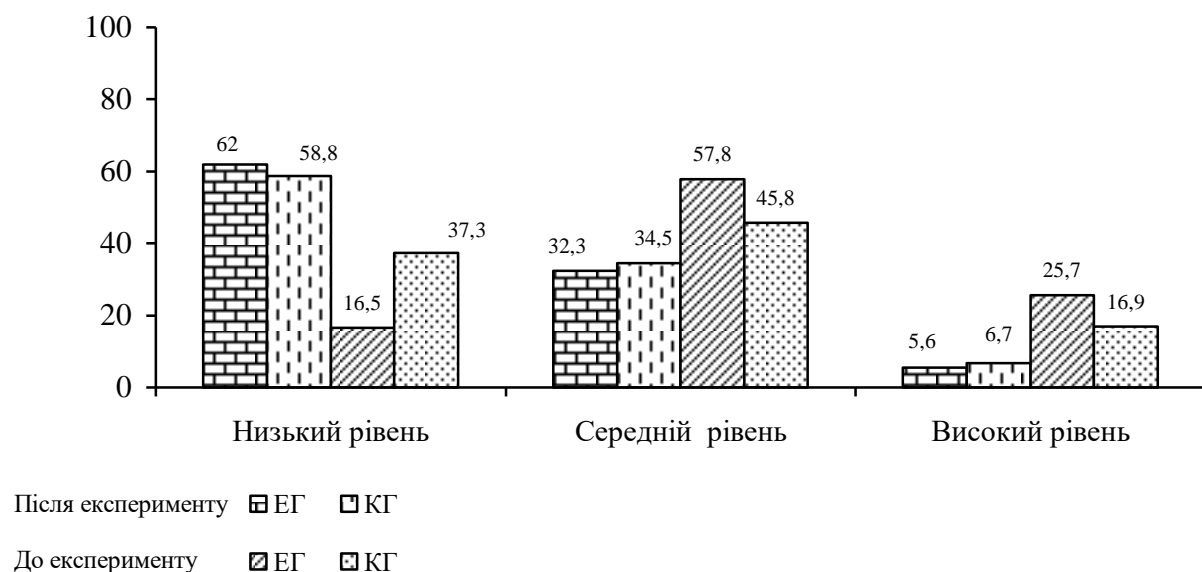
діяльністю, оскільки вона є характерологічною ознакою молодої людини і засвідчує наявність усвідомлення нею проблеми, явища, поведінки інших людей, причин появи проблем. Це, у свою чергу, спонукає молоду людину аналізувати зазначені позиції і приймати відповідні рішення. При цьому важливим є те, що в основному ініціатором реалізації цих рішень виступає конкретна особа, яка є своєрідним лідером, координатором, організатором конкретної справи.

Якщо на перших порах формувального експерименту загалом спостерігалась досить помітна ініціативність серед молоді, проте розгортання соціального проекту, його завдання поступово зменшували прояв ініціативності там, де потрібно було вирішувати питання оперативно і невідкладно. Скажімо, у ході організації діяльності театральної студії ініціатив було достатньо, то стосовно питання щодо створення костюмів, образу спектаклю, де потребувалась творча дія, оперативне вирішення, ініціативність поступово зменшувалась. Аналіз результатів адаптивності молоді в новому мікросоціумі свідчить, що імпульсивність молодих людей не завжди є хорошим показником у вирішенні проблем. Тому формувальний експеримент дозволив спрямувати соціально-виховну роботу на розвиток у молоді ініціативності, оперативності, позитивно спрямованої рішучості. Цьому достатньою мірою сприяли молодіжні і громадські об'єднання, взаємодія з радою старійшин, з виконавчою владою, з громадою вулиці, що дозволяє молоді переходити від ініціативності до продуктивної оперативності у вирішенні проблем людей похилого віку, молодої сім'ї чи підтримки людей з функціональними обмеженнями.

Тому слід зазначити, що включення молоді у різні сфери соціокультурного середовища сприяє актуалізації не лише ініціативності, а й уміння оперативно вирішувати проблеми різного плану.

Хоча не можна не звернути увагу на цифрові показники по низькому рівні. За даною ознакою із 303 осіб експериментальної групи на низькому рівні залишилося 50 осіб (16,5 %), в яких наявний достатній прояв

ініціативності, проте слабо проявляється така якість, як оперативність. І хоча кількість респондентів, які відносяться до високого рівня, збільшилась майже у чотири рази (від 17 до 78 осіб), наявність 50 осіб, котрі знаходяться на низькому рівні, має привертати увагу різних соціальних інститутів при плануванні організаційних форм роботи. Показники за п'ятою ознакою „ініціативність та оперативність” представлена на рис. 2.8.

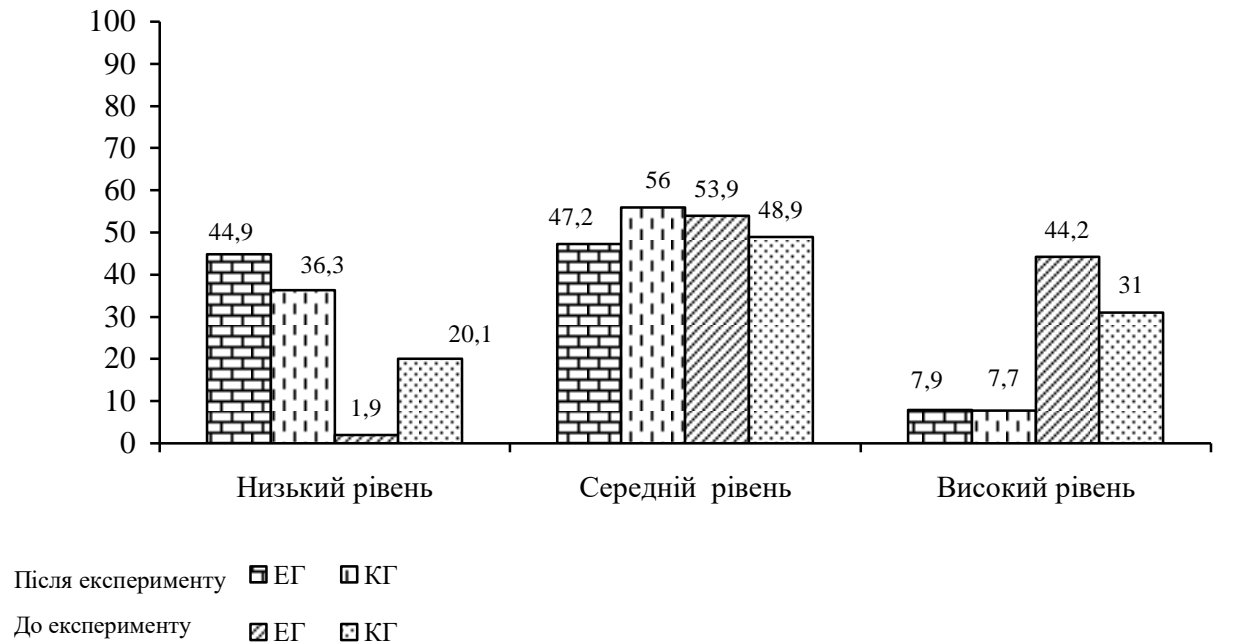

Р

рис. 2.8. Динаміка показників за проявом ініціативності й оперативності

Таким чином, здійснивши детальний аналіз показників, що є складовими соціальної активності, ми підійшли до завершальної перевірки – здійснюється чи не здійснюється розвиток соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села.

Зафіксовані рівні сформованості активних ознак, притаманних соціальній активності, яка посідає шосту позицію у зведеній таблиці. Вона є підсумковою за показниками п'яти попередніх ознак.

Р

ис. 2.9. Динаміка прояву соціальної активності

Достовірність нашого дослідження доведено на основі порівняння отриманих результатів в експериментальній і контрольній групах респондентів двох сіл: Мартусівка і Ревне. Основні результати розвитку соціальної активності у сільської молоді в контрольній групі (284 особи) засвідчують приблизно однакові показники за 2005-2007 роки. Хоча слід звернути увагу, що загальна ознака „прояв соціальної активності у різних соціальних сферах діяльності” у К групі дещо змінилась у кількісному вираженні (табл. 2.4). Так, за показником прояву соціальної активності на низькому рівні із 184 осіб залишилося лише 57 (20,1%).

Об’єктивно пояснити деякі зміни у показниках, що стосуються окремих ознак соціальної активності, можна тим, що за період з 2005 р. по 2007 р. змінився вік молоді, у декого змінився соціальний статус, матеріальний і сімейний стан. Хоча всі ці суб’єктивні й об’єктивні зміни не дали помітного показника щодо розвитку у молоді К групи соціальної активності.

Результатами контрольного зрізу – рівнів прояву інтересів, сформованості мотивів і прояву соціальної активності – після завершення формувального експерименту засвідчують, що певна позитивна динаміка

показників прояву соціальної активності простежується у молоді як в експериментальній, так і в контрольній групах. Це дозволяє стверджувати, що і при дії традиційних умов і форм виховної роботи в соціокультурному середовищі і села відбувається соціально-педагогічний розвиток молоді, що пояснюється і накопиченням досвіду діяльності, професійних знань, характеру спілкування. Проте цей процес в контрольній групі (див. табл. 2.5) відбувається не так інтенсивно, як в експериментальних групах, де діяльність молоді розгортається на фоні спеціально змодельованих умов (наявних організаційних форм роботи, соціальних інфраструктур, педагогізації соціокультурного середовища), що в сукупності помітно впливає на динаміку розвитку соціальної активності молоді села. Хоча у селі Ревне функціонує низка соціальних інститутів, подібних до тих, що є у селі Мартусівка. Аналіз ситуації, яка склалася, дозволяє зробити висновок: соціальні інститути (школа, сільська громада, клуб, спортивні секції та ін.), які наявні у с. Ревне функціонують кожен за своїм планом, відмежовано від інших; у селі слабо організована громада, а виховне поле діяльності мало цікавить виконавчу владу; школа замикає на собі весь аспект соціально-виховної роботи; кожна вулиця – це відокремлена територія зі своїми проблемами. Тому проблеми сільської молоді залишаються в основному проблемами школи або сім'ї.

Таким чином, на основі впровадження запропонованої нами моделі соціокультурного середовища села (рис. 2.1), яка обумовила цілі, завдання, умови і змістово-процесуальне забезпечення, ми виявили рівні прояву соціальної активності молоді в адекватних оптимальних умовах. Результати, отримані після формувального експерименту, підтверджують нашу думку про те, що створення ефективного соціокультурного середовища як інтегративного соціально-педагогічного феномена є незаперечним доказом отримання прогнозованого результату як розвитку окремих ознак, так і розвитку соціальної активності молоді загалом.

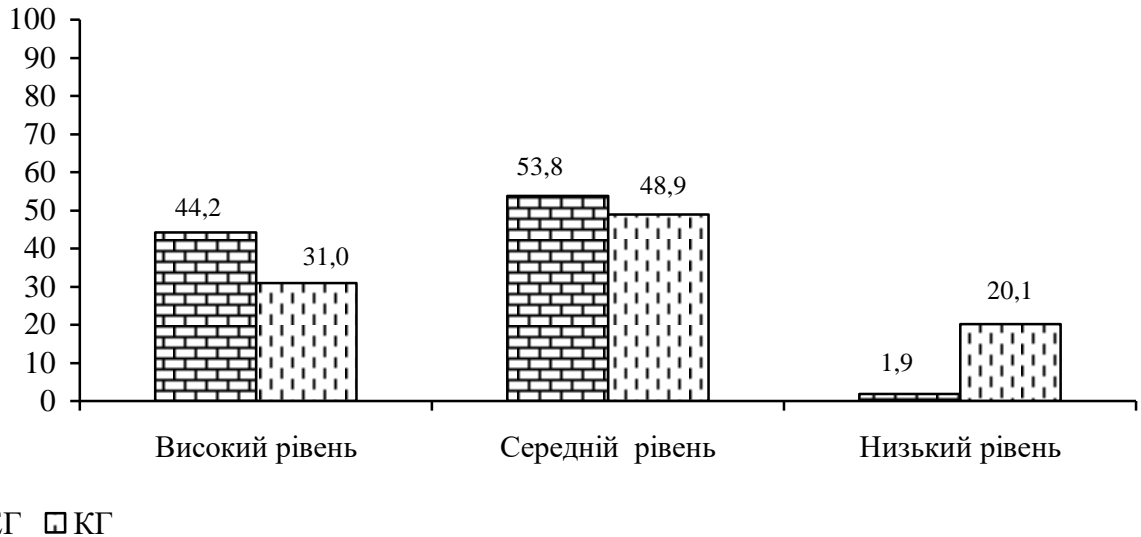

Рис. 2.10. Порівняльні результати розвитку соціальної активності молоді (К і Е групи)

Факторами розвитку соціальної активності сільської молоді ми пропонуємо соціокультурне середовище як складну структурну одиницю в поєднанні з різноаспектними сферами життєдіяльності, наповненими і збагаченими різноманітними організаційними формами роботи і видами діяльності самої молоді в реальних соціальних умовах.

Наше дослідження показало, що більшість молодих людей (у віці 15-35 років) із соціокультурного середовища села охоче включається у різноманітні види діяльності, проявляють активний інтерес до різних форм роботи, де вони можуть виступати як соціальна особистість, громадянин, організатор, творець, помічник, консультант. Тому в інтегративному соціокультурному сільському середовищі розвиток соціальної активності відбувається більш інтенсивно, ніж в окремо взятому соціальному інституті, що діє у сільському середовищі, де ці інститути працюють у традиційному режимі.

Висновки до другого розділу:

1. Молодь інтегративного соціокультурного середовища набуває досвіду роботи з різними категоріями населення й учнями загальноосвітніх шкіл, з адміністрацією виконавчої влади, особами релігійних конфесій,

педагогами і працівниками культурно-просвітницьких закладів тощо, розвиваючи в собі певні якості соціальної особистості.

2. Молодь сільського соціокультурного середовища демонструє своє вміння діяти в різних громадських акціях, театральних мистецьких дійствах, конкурсах, змаганнях. Ці факти свідчать, що соціокультурне середовище розширює межі для соціально значущої діяльності молоді села, контакти, сфери взаємодії, співпраці. Водночас включення молоді в різні види діяльності і творчу співпрацю з різними інститутами сприяє її саморозвитку і самореалізації. Тому можна сказати, що запропонована авторська модель соціокультурного середовища села є моделлю, спрямованою на створення умов для розвитку особистості, утвердження її в соціумі, громаді, суспільстві.

3. Продуктивна усвідомлена діяльність сільської молоді, її багатогранні особистісні і соціальні зв'язки сприяють розвитку таких якостей, як усвідомлений інтерес до соціально значущої діяльності, позитивного ставлення до саморозвитку і самореалізації, розвиток соціально-значущих мотивів діяльності. Наше дослідження показало, що сільська молодь інтегративного соціокультурного середовища є достатньо рішучою, принциповою, емоційно стабільною, впевненою у собі; вона більш відкрита, комунікабельна і вільна від комплексів. У неї краще розвинена культура мовлення, естетика світосприйняття, прагнення до окресленої мети; вона легше орієнтується в новому середовищі і різних суперечливих ситуаціях

4. Розроблена модель соціокультурного середовища села дозволяє реалізувати соціально-педагогічні умови розвитку соціальної активності молоді, які посилюють індивідуалізацію соціально-виховного впливу на особистість через ефективну діяльність соціальних інститутів села.

5. Змістово-процесуальне забезпечення розвитку соціально активної особистості (див. рис. 2.1) включає різноаспектну соціальну інфраструктуру, широке коло суб'єктів соціально-виховної діяльності, розгалужене поле застосування змістового аспекту соціально продуктивної діяльності сільської

молоді та багатогранне технологічне забезпечення, розраховане як на організацію діяльності окремих осіб, так і на групи, масові об'єднання, колективи. Структурність і комплексність означених факторів повноцінно реалізуються лише за умови педагогізації соціокультурного середовища, яке є живим, динамічним організмом, що постійно розвивається і змінюється. Тому створення оптимального соціокультурного середовища на селі, наповненого системою позитивно спрямованих соціальних відносин, сприяє соціальному розвитку молоді, включеної в дане середовище, і служить високій меті розвитку гуманістичного суспільства і гуманного громадянина України.

ВИСНОВКИ

Успіх будь-якої соціальної моделі в основному визначається ініціативою, самореалізацією особистості в різних сферах життєдіяльності та типом її поведінки у відповідному середовищі. З цієї точки зору головним стає те, що соціальна активність молоді і зовнішні соціальні умови її життя мають набути характеру взаємопроникнення і взаємодії. Такі процеси спонукають до розробки нових концепції щодо розвитку особистості як ядра життєдіяльності, людських взаємовідносин, перетворювальних процесів. У зв'язку з цим, безперечно, постає питання щодо необхідності вивчення соціальних і соціально-педагогічних факторів, які впливають на соціальне становлення особистості як такої, що спроможна завдяки розвитку її соціальної активності бути рушійною і перетворювальною силою у конкретному соціокультурному середовищі села і в суспільстві загалом.

Таким інтегрованим соціально-педагогічним фактором є соціокультурне середовище, в якому молода людина спроможна утверджувати „власну унікальність” (за Ф.Ніцше). Проте посилення катаклізмів у суспільстві посилили несприятливі тенденції розвитку соціального середовища села й актуалізувало питання щодо пошуків механізмів, щоб допомогти молоді не лише подолати соціальну й духовну кризи, але й стати активним суб'єктом позитивних перетворень на селі, видозмінюючи при цьому власні позиції, ідеали, життєвотворчість. Сучасна ситуація, коли соціальна активність молоді перебуває у прямій залежності від особливостей соціокультурного середовища, а в цей час соціально-педагогічна наука ще не має достатніх надбань, тому вона потребує пошуків шляхів, способів організації оптимального соціокультурного середовища і розробки таких технологій, умов і форм роботи, щоб воно сприяло розвитку оновленого покоління і його соціальної активності.

У процесі тривалого теоретико-експериментального дослідження отримано результати, які підтверджують правильність висунутої нами

наукової гіпотези, засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави для таких висновків:

1. Уточнено зміст і розкрито особливість поняття „соціальна активність” молоді як педагогічного феномена і як багатоаспектного відображення розвитку особистості та соціокультурного середовища як соціально-педагогічного фактора, який стимулює здатність молодої людини до творчості, вольових актів, продуктивного спілкування, що проявляється „в активній позиції” (за С. Гончаренком). Вивчення різних концептуальних підходів до розкриття суті соціальної активності (перебудова власної внутрішньої структури; оволодіння різними видами діяльності; реалізація в соціально значущій діяльності; сукупність актів дій – зовнішніх і внутрішніх; це результат потреб людини; це цілеспрямована, напружена, творча діяльність; ставлення людини до праці, суспільства, громадських справ; співвідношення з цінностями, мотивами, нормами; родова діяльність суспільного індивіда; це соціальна діяльність та ін.) дозволяє сказати, коротко, що *соціальна активність* – це стійке особистісне утворення, яке характеризує молоду людину як соціальну істоту, яка має чітку особистісну спрямованість, володіє світоглядом як системою знань і переконань, має власну позицію, взаємодіє з навколишнім світом; водночас це і процес соціальної діяльності, що характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовим наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях.

У ході дослідження уточнено поняття „*молодь*” як суб’єкта дії соціокультурного середовища, яка виступає як ресурсом, так і учасником соціальних процесів. Це покоління молодих людей, яке проходить стадію активної соціалізації, засвоює або уже засвоїло освітні, професійні, культурні та ін. соціальні функції. Законодавчо це особи віком 15-35 років, за характерологічними ознаками – вільна, винахідлива, ініціативна, діяльна, творча особистість; прагне бути причетною до політичних свобод, з розвиненою правовою відповідальністю, з окремою світоглядною позицією, з

національно орієнтованою свідомістю, це людина, яка має бути підготовленою до життя, конкурентно здатною, з цілеспрямованою мотивацією та володіє соціальною мобільністю. Сільську молодь об'єднує територія поселення, громада, освітні заклади, сім'я, церква та інші агенти соціального виховання.

2. Соціальна активність розглядається як дія соціально-педагогічного феномена в соціокультурному середовищі села, яке не є створене штучно і не з'являється стихійно. Реальний розвиток суспільства, самої людини, умови її функціонування і розвитку діяльності, зміни рівня, структури і характеру знань, взаємовідносин суб'єктів і середовища, безумовно, впливає на весь соціальний організм суспільства. Тому ми характеризуємо *соціальне середовище* як складне організоване багаторівневе утворення, де складові володіють відносно функціональною автономією один від одного і від цілого. *Інфраструктура соціокультурного середовища* села має свої особливості, обумовлені цілями, смислом і особливостями життєдіяльності мешканців села, зокрема молоді, це: органи місцевого самоврядування, громадські і молодіжні організації, об'єднання за інтересами, освітні заклади, позашкільні соціально-виховні заклади, консультативний пункт, медичний центр, культурно-виховний центр, рада активу села, рада старійшин, центр соціальної допомоги та ін. *Соціально-виховним призначенням* соціокультурного середовища є: а) формування особистісних і соціально значущих потреб, інтересів молоді та їх задоволення відповідно до соціальних норм; б) створення умов для саморозвитку і самореалізації духовних і моральних сил особистості чи групи людей; в) забезпечення відтворення соціокультурного потенціалу середовища.

Соціокультурне середовище села має свої особливості: спосіб життя, сезонність і циклічність виробництва; специфіка умов праці, побуту; циклічність у відтворенні професійної структури населення; норми поведінки і форми спілкування жителів села; наявність і можливість культурних і

освітніх установ. У соціокультурному середовищі діють різні сфери життєдіяльності молоді (освітня, виховна, трудова, оздоровча, культурно-просвітницька, сімейно-побутова, громади, управлінсько-координаційна). Це свідчить, що соціокультурне середовище є інтегративним соціально-педагогічним фактором впливу на молодь і взаємодіє з нею.

3. З метою досягнення мети і визначених завдань нами була побудована модель соціокультурного середовища села як соціально-виховної умови для розвитку соціальної активності молоді. При моделюванні ми виходили із таких методологічних засад: соціокультурне середовище – це системне утворення з низкою структурно-функціональних компонентів; ця система розвивається самостійно, є динамічною; це відкрита система для нових складових; має свою якісну характеристику, відображаючи історичні контексти. Соціокультурне середовище, покладене в основу моделі, є соціально модельоване, передбачає забезпечення можливостей для вибору траєкторії особистісного розвитку молоді, вдосконалення, самореалізації. Принципами побудови моделі є: духовність і народність; гуманістична і громадська спрямованість розвитку; інтегрованість соціальних інфраструктур, відповідності змісту виховання, вимог суспільства, громади, потреб особистості; свободи самовизначення і самореалізації, практично-діяльнісних засад.

Структура запропонованої моделі, окрім цілей і завдань, включає змістово-операційний блок, до яких входить зміст, форми, методичні соціально-педагогічні умови, які дозволяють досягати окреслені цілі і завдання; суб'єкти взаємодії (молодь, соціальні інститути, громада, сім'я тощо), змістове наповнення соціально-виховного процесу; соціальні проекти і програми, індивідуально орієнтовані мікросоціуми, продуктивна діяльність; комплекс соціально-педагогічних умов розвитку соціальної активності; критерії, показники і рівні для перевірки сформованості якостей соціальної активності (наявність інтересу до соціально значущої діяльності, сформованість особистісних мотивів і проявів соціальної активності).

Запропонована модель соціокультурного середовища села як особливість соціально-виховного простору дозволяє проектувати дію всіх її складових, які реалізуються у відповідних умовах, ситуаціях, проявляються в позиції молоді і в характері її діяльності. Домінуючими компонентами інтегративного соціокультурного середовища є як змістовий, так і технологічний аспекти, оскільки вони охоплюють досить широкий спектр діяльності окремих осіб, групи, громади, соціальних інститутів та різнобічне вирішення означених цілей завдяки використанню оптимальних технологій, спрямованих на розвиток соціальної активності молоді.

4. У процесі проведення експериментального дослідження, встановлено, що характер соціально-педагогічних технологій особливо яскраво проявився у *процесі педагогізації* соціокультурного середовища села, який можливий за умов: соціальної спрямованості саморозвитку особистості та розвитку соціальної активності; позитивного ставлення сільської молоді до соціокультурного середовища, до різних соціальних інститутів і соціальних груп; реального включення молоді у процес перетворення процесу життя і соціального оточення; можливості реалізації власних ініціатив, ідей, рішень і відповідальності за них; оволодіння технологією проектування власної життєдіяльності; вільної самореалізації. Через систему соціально спрямованих форм роботи і видів діяльності забезпечено рівні можливості для різних груп молоді, серед них можна виокремити організацію системи самоуправління, участь у теоретичних семінарах, тренінгах („Ми за здоровий спосіб життя”, „Ми проти насильства у сім’ї!”), спільних творчих справах („Адресна турбота”, „Не забудь – ти творець власної долі”, „Кожна людина – талант”, „Розумник села” та ін.) у художньо-мистецьких вечорах, святах, конкурсах („Я і моя сім’я”, „Сімейна творчість”, свята вулиці, конкурс гумористів та ін.), організацію клубів за інтересами (Клуб молоді сім’ї, КВВ, клуб сімейної реліквії, клуб майстрів рукоділля тощо), діяльність в індивідуально-орієнтованих соціумах (корпус волонтерів, прихильників народних обрядів, фонд соціальної допомоги тощо).

На основі впровадження запропонованої нами моделі соціокультурного середовища села, яка обумовила цілі, завдання, умови і змістово-процесуальне забезпечення, виявлено рівні прояву соціальної активності молоді в адекватних оптимальних умовах. Результати, отримані після формувального експерименту, підтвердили припущення про те, що створення ефективного соціокультурного середовища як інтегративного соціально-педагогічного феномена є незаперечним доказом отримання прогнозованого результату як розвитку окремих позитивних соціально значущих якостей молоді, так і розвитку її соціальної активності загалом.

5. З метою виявлення змін, що відбуваються у життєдіяльності сільської молоді були розроблені *критерії* (змістовий, мотиваційний, діяльнісний), *показники* соціальної активності (прояв інтересу, мотиву і соціальної активності) та *виявлені рівні* їх сформованості (високий, середній, низький) (табл. 2.2)

Виявлений оціночно-критеріальний інструментарій розвитку соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села. У якості основного критерію виміру рівня вибрано динаміку від низького і середнього рівнів розвитку соціальної активності до високого рівня.

Проведений аналіз результатів експериментальної роботи засвідчив, що впроваджена модель інтегрованого соціокультурного середовища є тією передумовою, що обґрунтовує і створює умови для вирішення означеної мети і завдань дослідження, а висунута гіпотеза має своє підтвердження. Результати динаміки розвитку соціальної активності підтверджують думку про те, що модель соціокультурного середовища села повноцінно працює у плані розвитку соціальної активності молоді в контексті чітко вмотивованої і дієвої педагогізації даного середовища, де основним ядром, навколо якого розгортають багатоаспектні процеси, виступає молодь.

Вірогідність і надійність отриманих результатів забезпечуються методично обґрунтованою логікою дослідження, використанням методів, адекватних цілям і завданням дослідження; поєднанням кількісних і

якісних методів аналізу; репрезентативністю кількості вибірок, статистичною значущістю отриманих даних та лонгitudним проведенням (з певними повторами) педагогічного експерименту, а також тривалим часом безпосередньої участі автора дослідження в розвитку соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села.

6. В результаті проведеної експериментальної роботи розроблено концепцію системної роботи з молоддю села, програмне забезпечення різними соціальними інститутами у плані соціального виховання молоді і розвитку її соціальної активності.

Вивчаючи проблему розвитку соціальної активності молоді села, ми виявили, що не всі аспекти даної проблеми досліджені в повному обсязі. Накопичений теоретичний і практичний матеріал потребує подальшого уточнення, вивчення й аналізу. Зокрема, це стосується: розробки і реалізації моделі соціокультурного середовища і району, взаємодії його складових, які у сукупності можуть давати помітний ефект у розвитку соціальної активності молоді; розробки і впровадження цільових соціально спрямованих програм, розрахованих на людей різного віку і статусу. Вивчення цілеспрямованого впливу соціокультурного середовища на особистісний розвиток соціальної активності людей, особливо це стосується виявлення механізмів впливу на молодь різних соціальних груп та ін.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх проблем соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села. На нашу думку, потребує уваги ряд питань, що стосується розробки та реалізації моделі соціокультурного середовища та району, взаємодії його складових, які у сукупності можуть давати помітний ефект у розвитку соціальної активності молоді; розробки і впровадження цільових соціально спрямованих програм, розрахованих на людей різного віку і статусу тощо.

Додаток А

Таблиця А.1

**Рейтинг питань ,
які найбільше турбують молодь в нинішніх умовах (%) (2005р.-2007р.)**

Проблеми працевлаштування	60	60
Поширення епідемій ВІЛ/СНДу, інфекцій, що передаються статевим шляхом, туберкульозу, гепатиту та ін.	51	56
Загальне падіння рівня життя	50	52
Відсутність турботи держави про молодь	46	43
Рівень злочинності	44	53
Відсутність можливостей для навчання	38	36
Наявність хабарництва та корупції в структурах державної влади та управління	28	36
Падіння моральності	28	30
Стрімке розшарування суспільства за рівнем доходів	28	37
Стан економіки в цілому	25	30
Некомпетентність влади	24	33
Несвоєчасні виплати заробітної платні, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат	23	30
Неефективність економічних реформ в Україні	20	27
Відсутність реальних гарантій конституційних прав та свобод громадян	17	20
Низька ефективність роботи нинішнього складу Верховної Ради	14	19
Неефективність політичних реформ в Україні	12	20
Приватизація землі (її вільний продаж та купівля)	12	7
Становище української мови в Україні	10	8
Відсутність реальних інвестицій в економіку	9	11
Стан демократії в Україні	9	9
Наявність зовнішнього боргу України	8	14
Становище російської мови в Україні	8	12
Стан відносин з Росією	7	9
Наявність (збільшення) боргу моєї сім'ї з оплати комунальних послуг	6	18
Міжконфесійні конфлікти (розкол церков)	5	3
Можливість соціального вибуху	5	9
Можливість вступу України до НАТО	4	9
Низький вплив політичних партій та недержавних організацій на громадське життя	4	9

Додаток Б

**КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЛАНУ РОЗВИТКУ
С. МАРТУСІВКА БОРИСПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 2006–2010 РР.**

Напрями	Складові програм
Економічний	<ul style="list-style-type: none"> – розробити соціально-економічну програму для розвитку малого та середнього бізнесу, залучити інвесторів для розбудови інфраструктури села; – розробити та затвердити план розвитку с.Мартусівка з дотриманням Європейських стандартів та норм; – створити конкурентні умови в сфері торгівлі та побуту; – створювати нові робочі місця, надавати допомогу багатодітним сім'ям та малозабезпеченим; – проводити заходи щодо поліпшення життя ветеранів ВВВ, учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, учасників бойових дій та людей похилого віку
Земельний	<ul style="list-style-type: none"> – розробити план–схему розмежування земель та затвердити генеральний план розвитку села 2006–2010 рр.; – провести інвентаризацію земель, розташованих в межах Мартусівської сільської ради згідно державного земельного кадастру; – вивчити стан земель санітарно–захисної зони та зони особливого режиму (землі, прилеглі до аеропорту “Бориспіль” та БВК№ 119); – для своєчасного виявлення та запобігання негативним змінам проводити постійний моніторинг стану земельних ресурсів; – створити на землях, що перебувають у власності держави, громадські сіножаті та пасовища; – виділити земельну ділянку рекреаційного призначення (землі, які використовуються для організації відпочинку та проведення спортивних заходів)
Екологічний	<ul style="list-style-type: none"> – створити постійну комісію, залучити фахівців для проведення комплексу діагностичних та спеціальних досліджень щодо безпечної роботи екологічно небезпечних та шкідливих підприємств; – для поліпшення екологічного стану відтворити та налагодити централізоване водопостачання і побудову артезіанських свердловин; – налагодити виплати екологічних компенсацій населенню за рахунок державного бюджету

Продовження додатку Б

Молодіжний	<ul style="list-style-type: none"> – першочергове забезпечення земельними ділянками молодих сімей на приватне будівництво, можливість отримання службового житла та отримання молодіжного кредиту; – розробити програму створення робочих місць для молоді; – організація відпочинку молоді, будівництво розважально-спортивного комплексу; – залучити фахівців для проведення роз'яснювальної роботи щодо негативних наслідків алкоголізму та наркоманії; – залучати молодих спеціалістів для роботи в органах виконавчої влади та стимулювати молодь, яка займає активну громадську позицію
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> – розробити програму адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення; – розробити проектно-кошторисну документацію та заасфальтувати вулиці села Мартусівка; – закінчити будівництво міні-котельні та забезпечити теплом мешканців будинків по вулиці Бориспільській; – провести роботи щодо благоустрою дитячого садочка, школи та фельдшерсько-акушерського пункту; – забезпечити дітей безкоштовним харчуванням; – закінчити будівництво сільської церкви; – здійснити благоустрій сільського цвинтаря; – провести капітальний ремонт Будинку культури та підключити його до центрального газо- та водопостачання; – впорядкувати сміттєзбірники та привести їх до відповідного санітарного стану; – залучити фахівців екологічної прокуратури щодо заборони організації звалищ та проїзду сміттєзбірних машин

Додаток В

**«ОСОБИСТІТЬ І ЇЇ ПАРТНЕРИ
НА ШЛЯХУ ДО АКТИВНОЇ ДІЇ У СУСПІЛЬСТВІ»**

Взаємодія соціальних інституцій (Будинок культури, молодіжний актив, художні колективи, дискорупа, вокальний ансамбль «Таланти твої Київщино», адміністрація Будинку ветеранів, адміністрація загальноосвітньої середньої школи, адміністрація дошкільного дитячого закладу «Берізонька») села Мартусівка.

1. Новорічний «Бал карнавал».
2. Новорічні вистави для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.
3. Різдвяний вечір відпочинку.
4. Різдвяний концерт-привітання для мешканців Будинку ветеранів.
5. Вечір відпочинку присвячений Дню захисника вітчизни.
6. Святковий концерт присвячений жіночому дню 8 березня.
7. Вибори до всіх рівнів Рад.
8. Вечір відпочинку «День сміху».
9. Весняний концерт.
- 10.«Весняний вогник!».
- 11.Молодіжне свято весни.
- 12.Святковий концерт до «Дня перемоги».
- 13.Урочистий мітинг вшанування загиблих у вітчизняній війні 1941-1945 років.
- 14.Змагання першості села з настільного тенісу.
- 15.Зустріч молоді з депутатами та головою сільської ради.
- 16.«Молодіжні сільські вечорниці».
- 17.Молодіжна дискотека «Зустрічаємо літо».
- 18.Змагання першості села з гри на біль'ярді.

Продовження додатку В

19. Культурно-спортивний вечір до Дня Молоді.
20. Спартакіада молоді.
21. Народне фольклорно-етнографічне свято «Івана Купала».
22. Свято «День села».
23. Змагання з комп'ютерних боїв.
24. Святковий концерт, присвячений Дню незалежності України.
25. Свято «Українського козацтва».
26. Відзначення дня визволення села від німецько-фашистських загарбників.
27. Дитячі новорічні ранки.
28. Новорічний вогник для дорослих.
29. «Новорічний молодіжний бал-карнавал».

Додаток Г

«ПАРТНЕРСТВО ШКОЛИ ТА ГРОМАДИ СЕЛА»

П/п	Напрями виховної роботи Ревненської загальноосвітньої середньої школи	Форми соціально-педагогічної взаємодії
1.	Родинне виховання	<ul style="list-style-type: none"> – родинні вечори; – спортивні змагання «Тато, мама, я – дружна спортивна сім'я»; – День довіри (зустріч батьків із вчителями та психологом); – Свято матері; – Свято бабусь; – Український ярмарок; – Зустріч-спомин у дружньому колі; – Свято першого дзвоника – Свято останнього дзвоника; – «На крилах прощального вальсу»; – Вечір зустрічі випускників
2.	Національно-патріотичне виховання	<ul style="list-style-type: none"> – Тиждень туризму; – Загальношкільне свято «Хліб – всьому голова» – День села; – День Перемоги «Ніхто не забутий – ніщо не забуто»; – День Соборності; – День визволення Бориспільщини; – День вчителя «Спасибі вам, що ви на світі є, що сієте добро, як щедрий колос»
3.	Естетичне виховання	<ul style="list-style-type: none"> – вечір «Коли співає мама навесні»; – конкурс «Крок до зірок»; – фольклорний ансамбль «Калина»; – музичні вечори; – «Різдвяні колядки»
4.	Екологічне виховання	<ul style="list-style-type: none"> – Виступ екологічної агітбригади "Сполох"; – Свято "Довкілля"; – Вечір для учнів молодших класів «Природа — наш дім»

Додаток Д

**«СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО НА СЕЛІ
ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СПІВПРАЦІ»**

Соціально-виховні заходи серед дітей та молоді с. Ревне:

1. «Здоров'я людини-багатство країни». Змагання, присвячені Дню фізичної культури та спорту.
2. День миру.
3. Брейн-ринг «Все про все».
4. Тиждень туризму.
5. День музичного мистецтва.
6. Свято врожаю «Веселий ярмарок».
7. Декада правових знань.
8. Свято до Дня української писемності. «Минуще все, лиш слово не мине».
9. День боротьби зі СНІДОМ «СНІД – проблема людства».
10. Козацькі розваги.
11. Різдвяні свята. Вертеп на Різдво
12. Спортивні змагання з міні-футболу.
13. Спортивні змагання з волейболу.
14. Зустріч з випускниками минулих літ.
15. День Святого Валентина.
16. «Жінка – наймиліше».
17. Шевченківські дні.
18. Шкільна спартакіада.
19. Дні Чорнобильської трагедії.
20. День Перемоги «Ніхто не забутий, ніщо не забуте»
21. День Матері.
22. Туристичний зліт.
23. Свято каші.
24. День молоді.
25. Івана Купала.
26. День незалежності України.
27. Свято села Ревне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности (Психология формирования и развития личности). – М.: Наука, 1981. – 365 с.
2. Аза Л.О. Теоретико-соціологічний аналіз соціальних проблем виховання: Дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.01. – К., 1994. – 273 с.
3. Алексеев В.Т. Ценностные ориентации личности и проблема их формирования. – М.: Педагогика, 1979. – с. 197.
4. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной логике. – М.: ИДША, 1996. – 496 с.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
6. Ананьев Б.Г. О человеке как объекте и субъекте воспитания // Избранные психологические труды. В 2-х т. – Т.2 / Под ред. А.А Бодалева и др. – М.: Педагогика, 1980. – С. 128-162.
7. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії. Підручник для студ. ВНЗ. – К.: Тандем, 2000. – 416 с.
8. Аникаева Т.В. Образовательная среда школы как условие профессионального самоопределения старшоклассников. Дис. ... на соискание ученой степени кандидата педагогических наук: 13.00.01. – Санкт-Петербург, 2001. – 220 с. – С. 162-178.
9. Ануфриев Е.А. Социальный статус и активность личности: Личность как объект и субъект общественных отношений. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 243 с.
10. Арефьева Г.С. Социальная активность: Проблемы субъекта и объекта в социальной практике и познании. – М.: Мысль, 1974. – 230 с.
11. Артеменкова Т.А. Социокультурная среда научного города: Дисс. ... канд. культурологи: 24.00.02. – М., 1996. – 133 с.
12. Асеев В.Т. Мотивация поведения и формирования личности. – М.: Мысль, 1984. – 154с.

13. Асмолов А.Г. Психология индивидуальности. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 96 с.
14. Асмолов А.Г. Историко-эволюционный подход к пониманию личности: проблемы и перспективы исследования // Вопросы психологии, 1986. - № 1. – С. 28-40.
15. Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
16. Афанасьев В.Г. Об управлении процессами формирования и жизнедеятельности личности // Вопросы философии, 1976. - № 11. – 3-55 с.
17. Бабаян Ю.О. Мотивація досягнення як внутрішній детермінант соціальної активності особистості // Військовий гуманіт. ін-т Нац. акад. оборони України. Збірник наукових праць. — К., 2000. — N1–2 (14): Українська еліта та її роль в державотворенні. — С.151–156.
18. Бабочкин П.И. Социокультурное становление молодежи в динамично изменяющемся обществе: Дисс. ... докт. философ. наук: 09.00.11. – М., 2001. – 275 с.
19. Бабочкин П.И., Ильинский И.М. Концепция воспитания жизнеспособных поколений российской молодежи. – М.: Социум, 1999. – 289 с. – С. 275-289.
20. Балакірева О. М., Білий А.І. та ін. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.) — К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. — 264 с.
21. Балакірева О.М. Особливості соціологічного аналізу молодого покоління в сучасному суспільстві // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики. – К.: ПСД, 1996. – С. 217-220.
22. Балакірева О.М., Бондар Т.В., та ін. Молодь України у дзеркалі соціології / За ред. О.О. Яременка. — К. : УІСД, 2001. — 210 с.

23. Балл Г.О., Бастун М.В., Видра О.Г. та ін. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: Навч.-метод. посібник / АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти / В.В. Рибалка (ред.). — К. : ІПППО АПН України, 2005. — 298с.
24. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. — М.: Медиум, 1995. — 279 с.
25. Бердяев Н.А. Самопознание. Опыт философской автобиографии. — М.: Книга, 1991. — 397 с.
26. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитания. — М.: Прогресс, 1986. — 421 с.
27. Бестужев-Лада И.В. Нормативное социальное прогнозирование : возможности пути реализации целей общества. Опыт систематизации / Отв. ред. Г.В. Осипов. — М.: АПН СССР., ин-т. социальных исследований, Наука, 1987. — 212 с.
28. Бех І.Д. Людське життя і цінність // Мистецтво життєдіяльності у 2 ч. — К.: ІЗМН, 1997. — ч. 1 — С.39-74.
29. Бех І.Д. Особистісно-орієнтований виховний процес у траєкторії становлення і розвитку особистості // Виховання особистості. — У 2-х т. — Т. 2. — К.: Либідь, 2003. — С. 112-225.
30. Битинас Б.П., Бочарова В.Г. Социальное воспитание учащихся (основные теоретические положения). — Ростов на/Д.: Феникс, 1993. — 175 с.
31. Битинас Б.П. Введение в философию воспитания. — М.: Центр духовных ценностей, 1996. — 141 с.
32. Бітаєв В.А. Людина і соціокультурне середовище: проблема взаємоадаптації // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності (альманах). — К., 2000. — С.81–90.
33. Богданова Т.П. Труд и социальная активность молодежи. — Минск: Изд-во БГУ, 1972. — 240 с.

34. Божович Л.П. Проблемы формирования личности. – Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. – 352 с.
35. Борисенко О.Ф. Психологічна допомога особистості. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.
36. Бондар Т.В. Проблеми соціальної сфери села в конкурентному середовищі // Таврійський науковий вісник. — Херсон, 2005. — Вип.38. — С.223–228.
37. Бондаревская Е.В. Воспитание как возрождение гражданина, человека, культуры и нравственности. – Ростов на/д., 1993. – 34 с.
38. Боришевский М.Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. – К. – Дрогобич: Відродження, 1998. – С. 11-14
39. Боришевський М.Й., Музичу С.Т., та ін. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: [Навч.-метод. посіб.] / Інститут змісту і методів навчання; Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 1999. — 190 с.
40. Бородін Є.І., Ганюков О.А., Дуплянко П.Ю. та ін. Сільська молодь України в період політичних та економічних трансформацій: настрої, орієнтації, сподівання — К. : Академпрес, 1998. — 168 с.
41. Боряз В.Н. Методологические принципы определений понятия «молодёжь» // Человек и общество. Социальные проблемы молодёжи. – Учёные записки МГУ. – Вып. VI – Издательство МГУ, 1969. – С. 32-39.
42. Бочарова В.Г. Социальная микросреда как фактор формирования личности школьника: Дис. ... докт.пед.наук: 13.00.01 – М., 1991. – 379 с.
43. Бочарова Э.М. Сознание и социальная среда: деятельностьная парадигма: Автореф. дис. ... канд. философ. наук.: 09.00.11. / Сев. – Кавказ. гос. техн. ун-т. – Ставрополь, 2001. – 22 с.
44. Бровко М.М. Активність мистецтва і проблема взаємодії художнього та соціального прогресу // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. - К., 1997. – С.3–15.

45. Брушлинский А.В. Психология субъекта. – Инст-т психологии РАН, 2003. – 272 с.
46. Буюева Л.П. Социальная среда и сознание личности. – М.: МГУ, 1968. – 180 с.
47. Булах І.С., Кулагіна Л.М. Особливості соціального вибору ціннісних орієнтацій у підлітків // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. – К.: Дрогобич: ДДП, 1998. – С. 46-52.
48. Бурдуковская Е.А. Социокультурная среда как педагогический фактор личностного становления студента: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.08. – Благовещенск, 2004. – 186 с.
49. Бурлачук В., Іваненко О., Казаков В., та ін. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / НАН України; Інститут соціології — К., 2004. — 244 с.
50. Буров И.В. Руководитель как воспитатель и организатор: (социологический анализ). – К.: Наук. думка, 1991. – 124 с.
51. Бутківська Т.В. Цінності в контексті соціокультурної освіти // Педагогіка і психологія. – 1995. - № 3 – С. 33-93.
52. Бекон Ф. Сочинения. В 2-х т. – 2-е изд. – Т.1. – М.: Мысль, 1977. – 567 с.
53. В. Панок, Т. Титаренко Н. Чепелева та ін. Основи практичної психології. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
54. Вайнола Р.Х. Особливості соціально-педагогічної роботи в умовах вуличного простору // Соціальна робота в Україні на поч. ХХІ ст.: проблеми теорії і практики. – К.: ДЦССМ, 2002, - Ч. II. – С. 63-71.
55. Валуйський О. Проблеми розвитку соціальної активності мас в умовах подолання кризових явищ в суспільстві (методологічний аспект) // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання). — К., 2000. — С.11–14.
56. Василец О.И., Симон Ю.С. Социализация человека: перспектива индивидуальности // Человек: перестройка мышления и поведения. – К.: Наук. думка, 1991 – С. 216-221.

57. Вебер М. Избранные произведения: Перев. с нем. / Под ред. Ю. Давыдова. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с. – С. 797-803.
58. Венедиктова Н.В. Активність суб'єкта як фактор конститування особистості в системі «я-інший» // Вісник. – К., 2005. – Вип. 3.– С. 31-37.
59. Вірменко А.Ю. Світоглядно-мотиваційні засади соціальної роботи на селі // Зб. наук. статей. – Вип. 2-3. – К. – Умань, 2006. – С. 93-99.
60. Власова М.Е. Личносные механизмы становления социальной активности подростков. Дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. – К., 1989. – 136 с.
61. Вознесенская Е.Л. Психологические аспекты политических идеалов социально активной молодежи // Проблемы політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. — К., 2001. — Вип.3. — С.163–167.
62. Волков В.Б. Тренинг социальной активности (Психологический тренинг) – СПб.: Речь, 2005. – 182 с.
63. Вроненко А.Ю. Світоглядно-мотиваційні засади соціальної роботи на селі // Пріоритетні засади і форми соціальної роботи на селі в умовах його трансформації // За ред. А.М. Шатохіна. – Київ-Умань, 2006. – С. 93-100.
64. Выготский Л.С. Педагогическая психология – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
65. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры. – М.: Воронеж, 1996. – 512 с.
66. Вишневский Ю.Р., Ковальова А.И. и др. Практикум по социологии молодёжи: Учебное пособие для студ. вузов на спец-ти „Социальная работа” – М.: Социум, 2000. – 296 с.
67. Галустьян Н.В. Правовая активность личности в механизме формирования социально-полезного поведения: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Р-на-Дону, 2005. – 162 с.

68. Ганюков О.А. Конфліктний потенціал української молоді // Молодь України у дзеркалі соціології. – К.: УІСД, 2001. – С. 61-78.
69. Голованов О.Р. Социально-педагогические условия организации досуговой деятельности старшеклассников в сельском социуме: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. – Кострома, 1999. – 224 с.
70. Головатий М.Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні: політологічний аналіз: Дис ... докт. політ. наук: 23.00.02. – К.: НАН України, Ін-т національних відносин і політології, 1996. – 389 с.
71. Головатый Н.Ф. Социология молодёжи. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
72. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и самоопределение молодежи: Автореф. дис. ... докт. философ. наук: 09.00.09. / АПН УССР, Ин-т философии. – К., 1989. – 34 с.
73. Головенько В.А., Корнієвський О.А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення. – К.: Укр НДУ проблем молоді, 1994. – 111 с.
74. Головки А.В. Развитие научно-технического творчества молодежи как фактор повышения социальной активности личности в современных условиях: Автореф. дис... канд. филос. наук: 09.00.02 / Высшая комсомольская школа при ЦК ВЛКСМ. — М., 1990. — 24 с.
75. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
76. Грабовская С.Л. Социально-политическая активность молодежи: критерии и методы изучения // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матеріали Всеукр. наук. конф. — К., 1995. — С.113–114.
77. Грива О.А. Полікультурне середовище як фактор соціалізації сучасної молоді // Психологія та педагогіка: спеціальні. — К., 2003. — Кн.1. — С.14–22.
78. Григоренко О.П., Лісовський В.С. Молодь і соціально-економічні відносини на селі. — Хмельницький : ТУП, 1998. — 197с. — Бібліогр.: с. 191-196.

79. Грибакина Э.Н. Социальная сфера общества, ее специфика – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 177 с. – Бібліограф. в конце глав.
80. Гуманистическое формирование личности ребёнка в системе семьи, общества, государства: Научно-практический конфер. – Минск, 1996. – 204 с.
81. Гур'янова М.П. Сельская социальная среда как педагогический фактор: Дисс. ... канд.пед.наук: 13.00.01. – М., 1994. – 179 с.
82. Давиденко А. Роль соціального середовища у творчості людини // Збірник наукових праць. — К., 2004. — С.57–61.
83. Декларация «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні». Закон України від 15.12.1992 р. // Діти, молодь і закон. – К.: ІСМС, 1994. – Ч.І. – С. 43-44
84. Демешкант Н.А., Литвиненко М.С. Соціальна робота на селі в сучасних умовах: стан, особливості, завдання та перспективи // Зб. наук. статей. – Вип. 2-3. – К. – Умань, 2006. – С.5-13.
85. Демичева А.В. Проблемы девиантного поведения молодежи в условиях трансформации современного украинского общества. Дис. ...канд. соц. наук: 22.00.06. – Днепропетровск., 1998. – 183 с.
86. Донченко О.А., Татенко В.О., Титаренко Т.М. та ін. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / Віталій Олександрович Татенко (заг.ред.). — К. : Либідь, 2006. — 359с.
87. Дридзе Т. Человек и городская среда в прогнозном социокультурном проектировании // Общественные науки и современность. – 1994. – №1. – С. 131-138.
88. Духовність і моральні цінності сучасної української молоді: Аналітична доповідь. – К.: Укр НДІ соц. дослідж., 1998. – 347 с.
89. Елисеев О.П. Активность и социокультурная эволюция человека : Дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13. – 2004. – 521 с.

90. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка: підручник для студентів. – К.: МАУП, 2002. – 229 с.
91. Жизненный путь поколения: его выбор и утверждение / Под ред. Титмы. – Таллин: Эхти раамат, 1985. – 372 с.
92. Жилияєва С. Деякі аспекти соціалізації темпераменту і виховного середовища дитини // Україна і світ. Історія: минуле і сучасність. — Тернопіль, 1995. — С.146–152.
93. Закон України „Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки” від 18.11. 2003 р.
94. Закон України „Про соціальну роботу” від 06.05.2005 р. - № 6210.
95. Закон України „Про соціальні послуги” від 19.06.2003 р.
96. Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 05.02.1993 // Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К.: ДЦССМ. 2002. – С. 29-36.
97. Захарченко М.В., Бурлачук В.Ф. та ін. Соціологічна думка України: Навчальний посібник / Міжнародний фонд "Відродження". Трансформація гуманітарної освіти в Україні. — К. : Заповіт, 1996. — 424с.
98. Зверєва І.Д. Діяльність соціального педагога в середовищі: змін, форми, методи // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. — Ужгород, 1999. — Ч.1. — С.268–271.
99. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. – М.:ИПЛ, 1986. – 223 с.
100. Зінченко В.П. Человек развивающийся: очерки российской психологии. – М.: Триволта, 1994. – 304 с.
101. Игнатова В.В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в процессе социализации и условия их реализации: Дисс. ... докт. пед.наук: 13.00.01. – Челябинск, 2001. – 365 с.

102. Иконникова Н.И. Бытие человека как целостная система: социально-философский аспект.: диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук : 09.00 . 11 : Москва, 2004. – 374 с.
103. Иконникова И.Н., Кон И.Р. Молодёжь как социальная категория. – М.: Политиздат , 1970. - 254 с.
104. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: «Питер», 2000. – 512 с.
105. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Перев. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 238 с. – Библ. в конце разделов.
106. Ищенко М.П. Молодь – активний суб’єкт оновлення сучасної цивілізації // Вивчення молоді на сучасному етапі. – К.: Столиця, 1996. – С. 73-76.
107. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. – Ленинград: ЛГУ, 1991. – 319 с.
108. Каган М.С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. – М.: Мысль, 1974. – 328 с.
109. Казакина М.Г. Самооценка личности и педагогические условия ее формирования. – Минск: ОГПИ, 1981. – 68 с.
110. Канішевська Л.В. Формування громадсько-соціальної активності студентів // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі. — Горлівка, 1998. — Вип.4, т.1. — С.49–52.
111. Кант И. Лекции по этике: Пер. с нем. А.К. Судаковин. – М.: Республика, 2005. – 430 с.
112. Капська А.Й. Соціалізація особистості – надзавдання соціальної педагогіки // Соціальна педагогіка. Підручник. – К.: Центр навч. літ., 2006. – С. 4-18.
113. Капська А.Й. Соціальна робота. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 328 с.
114. Капто А.С. Социальная активность молодежи. – М.: Знание, 1971. – 175 с.

115. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно-воспитательного процесса. – М.: Новая школа, 1993. – 80 с.
116. Карпенко О.В. Молодежь в период трансформации: катастрофические сценарии и реальность // Молодежь в условиях социально-экономических реформ / под ред. В.М. Лисовского. – Сибирь, 1995. – вып. № 2. – С. 119-121.
117. Карпенчук С.Г. Самовиховання особистості: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 216 с.
118. Карпова Е.М. Поликультурная среда клуба как средство социального воспитания старшеклассников: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Кострома, 2004. – 195 с.
119. Карпухин О.П. Самооценка молодежи как индикатор ее социокультурной идентификации // Социс. – 1998. – №12. – С. 89-94.
120. Катерный И. В. Понятие «среда» в современной социальной философии: Автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. / МГУ. – М., 2002. – 32 с.
121. Киричук В.О. Соціально-комунікативна активність старшокласника — системоутворюючий чинник всіх різновидів соціальної активності // Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності. — К., 1998. — С.283–287.
122. Киричук В.О. Психолого-педагогічні умови стимулювання соціальної активності старшокласників: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 18 с.
123. Кліш П.А. Соціальне виховання підлітків у мікросоціумі. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Луцьк, 1993. – 142 с.
124. Кобзар Б.С. Формування громадсько-соціальної активності учнів шкіл-інтернатів педагогічного профілю // Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної програми «Вчитель». — Дніпропетровськ, 1998. — Ч.1. — С.77–81.

125. Кобзарь Б.С., Тайчинов Т.П. Личность и ее становление. – К.: Молодь, 1990. – 164 с.
126. Ковалев А.Г. Психология личности. – М.: Политиздат, 1970. – 264 с.
127. Ковальов В.И. Мотивационная сфера личности как проявление совокупности общественных отношений // Психологический журнал, 1984. – т.5. - № 4. – С. 7-11.
128. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. – М.: Мысль, 1984. – 252 с.
129. Кожем'якіна О.М. Суспільний досвід: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. – Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 18 с.
130. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Общие и возрастные особенности. – Минск: Нар. Освіта, 1976. – 232 с.
131. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самопознание. – М.: Политиздат, 1987. – 366 с.
132. Кон И.С. Психология юношеского возраста. Проблема формирования личности. Учебное пособие для педаг. институтов. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
133. Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Рад. Школа, 1991.– 232 с.
134. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інф. збірник МОН України. – 1996.- № 13. – С.
135. Корчак Я. Правила жизни : Пер. с польського . – К.: Молодь, 1989. – С. 195-232.
136. Кочеласова Л.А. Социально-природная среда как фактор развития активности школьника: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Оренбург, 2006. – 160с.
137. Кравченко Л.В. Активна життєва позиція як показник соціально-духовної зрілості особистості // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості. — К., 2001. — Кн.1. — С.71–77.

138. Крючков В.Г. Социокультурная среда как детерминанта духовного развития личности: Дисс. ... канд. филос. наук: 17.00.08. – М., 1991. – 133 с.
139. Кузьменко О.А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 184 с.
140. Куликова Л.Н. Теоретико-методические основания процесса саморазвития личности // Проблемы саморазвития личности в образовательном пространстве. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2000. – С. 3-19.
141. Кумерець В.І. Соціальна справедливість у дзеркалі громадської думки // філософ. і соціол. думка, 1989. - № 2. – С. 7-12.
142. Ластовченко І.О. Зміни соціокультурного середовища в Україні як фактор формування системи цінностей молоді // Наукові праці. — К., 2002. — Вип.4: Соціально-психологічні проблеми вдосконалення управлінської діяльності. — С.34–36.
143. Леонтьев А.А. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 304 с.
144. Лисовский В.Т. Социология молодежи: Ученик. – СПб.: Изд-во СПб ГУ, 1996. - 158 с.
145. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
146. Макаренко А.С. Мета виховання // Вибр. твори. – У 7-ми т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1954. –с 209-230.
147. Макеев С.А. Социальная мобильность как поведение: Автор. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04 / АПН Ин-та социологии – К., 1991. – 28с.
148. Маковецький А.М. Формування морального світу особи її ціннісних орієнтацій в кризовий період життя суспільства: Дис. ... д-ра соціолог. наук: 22.00.04. – Чернівці, 1994. – 300 с.

149. Мальковская Т.Н. Социальная активность старшеклассников. – М.: Педагогика, 1988. – 144 с.
150. Мануйлов Ю.С. Средовой подход в воспитании: Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. – М. 1997. – 194 с.
151. Мар'єнко Б.С. Соціально-психологічний аспект політичної активності студентської молоді // Наукові студії із соціальної та політичної психології. — К., 1999. — Вип.1 (4). — С.136–144.
152. Мардахаев Л.В. Методика и технология работы социального педагога. – М.: Гардарики, 2003. – 269 с.
153. Марченко О.М. Деякі аспекти формування соціальної активності // Теоретичні засади педагогічного правознавства. — К., 2001. — С.90–95.
154. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. – М.: Рал.-бук., Веклер, 1997. – 300 с.
155. Матвієнко О.В. Політична соціалізація як умова формування громадянської активності молоді // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія. — К., 1998. — С.510–513.
156. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. – М.: АСТ: Хранитель, 2006. – 873 с.
157. Мистецтво життєдіяльності особистості: у 2-х ч. – К.:УЗМН, 1997. – 1 ч., - 390 с.
158. Міхаелі Соня. Психологічні особливості інтеграції підлітків до нового соціокультурного середовища: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса., 1999. – 20 с.
159. Моделирование образовательных сред в рамках развивающего образования / Под ред. В. П. Лебедевой, В. И. Панова и др. – Черногловка, 1996. - 127 с.
160. Молодь України у дзеркалі соціології. – К.: УІСД, 2001. – 210 с.
161. Мордкович В.Г. Виды активности и ее критерии // Общественная активность молодежи / Под ред. Г. Смирнова. – М.: МГПИ, 1970. – с.

162. Мордкович В.Г. Пути формирования социальной активности личности при социализме. – М.: Педагогика, 1972.- 243 с.
163. Морозов В.В. Творческая активность самопознания и способы ее побуждения: Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. – Челябинск, 2003. – 169 с.
164. Мудрик В.І. Соціальна робота на селі з різними категоріями клінтів: методологічний аспект // Пріоритетні засади і форми соціальної роботи на селі в умовах його трансформації // За ред. А.М. Шатохіна. – Київ-Умань, 2006. – с. 81-87.
165. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учебн. для студ. пед. ВУЗов / Под ред. В. А. Слостенина. – 3-е изд. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 200 с.
166. Мудрик А.В. Социализация и «смутное время». – М.: Науч.-образов. изд-е, 1991. – С. 19-27.
167. Мудрик А.В. Социализация и воспитание. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 96 с.
168. Мукомел С.А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – 20с.
169. Мухина В.С., Горянина В. А. Развитие, воспитание и психологическое сопровождение личности в системе непрерывного образования: концепция и опыт ИРЛ РАО // Воспитание и развитие личности. – М., 1997. – С. 4-12.
170. Немирівський Я.В. Молоде покоління як предмет наукового пізнання // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Зб. наукових праць. – Х.: НВФ „студцентр”, 1998. – С. 75-78.
171. Немов Р.С. Сверхнормативная деятельность как выражение социальной позиции личности // Вопросы психологии. – 1985. - № 4. – с.93-101.
172. Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1990. - 830 с.

173. Нікульченко О.П. Життєосмислення та соціальна перспектива як елементи соціокультурного середовища // Нива знань. - Вип.1: Творче використання і розвиток ідей А.С. Макаренка в педагогічній теорії і практиці.- Дніпропетровськ, 1998. – С. 49–54.
174. Окунев Ю.П. Социокультурная ситуация на Севере России: противоречия, пути оптимизации: Автореф. дис. ... канд. философ. наук: – М., 1997. – 22 с.
175. Онуфрієва Н.М. Життєве проектування: концепція і психологічний механізм // Мистецтво життєдіяльності особистості у 2 ч. – К.: УЗМН, 1997. – ч.1. – С. 301-341.
176. Осницкий А.К. Психология самостоятельности: методы исследования и диагностики. – М. Нальчик: Эль-ФА, 1996. – 126 с.
177. Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / Т.М. Титаренко (ред.). — К. : Міленіум, 2005. — 336с. — Бібліогр.: с. 327-334.
178. Павленко Ю.І. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики. – К.: Нац. ін-т стратег. дослідження: Серія „Соціальні стратегії” – Вип. 2. – 1997. – 58 с.
179. Панок В.Г., Привалов Ю.А. Социальная активность личности старшеклассника. – К.: Центр соц. эксперимента и прогнозов, 1999. – 129 с.
180. Панченко О.В. Соціальний конфлікт середовища і підлітків як детермінанта їх поведінки // Херсонський держ. пед. ун-т. Зб. наук. пр. Пед. науки. - Херсон, 1998. - Вип.6. – С.117–119.
181. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория действия: культура, личность и место социальных систем // Американская социологическая мысль / Под ред. В. И. Добренкова. – М., 1994. – С. 448-464.
182. Парсонс Т. Человек в современном мире. – М.: Прогресс, 1985. – 482 с. – С. 411-427.

183. Парыгина Е.А. Социальная среда подростков предвыпускного возраста: Дисс. ... канд. социолог. наук: 22.00.04. – Хабаровск, 2004. – 165 с.
184. Пашенко Д.І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання. — К. : Знання, 1999. — 208 с. — Бібліогр.: с. 188-206.
185. Перепелиця М. Державна молодіжна політика як важливий чинник соціалізації молодого покоління // Молодь України у дзеркалі соціології / За ред. О. Балакіревої, О. Яременка. – К.: ПСД, 2001. – С. 33-39.
186. Петровский В.А. Личностно-развивающее взаимодействие. – Ростов н/Д: Цветная печать, 1996. – 85 с.
187. Петровський В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Р-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.
188. Пидласый И.П. Педагогика. – М.: Просвещение, 1996. – 530 с.
189. Пирожков С.І. Молодь у стратегії людського розвитку України // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. науково-практ. конфер. Київ, 11-13.10.1995 р. – К.: Укр НДІ проблеми молоді, 1996. – С. 27-29.
190. Піча В.М., Семашко О.М., Черниш Н.Й. та ін. Соціологія: Матеріали до лекційного курсу / Володимир Маркович Піча (ред.). — К. : Заповіт, 1996. — 344с.
191. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
192. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
193. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование. – Запорожье: Просвита, 2000. – 250 с.
194. Поліщук В.А. Сфери діяльності та функції соціального працівника // Соціальна робота в Україні. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 201-215.
195. Поліщук Ю. Формування активної життєво-соціальної позиції молодого покоління в умовах молодіжного об'єднання // Тернопільський держ.

- пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Наукові записки. Серія: педагогіка. — Тернопіль, 1999. — №6. — С.13–18.
196. Пономарчук Н.Д. Формирование активной жизненной позиции подростка в клубных объединениях по интересам: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — К., 1991. — 173 с.
197. Попова О.В., Титаренко Ю.И. Социализация и профессиональное образование личности / Современный гуманитарный ин-т; Алтайская академия экономики и права. — Барнаул: Издательство Алтайской академии экономики и права, 2001. — 353 с.
198. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2011 рр.” від 11.05.2006 р.
199. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, що повернулася з місць позбавлення волі” від 29.11.2005 р.
200. Постанова Кабінету Міністрів „Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю” від 27.01.2004 р.
201. Про становище молоді в Україні (щодо підтримки молодої сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001-2006): Щорічна доповідь президентові України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України. — К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2001 р. — 360 с.
202. Проектування та розбудова особистісно-зорієнтованого процесу у школі /За ред. Подмазіна І.С. — К. Запоріжжя: ІЗМО, 1999. — 96 с.
203. Психологическая программа развития личности подростков и старшего школьного возраста. — Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 127с.
204. Ребенко А.М. Проблема людської активності в філософських вченнях Сходу та Заходу: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського. — Одеса, 2001. — 20 с.

205. Резник Ю.М. Гражданское общество как феномен цивилизации. – Ч. 2. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1998. – 298 с.
206. Ремизов В.А. Культура личности (ценносно-мировозренческий анализ): Монографія – М.: Академія гражданск. защиты, 2000. – 216 с. – С. 2008-216.
207. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: Навч. посіб. / АПН України ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. — К.: ІПППО АПН України, 2006. — 530с. — Бібліогр.: в кінці розділів.
208. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Дис ... д-ра психол. наук: 19.00.07. — К., 1998. — 465 с. — Бібліогр.: с. 397-436.
209. Рогоза А.П. Формування громадсько-соціальної активності студентів педагогічних училищ (коледжів): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Укр. держ. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 1996. — 24 с.
210. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
211. Розенблют А. Винер А. Роль модели в науке // Модели в науке и технике: история, теория, практика. – Л.: Наука, 1984. – С. 171-177.
212. Розин В.М. Философия образования: предмет, концепция, основные темы и направления изучения // Философия образования для XXI века. – М.: Исследоват. центр, 1992. – с. 39-40.
213. Романшин І.М. Формування моральних відносин підлітків в умовах мікросоціуму: Дис. ... канд пед. наук: 13.00.01. – Івано-Франківськ, 1999. – 245 с.
214. Рубашевська Л.В. Формування у старшокласників орієнтиру на загальнолюдські цінності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1992. – 184 с.
215. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и её жизненный путь. – М.: Педагогика, 1967. – 278с.

216. Рубцов В.В. Основы социально-генетической психологии. – М.: - Воронеж, 1996. - 384 с.
217. Савельева Е.А. Учебно-воспитательная среда как условие формирования и развития личности школьника : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Липецк, 2002. - 193 с.
218. Савченко С.В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору. – Луганськ: Альма Матер, 2003. – 306 с.
219. Салабай Н., Лукашевич М. Основні тенденції та напрямки діяльності соціальних служб для молоді в Україні // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: Укр НДІ проблем молоді, 1996. – Вип. 5. – С. 31-39.
220. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А. Ядова. – М.: Наука, 1979. – 264 с.
221. Софронова В.М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе. – М.: «ACADEMIA», 2002. – 192 с.
222. Седова Л.Н. Становление творческой личности в условиях развивающей образовательной среды: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. / МГУ. – М., 2000. – 38 с.
223. Селиванова Н.Л. Современные представления о воспитательном пространстве // Педагогика. – 2000. - № 7. – С.36-41.
224. Семашко О.М. Нова соціально-культурна реальність в Україні // Соціологія культури : Навч. посібник. Видання 2-ге, стереотипне // За ред. О.М. Семашко, В.М. Піча. – Львів: „Новий Світ – 2000”, 2004. – С. 75-81.
225. Семашко О.М. Соціологія молоді. Проблеми соціалізації молоді засобами культури // Соціологія культури : Навч. посібник. Видання 2-ге, стереотипне // За ред. О.М. Семашко, В.М. Піча. – Львів: „Новий Світ – 2000”, 2004. – С. 130-151.
226. Семенов В.Д. Педагогика среды. – Екатеринбург.: ЕГУ, 1993. – 231 с.

227. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі. – К.: Вид-во „Пульсари”, 2003. – 252 с.
228. Система социологического знания: учебное пособие / Состав. Г. В. Щепкин. – 4-е изд. – К.: МАУП, 2001. – 208 с.
229. Сільська молодь України в період політичних та економічних трансформацій: настрої, орієнтації, сподівання / Бородін Є.І., Ганюков В.А., Дупленко П.Ю. – К.: Академпрес, 1998. – 166 с. – С. 162-167.
230. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України. – К.: Держ.ін-т проблем сімї та молоді, 2004. – 266 с.
231. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України (за підсумками 2004 року) / Ред. кол. Ю. Павленко та ін. – К.: Гопак, 2005. – 264 с.
232. Сільська молодь: проблеми і перспективи: Матеріали доп. і виступів учасників всеукр. конф. / за ред. М.П. Іщенко. — К. : Знання України, 2003. — 111с.
233. Сільська родина: проблеми та шляхи вирішення: Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2005р.). – Харків: „Фоліо”,2007. – 87 с.
234. Слостенин В.А., Подымова Л. С. Педагогика: инновационная деятельность. – М.: Магистр, 1997. – 224 с.
235. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 349 с.
236. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук. – К.: ІДЦССМ, 2000. – 260 с.
237. Слюсарев Ю.В. Психологическое сопровождение активизации саморазвития личности: Автореф. дис. ... канд. психол. Наук: – СПб, 1992. – 162 с.

238. Смагин Б.И. Социокультурная городская среда и развитие личности // Город и культура / Под ред. П.А. Подболова. – СПб., 1992. – С. 35-42.
239. Соловьев Н.В. Социокультурная среда в профессиональном становлении личности. – М.: Мысль, – С.1-4.
240. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени. – М.: Наука, 1997. – 350 с. – С. 323-325.
241. Сорокин П.А. Социологические теории современности. – М.: ИНИОН, 1992. – 193 с.
242. Л.В. Сохань, К.К. Грищенко, Н.А. Сакада и др. Социальное управление и АСУ. - Киев : Наук. думка , 1983. - 240 с.
243. Социальный облик молодежи / А.И. Вишняков, Н.Н. Чурилов и др. – К.: Наук. думка, 1998. – 212 с.
244. Социокультурное исследование / Под ред. проф. Ф. И. Минюшева. – М.: МГУ, 1995. – 216 с.
245. Социокультурный процесс // Основы социологии. – М.: Знание, 1994. – С. 163-189.
246. Социология молодежи. [Учебник] / Под ред. В.Т. Лисовского. – СПб: Изд-во СПб ун-та, 1996. – 460 с.
247. Соціальна педагогіка. [Підручник] / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 468 с.
248. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
249. Соціальна робота з молоддю в Україні: Зб. інформаційно-метод. матеріалів / за ред. Л.Ф. Бурлачук. — К. : Столиця, 1997. — 152с.
250. Спенсер Г. Синтетическая философия / Перев. с англ. – К.: Ника-Центр, 1997. – 512 с.
251. Станкевич Л.П. Активность как мера деятельности личности. – М.: МГУ, 1970. – 29 с.

252. Степаненко Л. Деякі аспекти формування соціальної активності школярів // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості. — Суми, 1994. — С.423–426.
253. Суська О.О. Соціокультурне середовище і проблема самореалізації людини // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. — К., 1999. — Т.14. — С.336–338.
254. Сухомлинский В.О. Зовнішнє середовище – визначальний фактор духовного життя школярів // Вибр. твори в 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 233-240.
255. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. твори в 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С.421-447.
256. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори в 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 62-208.
257. Сухомлинський В.О. Творчість у колективі // Вибр. твори в 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 507-520.
258. Сухомлинський О.В. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 149-418.
259. Тарасов С.В. Теоретико-методологические основы становления мировосприятия школьников в условиях современной социокультурной среды: Автореф. дисс. ... докт.пед.наук: 13.00.01. – СПб, 2001. – 34 с.
260. Теория и практика воспитательных систем / Под ред. Л.И. Новиковой. – М.: ИТП и МНО РАО, 1993. - 174 с.
261. Терещенко Ю. Система методов профессиональной ориентации. – К., 1993. – 347 с.
262. Технологии социальной работы. [Учебник]. / А. Чернецкая и др. – Ростов н/Д: «Феникс», 2006. – 400с.
263. Тимків Л.С. Громадянська активність старшокласників як умова та результат соціальної адаптованості особистості // Теоретико-методичні

- проблеми виховання дітей та учнівської молоді. — К., 2002. — Кн.1. — С.73–77.
264. Томилов В.А. Человеческая активность и социокультурная реальность // Наука о культуре: итоги и перспективы. — М., 1998. — Вып.3. — С.38–40.
265. Третьяков Н.Ф. Социальная активность личности: Дисс. ... канд. социолог. наук: 22.00.01. — Томск, 1972. — 210 с.
266. Турутин А. Управление развитием социокультурной сферы села // АПК: экономика, управление. — 1990. - № 6. — С. 71-74.
267. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. — М.: Наука, 1966. — 450 с.
268. Унарова С.Н. Современная социокультурная среда как психологический фактор развития ценностных ориентаций личности: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. — М., 2003. — 200 с.
269. Ушинський К.Д. Человек как предмет познания: опыт педагогической антропологии // Собр. соч. в 11 т. — М. — Л.: АПН, 1950. — Т.8. — С.11-61.
270. Фатурова В.М. Інтернет-середовище як фактор психологічного розвитку комунікативного потенціалу особистості: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2004. — 223арк. — Бібліогр.: арк. 186-209.
271. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности. — М.: Междунар. пед. академия, 1994. — 192 с.
272. Філоненко Л.А. Роль ціннісних орієнтацій у процесі інтеріоризації стереотипів соціальної поведінки // Ціннісні орієнтації в громадському становленні особистості. — К. — Дрогобич: Відродження, 1988. — с. 100-104.
273. Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — 375 с.
274. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект). — М.: Изд-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1997. — 192 с.

275. Формирование социальной активности личности. – Рязань: РГПИ, 1990. – 193 с.
276. Харитонов С. Потребности психологической активности. – М.: Педагогика, 1994. – 134 с.
277. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз). – К.: МАУП, 2000. – 152 с.
278. Цимбалюк І. Соціально-педагогічні основи виховання громадської активності учнів ПТУ // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості. - Суми, 1994. — С.435–441.
279. Чернета С.Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях: Автор дис. канд. пед. наук: 13.00.05. – Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2005. – 18 с.
280. Чигрин В.О. Сільська молодь: досвід комплексного соціологічного аналізу / Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т державного та муніципального управління" ; Таврійська держ. агротехнічна академія. — Мелітополь, 2006. — 384 с. — Бібліогр.: с. 357-383.
281. Чуганова О.Д. Детское общественное объединение как способ педагогического воздействия на социальную активность: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Костромс. госуд. ун-т им. Н.А. Некрасова – Кострома, 2000. – 22 с.
282. Шабанова М.А. Социальная адаптация в контексте свободы // Социологические исследования. – 1995. - № 9. – С. 83-88.
283. Шавель С.А. Социальная сфера и мотивация творческой активности: Автореф. дис... д-ра социол. наук: 22.00.04 / АН БССР; Институт социологии. – Минск, 1990. – 34 с.
284. Шадриков В.Д. Деятельность и способности. – М.: Корпорация «Логос», 1994. – 320 с.
285. Шатохин А.Н. Мотивы и степень удовлетворенности сельской молодежи участием в трудовой деятельности // Философские и методологические проблемы научного обеспечения АПК. – М., 1989. – С. 107-109.

286. Шатохін А.М. Концептуальні засади ринкової трансформації соціальної сфери села // Зб. наук. статей. – Вип. 2-3. – К. – Умань, 2006. – С. 20-29.
287. Шатохін А.М. Соціологія села. – К.: Науковий світ, 2000. – 271 с.
288. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 304 с.
289. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 512 с.
290. Шевченко С.О. Регіональне соціальне середовище та його вплив на виховання соціальної активності школярів // Трудова та професійна підготовка молоді: проблеми і перспективи. — Кривий Ріг, 2000. — Вип.3. – С.147–152.
291. Шмигіна Н. Соціальне середовище та формування особистості учня // Метода. - Херсон, 1999. - Вип. Студент-2. – С.22–25.
292. Щуркова Н.Е. Воспитание: Новый взгляд с позиций культур. – М.: Новая школа, 1997. – 77 с.
293. Этапы новой школы: Сборник: Из работ Первой Опытной Станции по народному образованию при Наркомпросе / С.Т. Шацкий (ред.). — М. : Работник просвещения, 1923. — 144 с.
294. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. – М.: Педагогика, 1998. – 187 с.
295. Яблокова Н.И. Социальный субъект: генезис, сущность, факторы становления и развития: Дисс. ... докт. философ. наук: 09.00.01 – М., 2000. – 349 с.
296. Ядов В.А. Социальные и социально-педагогические механизмы формирования социальной идентичности личности // Мир России, 1995. – Т. 5. - № 3-4. – С. 158-182.
297. Ямницький В.М. Творча активність як засіб соціально-психологічної адаптації особистості // Науковий вісник/Південноукр. держ. пед. ун-т. ім. К. Д. Ушинського. - Одеса, 2002. - Вип.4–5. – С.16–21.

298. Ярошко М.М. Психолого-педагогічні фактори виховуваності підлітків// Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. – К.: Дрогобич: ДДПУ, 1998. – С. 182-188.
299. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: ЦКФЛРАО, 1997. – 248 с.
300. Ятченко В.Ф. Нові риси і функції духовної культури сучасного українського села // Пріоритетні засади і форми соціальної роботи на селі в умовах його трансформації // За ред. А.М. Шатохіна. – Київ-Умань, 2006. – С. 44-48.
301. Яценко А.И. Целеполагания и идеалы. – К.: Наук. думка, 1977. – 275 с.